

ISTORIE ȘI TRADIȚII RROME

**Autori: Delia Grigore
Gheorghe Sarău**

Proiect finanțat de
UNIUNEA EUROPEANĂ

Salvați Copiii
Save the Children Romania

Coordonator: Gabriela Alexandrescu
Redactor: Miralena Mamina

ISBN 973-0-04492-9
978-973-0-04492-8

Cuvânt înainte

Discriminarea etniei rrome este o realitate, chiar dacă foarte greu recunoscută. Stereotipurile și prejudecățile din mentalul colectiv, perpetuate de secole, contribuie la existența în continuare a acestui fenomen. Schimbarea mentalităților este un proces îndelungat dar admiterea României în Uniunea Europeană înseamnă racordarea la valorile europene pe care va trebui să le respectăm.

În acest sens, educația pentru cunoașterea, înțelegerea, acceptarea și valorizarea minorităților trebuie generalizată în școală, deoarece copiii vor fi cetățenii cu drepturi depline ai Europei.

Așa cum reiese din Euro Barometrul Rural privind valorile europene în sate românești, realizat de Fundația pentru o Societate Deschisă în 2005, faptul că 40% din populația rurală ar fi de acord ca rromii să fie forțați să trăiască separat de restul societății pentru că nu se pot integra, 46% consideră că statul ar trebui să ia măsuri pentru a opri creșterea numărului de rromi, iar 78% sunt de părere că cei mai mulți rromi încalcă legile, constituie un grav semnal de alarmă privind mentalitatea față de rromi.

Singura șansă de schimbare o constituie educația. Copiii sunt mai deschiși la idei noi, mai puțini țarați, mai interesați de informație, dacă ea este prezentată într-un mod atractiv.

Cunoașterea de către *toți* copiii a istoriei reale a rromilor, a unor tradiții uitate și a celor păstrate ar trebui să fie un obiectiv al educației în școala românească.

Un început s-a făcut, elemente de istorie, cultură și tradiții ale rromilor sunt studiate chiar de către elevii rromi, în cadrul unor ore speciale. Este bine, pentru că mulți dintre aceștia nu le cunosc, urmarea fiind creșterea stimei de sine a copiilor din această etnie.

Important, însă, este ca și copiii majoritari să primească informații corecte despre colegii lor rromi, pentru a-i înțelege și a se elimina catalogarea peiorativă și discriminarea.

Broșura de față, realizată de doi specialiști în domeniu - Delia Grigore și Gheorghe Sarău -, poate clarifica multe aspecte necunoscute despre rromi. Modul de abordare a temelor aparține strict autorilor, singura imixtiune în textele acestora fiind cerută de respectarea spațiului tipografic.

Sperăm că informația va folosi dascălilor care înțeleg că în școală se face și educație, nu numai instrucție, iar într-un viitor nu prea îndepărtat, chiar și Ministerul Educației și Cercetării va admite necesitatea educării în spiritul respectului pentru diversitate.

*Gabriela Alexandrescu
Președinte Executiv
Salvați Copiii România*

I. Originea rromilor – teorii, legende, fapte

1. Rromii - popor indian. Limba rromani – limbă indiană

Cercetătorii care și-au propus să abordeze problematica rromă dincolo de incertitudini, presupuneri și speculații și s-au sprijinit în demersurile lor pe dovezi palpabile și pe argumente științifice indubitabile au ajuns, în cele din urmă, la concluzia că, de fapt, în legătură cu strămoșii rromilor persistă câteva necunoscute majore legate de existența lor în spațiul indian, ce privesc:

- *apartenența la caste și tipul de îndeletniciri exercitate* (deși, îndeobște, se afirmă – recurgându-se la argumente de ordin logic – că proto-rromii proveneau din casta cea mai de jos a societății indiene);
- *arealul din care aceștia proveneau, limbile de contact din respectiva zonă și raporturile dintre idiomul vorbit de ei și alte idiomuri* regăsite în faza medie de dezvoltare a limbilor indiene;
- *apartenența la una sau alta din grupările etnice indiene*;
- *cauzele care au generat plecarea proto-rromilor din India*;
- *momentul în care strămoșii rromilor, proto-rromii, au părăsit “Marea Indie” (Mahābhārata)*;
- *existența unui exod de proporție sau dacă plecarea proto-rromilor s-a produs în valuri succesive*;
- *timpul cât a durat drumul parcurs de strămoșii rromilor, din India până în Bizanț, și câtă vreme au poposit în fiecare din spațiile geografice străbătute etc.*

Evident, edificiul necunoscutelor *mai poate fi înălțat* – dacă dorim o cercetare ce se vrea clădită pe date certe, pe probe științifice – sau *poate fi demolat*, dacă ne vom mulțumi să vehiculăm, la rândul nostru, ipoteze, speculații și teorii ce s-au perpetuat dintr-o lucrare într-alta, de-a lungul timpului.

Totuși, în legătură cu necunoscutele problematicii rrome, regăsite sau nu între cele mai sus enumerate, trebuie să observăm că singura disciplină care a oferit dovezi concludente referitoare la rromi, la istoria, tradițiile și limba acestora – cel puțin în câteva chestiuni majore – a fost *lingvistica* (apartenența limbii rromani la limbile indiene, zona din care proveneau strămoșii rromilor, drumul parcurs de aceștia din spațiul indian până în cel balcanic, datarea aproximativă a perioadei când strămoșii rromilor trebuie să fi părăsit India ș.a.).

2. Legătura limbii rromani cu limbile indiene – surori

Limba rromani face parte din subgrupul indic de Nord-Vest / Nord al ramurii indo-iraniene a limbii indo-europene, alături de idiomurile *panjabi de Vest* (= lahndā), *panjabi (de Est)*, *sindhi*, după alți autori fiind încadrată alături de *kāshmārā*, *nāpalā* (= *pāhārī de Est*) sau chiar alături de limbile din subgrupul indic *dard(ic)* ori din subgrupul indic „păhārī” (ramificațiile „păhără de Vest” și cea „centrală”).

Limba *rromani*, una din principalele 27 limbi *neo-indo-ariene* după numărul de vorbitori (denumite și „indice moderne”, „neo-indice”, „indo-ariene moderne”), se află împreună cu alte trei limbi – *shinghaleză*, *kohistānī* și *maldiviană* – în situația aparte de a nu fi vorbite astăzi pe teritoriul subcontinentului indian. Din cele aproximativ 14 milioane de rromi (răspândiți în: Asia, Europa (cca. 7 – 10 mil.), nordul Africii, America de Nord, Centrală și de Sud, Australia), aproximativ 7 milioane dintre aceștia își păstrează încă limba.

Limba rromani, caracterizată prin fondul său lexical de bază moștenit din limbile indo-ariene vechi și prin apropierea ei tipologică de limbile indo-ariene medii și noi se prezintă la nivelul unor dialecte ce se deosebesc între ele nu prin structura gramaticală (care, prin natura ei conservatoare și puțin penetrabilă, s-a păstrat aproape intactă în toate dialectele rome!), ci prin nuanțările sesizate la nivelul componentelor lexicale

Menținerea în limba rromani a unora din trăsăturile arhaice, sintetice, din limbile indiene *vechi* (perioadă ce se întinde aproximativ de la jumătatea mil. al II-lea î. H. și până spre sec. al V-lea î. H.) și *medii* (de la jumătatea mil. I î. H. până în a doua jumătate a mil. I d. H. – mai cu seamă din limba *apabhramsa* (“limba alterată”), care marchează trecerea din faza limbilor *indiene medii* (limbile *prakrite*) la limbile *neo-indiene* - ne îndreptățește să admitem că plecarea strămoșilor rromilor din India s-a produs, într-adevăr, începând cu intervalul delimitat de sec. al II-lea – sec. al VIII-lea d. H., și până în faza incipientă de formare a limbilor *neo-indiene* (din care face parte și limba rromani), adică până spre sfârșitul mil. I d. H.).

Argumentul principal îl constituie, cum arătam mai sus, menținerea *caracterului detașat sintetic al limbii rromani*, spre deosebire de *analitismul pregnant* al celorlalte limbi neo-indiene, mai cu seamă al celor din Estul Indiei.

Intellectualii contemporani indieni, cu simpatii față de procesul de normare a limbii rromani – ca, de pildă, Janardhan Singh Pathania – consideră că rromii sunt la origine indieni proveniți din partea de Nord a Indiei, că limba lor este o limbă *prākr̥t*. J.S. Pathania o denumeste afectiv “rromani – *prākr̥t*”, “unica limbă vie dintre multele limbi *prākr̥ta*”, “bunica limbilor neo-indiene moderne”, care, ca și “străbunica” lor (adăugirea *ns.*), *limba sanscrită*, este o limbă „*sintetică*”, și nu *analitică* – cum sunt toate celelalte limbi și dialecte neo-indiene contemporane” (Pathania, 1994, 5).

Dacă exodul proto-romilor s-a declanșat în mileniul I d.H., în jurul anilor 300-500 sau în jurul anului 900 d. H. – când limbile indo-ariene intră în faza lor modernă, cunoscute sub denumirea de limbi ale grupului indic, “sanskritic”, – rămâne o problemă greu de soluționat, încă deschisă. Chestiunea legăturii dintre limba vorbită de proto-romi și limbile indiene este însă o certitudine, judecând după unele asemănări la nivel fonetic, morfologic, sintactic și lexical dintre limba rromani și sanscrită, pe de o parte, și respectiv, dintre limba rromani și alte limbi neo-indo-ariene.

Îndeobște, se presupune că momentul declanșării exodului din India s-ar fi produs înainte de mijlocul secolului al III-lea d. H., se pare, din Nordul părții Centrale a Indiei (ceea ce o să observăm, mai jos, și cu prilejul prezentării «teoriei Kannauj», susținută de lingvistul rrom occitan, Marcel Courthiade, de la INALCO Paris).

Acceptând ideea plasării momentului exodului proto-romilor la jumătatea secolului al III-lea d.H., trebuie să observăm că în India, în perioada aceea, se înregistra – din punctul de vedere al datării aproximative a izvoarelor scrise – etapa limbilor indo-ariene medii, care se întinde încă de pe vremea lui Buddha (sec. V î.H.) și până spre jumătatea mileniului I d.H. Este faza lingvistică a limbilor indo-ariene medii care, în sanscrită, era denumită prin “*prākṛta*” (“limbă folosită de toți, comună”).

Lingviștii secolului trecut, pornind de la asemănările pe care le ofereau *sanskrita* și *avestica*, au apreciat că indo-iranicii (după o coabitare de un mileniu și jumătate, ce ținea cam din mil. III î.H.) s-au desprins la începutul mil. II î. H. (după unii autori, în jurul anului 1500 î.H.), în grupurile *indo-aric* și *iranic*, producându-se, implicit, scindarea limbii indo-iraniene în *sanskrita vedică* și *iraniană*.

Grupul *indo-aric* a cunoscut trei faze lingvistice importante de dezvoltare: *veche*, *medie* și *modernă*.

Din punctul de vedere al limbii rromani, aici interesează cu precădere *limbile neo-indo-ariene (indo-ariene moderne)*.

Vorbitorii limbilor neo-indo-ariene sunt în contact la NV cu vorbitorii limbilor iraniene, la N și NE cu cei ai limbilor tibeto-birmane, la E cu vorbitorii limbilor munda și la S cu cei ai limbilor dravidiene. De asemenea, limbi neo-indo-ariene mai pot fi întâlnite în Centrul, Sudul și Vestul insulei Ceylon (Sri Lanka) - unde se vorbește *singhaleza*, în restul insulei fiind prezentă tamila, limbă dravidiană.

Din punct de vedere *tipologic* limbile neo-indo-ariene pot fi cuprinse în 3 grupuri, după observațiile lui Zograf (1976, 147).

A. *Grupul indic de Nord* (care include toate limbile neo-indo-ariene din India, Pakistan, Bangladesh și Nepal, cât și dialectul *pariya*, descoperit în Tadjikistan).

B. Grupul de limbi din Ceylon (Sri Lanka) este reprezentat de limba *singhaleză* (separată de limbile indo-ariene de Nord, în urmă cu aprox. 2500 de ani, ce s-a dezvoltat în exteriorul spațiului geo-lingvistic indo-arian).

C. Grupul de dialecte ale limbii rromani (a căror desprindere de spațiul lingvistic indian s-a produs în primul mileniu d.H.). Zograf (1976, 147) stabilește, în cadrul primului grup (indic de Nord), existența a 3 subgrupuri esențiale, delimitate pe baza trăsăturilor fonetice, morfologice și sintactice ale structurii limbilor indice moderne:

- *sgr. de Vest*: (sindhi, panjābī, gujarāti, marathī)
- *sgr. Central*: hindi (sgr. Central și de Vest se întrepătrund destul de strâns).
- *sgr. de Est*: bengalī, assamī, oriya.

Un spațiu de tranziție între limbile indice moderne de E și celelalte limbi îl ocupă limba *nepalī* și dialectele *bihāri*.

3. Legende privind exodul proto-rromilor din India, cauzele și drumul lor spre Bizanț

Chiar dacă "legenda" de mai jos nu ar fi livreadă, nefiind deci rodul unor lecturi ale informatorului popular Ali Ceaușev, rrom "coșnitar" din Șumen (Bulgaria), de la care cercetătorul englez *Donald Kenrick* a cules, prin anii '60, respectiva "legendă" (privind dispersarea strămoșilor rromilor în trei părți ale lumii, înainte ca aceștia să fi ajuns în Imperiul Bizantin), ea merită, totuși, amintită, fie și numai pentru ilustrarea impactului pe care îl produc în conștiința rromilor simpli, teoriile despre *originea indiană și migrația rromilor*.

Ali Ceaușev (care în perioada aceea avea contacte cu câțiva specialiști în domeniul rrom, ca: Chaman Lal - India, Donald Kenrick - Anglia, Milena Hübschmannová - Cehia) declară că a auzit această legendă de la un unchi al său (marușjakova-Popov 1994, 64 - 65).

Legenda a fost publicată de Donald Kenrick întâi în limba engleză în lucrarea *The Destiny of Europe's Gypsies* (Puxon - Kenrick 1972, 7), apoi a fost reprodusă, în limba rromani, în *Bibaxtale berša* "Ani nefericiți" (Puxon - Kenrick 1988, 7) și, ulterior, a fost inclusă într-o antologie de texte rome (însoțite de versiuni în bulgară și engleză) editată de soții etnografi bulgari Marușjakova-Popov (1994, 62 - 64, respectiv 63 - 65).

Legenda culeasă de la Ali Ceaușev are următorul conținut: "Aveam un împărat mare, un Rrom. El era prințul nostru. Era padișahul nostru. Rromii locuiau pe-atunci cu toții laolaltă într-o țară, într-un vilaiet bun. Numele acestui vilaiet era Sindh... Aceasta era o țară curată (frumoasă). Găseai acolo multă fericire și multă bucurie. Toți o duceau bine. Numele împăratului nostru era Maramengro Dev. El mai avea doi frați. Numele lor

erau Rromano și Singan. Toate bune și frumoase, dar se întâmplă un mare război. Musulmanii l-au făcut. Soldații au distrus țara Rromilor. Au pârjolit pământul. Toți Rromii au fugit din țara lor... Cei trei frați și-au purtat oamenii pe drumuri îndepărtate. Unii au mers în Arabia, unii în Armenia și alții în Bizanț. În acele țări au devenit săraci". (Traducerea am realizat-o după textul scris în limba rromani).

În privința celorlalte contribuții aduse de lingvistică (stabilirea, oarecum aproximativă, a zonei și a perioadei de plecare a strămoșilor rromilor din India), cercetătorii delimitează ca areal NV-ul, C-ul și, parțial, NE-ul Indiei, considerându-se, în genere, ca zonă emblematică, *Pundjabul*, dar, recent, cum am arătat, se indică și zona *Kannauj*.

Legat de *perioada* în care s-a (s-au) înregistrat plecarea (plecărilor, căci este posibil ca exodul să se fi produs în mai multe valuri succesive), în urma conexării și confruntării datelor, informațiilor și teoriilor conținute în lucrări consacrate rromilor, împărtășim părerea că strămoșii rromilor trebuie să fi părăsit India *într-o fază anterioară* (sec. al II-lea - sec. al VIII-lea d.H.) *sau cel mult într-o fază concomitentă cu cea a formării limbilor neindiene* (dintre care face parte și limba rromani), adică sfârșitul mil. I d.H./începutul mil. al II-lea d.H.).

Referitor la *perioada* în care strămoșii rromilor au părăsit India vin în sprijin și interpretările de ordin istoric, mai vechi sau mai noi, mai mult sau mai puțin argumentate.

O *ipoteză*, în acest context, o desprindem dintr-o lucrare a dr. Donald Kenrick (arabist și rromolog englez), intitulată *Zingari dall'India al Mediterraneo* (1995) – publicată apoi (1998) și în limba română – în care se arată că, din perspectivă istorică, primele migrări ale indienilor spre vest (extrapolând, deci și ale strămoșilor rromilor!) trebuie privite în contextul cuceririi, în anul 224 d.H., de către șahul perșilor Ardashir (224 - 241 d.H.) a Indiei de Nord (Pakistanul de azi), pe care a transformat-o în colonie a Persiei (Kenrick, 1995, 13).

Donald Kenrick vede în această realitate istorică o primă posibilitate oferită unei părți dintre indieni de a căuta condiții mai bune de lucru în Persia, presupunând că din acest prim val ar fi făcut parte: personal administrativ, preoți, mercenari, gărzile palatului, muzicanți, contabili, comercianți (1995, 14).

Autorul însuși recunoaște că, totuși, singurul reper cert privind migrarea indienilor din India, poate fi considerat cel legat de perioada 241 - 274 d. H. din timpul domniei lui Shapur I, când acesta i-a adus pe indieni la Kabul, ca salahori la digul lui Shuster (1995, 17).

Legenda aducerii muzicanților indieni la curtea șahului persan Bahram V Gur capătă în viziunea lui Donald Kenrick noi fațete (1995, 18,

19, 57, 58). Astfel, el aduce în discuție trei referiri, consemnate tardiv, de trei autori, ce privesc legenda aceasta, potrivit căreia în timpul domniei lui Bahram V Gur (420 - 438 d. H.) au fost aduși muzicanți și dansatori din India, în Persia.

Autorii lor sunt:

- Istoricul persan *Hamza al-Isfāhānī* (m. în anul 967 d.H., care a studiat la Bagdad și a locuit la Alep) a scris, în arabă, în anul 950 d.H., deci la cinci sute de ani de la domnia lui Bahram V Gur, cartea *Ta'riḥ fi muluk al-'ard* (v. trad.: U. Daudputah, *A Chronology of Persian Kings*, Bombay, (1932), reprezentând o "Istorie despre regii Pământului";

- Persanul *Firdousi [Firdawsī] - i Rumi* (Abul Kasim Mansur), n. în anul 932 d.H. - m. în anul 1020 d.H.) a scris, în jurul anului 1011, în limba persană, poemul epic întru slava Iranului, intitulat *Sāh Name*, în care include și legenda aducerii muzicanților indieni la curtea șahului Bahram V Gur (v. trad.: Juhes Mohl, *Le Livre des Rois*, Paris, 1877; R. Levy, *The Epic of the Kings*, Londra, 1967);

- *Al - Ta'alibi*, născut aprox. la anul 1020 d. H. în Afganistan, a scris pe la anul 1050 d.H. o "istorie a umanității", *Gurar al - Siyar*, a cărei secțiune despre Persia a fost tradusă, probabil, dintr-o carte persană pierdută, scrisă în jurul anului 950 d. H. (v. trad.: Zotenberg, *Histoire des Rois de Perse*, p. 564 - 567). În cuprinsul ei este și legenda care face aici obiectul discuției.

Legenda spune că șahul persan Bahram V Gur a cerut să i se trimită din India niște muzicanți care să-i înveselească supușii prin cânt și dans. Așa au sosit din India în Persia "12.000 de zoți" (dupa Hamza al - Īsfāhānī, iar după Firdousi "10.000 de luri"), muzicanți (bărbați, femei, copii). Se povestește că șahul a dat fiecărei familii câte un bou, un măgar și grâu, ca aceștia să se poată întreține, având ca obligație să cânte gratis celor sărmani. Indienii însă, care fuseseră dispersați în toată Persia pentru desfătarea poporului, au mâncat boii și grâul și au rămas doar cu măgarii. Când s-au întors, după un an, "cu fețele palide", Bahram Gur le-a zis: "Nu trebuia să prăpădiți grâul! Acum mai aveți doar măgarii. Puneți tot ce aveți pe spinările lor, pregătiți-vă instrumentele și corzile și puneți-le sub ei!". "Acești luri, chiar și astăzi, continuă să rătăcească în căutare de-ale gurii, să doarmă cu câinii și lupii, mereu sub cerul liber, și să fure ziua și noaptea" (dupa Firdousi; cf. Kenrick 1995, 19).

Ceea ce ni se pare însă foarte important este remarca lui Donald Kenrick care ne supune atenției o eroare care s-a perpetuat până azi, inclusiv în lucrările unor reputați cercetători preocupați de istoria romilor, anume, aceea că Firdousi socotea greșit că *lurii* (nomazi și nu romii!), familiari lui în epocă, ar fi descendenții muzicanților pe care Bahram V Gur

îi adusesse în Persia. D. Kenrick precizează ca lirii de azi vorbesc limba *beluchi* și nu până demult voiajau ca artizani și muzicanți, iar direcția predilectă în peregrinările lor era, “mai degrabă, spre est decât spre vest” (1995, 38).

Relativ recent, începând din anul 1999, Marcel Courthiade leagă plecarea rromilor din India de năvălirea războinicului afgan Mahmud Ghazni, în India, unde ar fi asediat și cucerit bogatul, atunci, oraș indian, Kannauj, în 21 decembrie 1018. Despre această incursiune se vorbește în Cartea Yaminilor, scrisă de învățatul arab Al Utbi. Kannaujul era cel mai bogat oraș din nordul Indiei și cel mai populat, la vremea aceea, având 53.000 de locuitori. Se spune că războinicul afgan, cucerind orașul, a luat întreaga populație - formată din bărbați, femei, copii - în robie și a vândut-o regelui Imperiului persan, ca meșteșugari, muzicanți etc.

La aceste supoziții, teorii, credințe și fapte, ce se constituie în “repere”, vag susținute prin probe și insuficient comentate, mai pot fi adăugate și alte teorii fanteziste despre înaintașii rromilor, de tipul: “au fost menționați în Mahābhārata”, “în Iliada”, “în Odiseea”, “sunt egipteni”, “au venit cu oștile lui Tamerlan” (de aici și denumirea, în unele țări, de “tatar”), “provin din orașul Singara din Mesopotamia”, “la răstignirea lui Hristos, cel ce trebuia să bată cuiele era rrom și de milă a furat unul din cuie”, “denumirea lor de *rromi* vine de la denumirea de *romei*, locuitori ai Bizanțului” etc. etc.

Șirul ipotezelor privind prezența stră-rromilor în spațiul dintre India și Balcani poate continua, dar, așa cum arăta Rajko Djuric (1987, 7), privitor la mențiunile făcute în scrierea lui Firdousi sau în manuscrisul călugărului gruzin de la Muntele Athos, „*acestea sunt izvoare cărturărești, care, oricât de prețioase ar fi, nu pot fi utilizate ca atare*“.

II. Drumul rromilor din India spre Europa

1. Contribuția limbii rromani la clarificarea unor probleme vizând exodul și migrația rromilor spre Imperiul Bizantin și Europa

Cum s-a putut desprinde de mai sus, în legătură cu rromii, lingvistica a avut cel puțin trei merite: în *elucidarea originii indiene a limbii rromani și a rromilor*, în *stabilirea intervalului de timp aproximativ când s-a produs exodul rromilor din India (sec.al II-lea – al VIII-lea d.H.)*, și în *reconstituirea drumului parcurs de strămoșii rromilor, din India până în Europa, recurgându-se la aportul etimologiei*.

Astfel, prin analizarea lexicului rrom, au fost identificate, pe lângă elementele vechi indiene, și *cuvinte vechi afgane, persane, armenești, osete, gruzine, turcești, grecești, sud-slave, românești* etc. (v. Miklosich **1872 – 1873**, III, 9), jalonându-se, în acest mod, spațiile geografice parcurse de strămoșii rromilor.

Și în privința drumului străbătut de strămoșii rromilor, din India spre Vest (Asia, Balcani, Nordul Africii, Europa), există câteva păreri. Singura știință de la care se speră, și în viitor, elucidarea incertitudinilor, rămâne tot lingvistica, însă pentru aceasta va fi nevoie de intensificarea cercetărilor, studiindu-se, cel puțin, lexicul idiomurilor vorbite în fiecare țară din perspectivă etimologică.

Se pare că după părăsirea Indiei de către strămoșii rromilor, spațiile geografice străbătute au fost cele corespunzătoare teritoriilor actuale ale Pakistanului, Afganistanului și Iranului – în decurs de câteva sute de ani – apoi, spre sfârșitul sec. al X-lea și începutul sec. al XI-lea, aceștia ar fi ajuns în Nordul Mesopotamiei.

În paranteză fie spus, este de remarcat faptul că înainte de sosirea strămoșilor rromilor în vecinătatea estică a Imperiului Bizantin (ce a ființat din anul 395 d. H. până în anul 1453), se presupune că s-a produs o deviere de la drumul principal, în sensul că o mică parte dintre strămoșii rromilor s-a îndreptat spre Nord, așezându-se în Asia Centrală (pe teritoriile actuale ale republicilor Tadjikă, Kirghiză, Kazahă, Uzbekă și Turkmene), respectiv în regiunea chineză Sintzean (la Nord de Munții Altân Tagh din Pamir și Tian-San, care o împart în bazinele Tarim și Tungaria/ Yunggar).

Întorcându-ne la traiectul principal al strămoșilor rromilor, la vecinătatea estică a Imperiului Bizantin, trebuie să arătăm că aici s-a înregistrat un moment-cheie pentru drumul strămoșilor rromilor și pentru limba lor. Mai precis, probabil în zona delimitată de teritoriile actuale ale Iranului (partea de NV), ale Irakului (partea de N), ale Turciei (partea de E), ale Azerbaidjanului, ale Armeniei și ale Gruziei, s-a produs în fluxul migrațiunii strămoșilor rromilor o trifurcație:

I. Ramura “lom” sau “de nord”

Despre strămoșii rromilor care constituie azi *ramura “lom” sau “de nord”* și care s-ar fi deplasat pe teritoriile pe care azi se află republicile Azeră, Armeană și Gruzină, unii autori sunt de parere că drumul ar fi continuat spre NV

prin Caucaz (pe teritoriul actualelor republici Daghestan, Cecenia, Osetină, Kabardino - Balkaria, Calmâcă) și pe latura de NV a Mării Negre, ajungându-se în Balcani, apoi în Europa de Est, Centrală și de Vest, alți cercetători arătându-se însă circumspecți față de această teorie (Vaux de Foletier **1971**);

II. Ramura “dom” sau de “sud - vest” a avut ca direcții: Siria, Palestina, Egiptul, țările din Africa de Nord de unde, probabil, grupurile de strămoși ai romilor și-au continuat drumul, traversând Mediterana în Spania (în timpul stăpânirii arabe), întâlnindu-se cu rromii veniți din Europa prin Pirinei (cei din a treia ramură).

Vaux de Foletier (**1971**) arată că o parte din strămoșii romilor din ramura “dom” a ajuns, ca urmare a expansiunii comerciale arabe, în Insula Zanzibar (Tanzania).

III. Ramura “rrom”, “de vest”, cea mai numeroasă, este reprezentată de strămoșii romilor care și-au continuat drumul (din vecinătatea estică a Imperiului Bizantin) în Imperiul Bizantin (Asia Mică și Balcani) - unde au rămas câteva secole - iar de aici, mai departe, în Europa Centrală și de Vest.

Marcel Courthiade (**1995 a, 22**), la rândul său, invocând “absența unei documentații serioase”, aduce în atenție observația făcută de lingvistul american Jan Hancock (**1992, 1-19**), anume, aceea că grupurile lingvistice RROM, DOM și LOM “se pare că s-au separat înainte de a fi pătruns pe teritoriile iranofone /.../; deși toate trei prezintă aceste împrumuturi iraniene, totuși, aceste împrumuturi, aproape în totalitate, nu corespund între ele”.

În ceea ce ne privește, această remarcă ne determină să ne gândim că ar fi fost posibil ca strămoșii romilor care s-au îndreptat spre centrul Asiei (spre actualele republici Tadjikă, Kirghiză, Kazahă, Uzbekă și Turkmene, respectiv, spre regiunea chineză Sintzean) să-și fi continuat drumul spre Vest pe un traiect mult mai lesnicios, “de câmpie”, și anume, prin Câmpia Turanului, ocolind Marea Caspică (fie prin nordul Iranului, fie prin vestul, nordul și nord-estul Mării Caspice) și ajungând în zonele ocupate azi de republicile caucaziene (Calmâcă, Daghestan, Ceceno-Ingușă, Osetină, Kabardino-Balkaria, Gruzină, Armeană, Azerbaidjană), eventual în N-V-ul Iranului.

Pe lângă argumentul alegerii unui drum “de câmpie”, am mai adăuga alte două. În primul rând, faptul că atât grupul ce s-a îndreptat spre Centrul Asiei, cât și cel din ramura caucaziană “dom” (“de sud-vest”) erau grupuri puțin numeroase, iar în al doilea rând, constatarea făcută de Marcel Courthiade (**1995 a, 22**) că rromii din Caucaz, grup constituit din “Boșă sau Poșă”, împreună cu ramura europeană a romilor reprezintă un grup aparte, din punct de vedere lingvistic, în comparație cu ramura “dom” (de “sud-vest”), reprezentată de grupurile *Nawar / Nuri* din Siria.

Marcel Courthiade (1995 a, 22-24), după ce admite că pătrunderea strămoșilor rromilor în Europa s-a realizat pe trei căi de acces - traversând Caucazul, Bosforul și Africa de Nord - arată că grupuri de Boșă/ Poșă (originare din Caucaz) pot fi întâlnite și la Moscova, iar legat de teza "tregerii prin Africa de Nord" în Europa sunt aduse argumente în defavoarea acesteia (prezența unor cuvinte balcanice *trupo* "corp", *clidi* "cheie", *crallis* "rege", *ulich* "strada" etc - scrise în grafia spaniolă), dar nu se exclude, totuși, posibilitatea ca "vreun contingent de rromi" să fi venit în Spania prin Africa de Nord și să se fi dispersat în masa celorlalți Gitanos.

2. Rromii în spațiul Imperiului Bizantin și primele menționări în epocă

În legătură cu prezența rromilor în Bizanț, cercetătorii sunt îndeobște de părere că prima menționare documentară a strămoșilor rromilor, sub denumirea *athinganoi*, pe care le-au atribuit-o bizantinii, apare într-un manuscris hagiografic în limba gruzină despre Viața Sfântului Gheorghe (unul dintre cei șase sfinți cu acest nume, un episcop de Constantinopol), datat 1068 d. H. (după alții, aproximativ la anul 1100 d.H.), scris de un călugăr georgian la Mănăstirea Iviron de la Muntele Athos. Prin anul 1054 d.H., în timpul domniei împăratului Constantin IX Monomahul (1042 – 1055), au sosit la Constantinopol, din Asia Mică, mulți *athinganoi*, ce făceau parte dintr-o "sectă eretică" și erau renumiți prin priceperile lor de ghicitori și vrăjitori (Liégeois, 1985, 13 – 14).

Diferiți autori arată că, întrucât în grădinile împărătești veneau în permanență animale sălbatice, împăratul Constantin IX Monomahul le-a cerut *athinganoi*-lor să-l scape de fiare. Ei le-au dat carne vrăjită animalelor și acestea au murit. Impresionat de priceperile lor, împăratul i-a rugat să repete vrăjitoria pe câinele lui, însă Sfântul Gheorghe a trecut crucea pe deasupra cârnii vrăjite și câinele a rămas în viață. ((Miklosich (1872 - 1880, VI, 60), Lal (1969, 17, 27), Djuric (1987, 7), Marušjakova-Popov 1993, 26 – 28).

Legat de Sfântul Gheorghe, la care se face referire în document, trebuie să avem în vedere că nu este vorba de *Sfântul Gheorghe - ostașul*, deoarece acesta a trăit în sec. III d. H., că acesta venea din Cappadocia și că a fost martirizat în anul 303 d. H. din porunca împăratului Diocletian.

Așadar, Sfântul Gheorghe menționat în manuscris nu poate fi decât unul din ceilalți cinci sfinți omonimi. Între aceștia sunt cunoscuți: "un martir la Adrianopol, un episcop de Antiohia, *un patriarh de Constantinopol*, un martir spaniol, un martir francez" (Blajut 1982, 182-184). Evident, aici este vorba de Sfântul Gheorghe - patriarh de Constantinopol.

Problema importantă care se ridică este dacă, realmente, respectivii membri ai sectei erau sau nu la origine indieni, Jean Pierre Liégeois (1985, 14)

observând că în multitudinea și continua mișcare a populațiilor Imperiului Bizantin de la sfârșitul mil. I/ începutul mil. al II-lea d. H. nu putem ști cu certitudine dacă denumirea grecească nu era folosită și pentru alte grupuri.

În limba romani, cuvântul „*țigan*” nu există. În schimb, aproape toți cercetătorii au fost de acord ca *ασιγγανοί* provine din limba greacă medievală (bizantină) din cuvântul *αθιγγανοζ* “de neatins, intangibil” (cf. pref. privativ *a* + vb. *θιγγανω* “a atinge”; “a leza”). Astfel, cuvântul prin care era denumit acest grup avea ca semnificații «de neatins, intangibil», „păgân”, „impur” sau față de care se recomandă precauție. Cuvântul este atestat pentru prima dată în anul 1068, la o mânăstire din Georgia (în acea vreme în Imperiul Bizantin), în scrierea unui călugăr, acesta spunea că *athinganoyi* sunt un grup de eretici, nomazi, cititori în stele și vrăjitori și îi sfătuia pe creștini să se ferească de aceștia.

Termenul *atsingani* (sau, în variantă nesonorizată *atsinkani*), de la care provin denumirile ce îmbracă un fonetism care aproximează pronunția grecească în diferite limbi (*cigáni* - Slovacia, *ciganie* - Polonia, *ciganos* - Portugalia, *czigányok* - Ungaria, *cikáni* - Cehia, *țigani* (cu forma atestată *ațigani*) - România, *sigayner* - Norvegia, *tsiganes* - Franta, *țigani* - Bulgaria; Serbia, *țigane* - Rusia, *Zigeuner* - Germania, *zingari* - Italia etc.) este perceput, tot mai mult, în contextul deschiderii europene din ultimii ani - de către rromii din toate țările în care sunt numiți cu astfel de forme apropiate de cea grecească - ca fiind peiorativ.

În unele țări, ca de ex. Germania, folosirea termenului *Zigeuner*, cât și a celor derivați a fost interzisă prin lege și termenul a fost înlocuit prin sintagma *Roma und Sinti* (v. și *Roma Sprache* etc.), în engleză – forma cea veche *Gipsy*, cât și *romany* au fost înlocuite de *romani* (v. *romani people*, *romani language*), în franceză – *romani* , în bulgară – *romi*, în maghiară – *romi* (v. *romi nyelv*) etc.

Dacă admitem cu rezervă că strămoșii rromilor erau prezenți în Bizanț în sec. X - XI d.H.. conform mențiunilor din manuscrisul de la Muntele Athos, atunci, cu aceeași rezervă, trebuie să fim de acord că *nici în continuare nu există dovezi clare, cel puțin până la anul 1348*, de când datează documentul semnat în Serbia de Ștefan Dușan. Așadar, *pentru perioada cuprinsă între anul 1054 d.H. (când, potrivit manuscrisului de la Muntele Athos, au sosit athinganoi la Constantinopol) și anul 1348 (de când datează documentul, semnat de Ștefan Dușan, privind dările care urmau să fie plătite de “cingarie”)*, cercetătorii vorbesc despre alte câteva repere, care se pot constitui în potențiale atestări documentare în Balcani, pentru acest interval.

Dar, dintre toate aceste menționări de până la anul 1348, cum lesne se poate desprinde din opisul oferit aici, rămân credibile doar acelea ce trimit la însemnările monahului franciscan Simeon Simeonis, de la anul

1322, respectiv de la anul 1340, și cele din cronică de la anul 1323 a lui Nicefor Gregoras.

Considerăm că denumirea *atsingani* îi privea, într-adevăr, pe romii, dacă avem în vedere că termenul a fost receptat până prin anul 1385 în Balcani sub forme foarte apropiate ca: *atsingani* (*atsigani*, *atigani*), adică: 1378, Náfplion - Peloponez; 1384 - Methoni, 1385 - Vodița - România (Dan Vodă), 1386 - Insula Corfu - "feodum atsignorum" etc.

Confruntând datele conținute în unele lucrări consacrate romilor, am întocmit ierarhizarea primelor menționări/ insinuări documentare în diferite zone ale Balcanilor:

1054 - potrivit manuscrisului de la Muntele Athos, „*ασιγγανοί*“ se aflau la Constantinopol în acel moment.

1068 - în manuscrisul de la Muntele Athos sunt menționați „*ασιγγανοί*“.

1322 - în Insula Creta, la Iraklio, potrivit monahului franciscan Simeon Simeonis, se găseau urmașii din neamul lui Ham, fiul lui Noe, "ce locuiau în corturi și grote, nerămânând mai mult de 30 de zile într-un loc".

1323 - în "Istoria Bizanțului", Nicefor [Nikephoros] Gregoras face referiri la o grupă de "țigani acrobați", care a plecat din Constantinopol și a dat reprezentații la curțile cârmuitorilor locali din Macedonia și Serbia (ajungând chiar la curtea împăratului Ștefan Dușan în Serbia).

1335 - În sintagma lui Matei Vlastar /.../ se vorbește de țigănci care fac magii și despre țigani care poartă șerpi la piept și-i etalează /.../ de asemenea, "despre țigani din preajma Mănăstirii Ksiropotamos din Athos și despre văduva Ana, care are un nou bărbat țigan (egiptean)" (Marušjakova-Popov 1993, 30).

1340 - Monahul franciscan Simeon Simeonis amintește de existența *mandopoli*-lor, care se îndeletniceau cu vindecarea bolilor pe pământurile Moreei și vorbeau între ei într-o limbă neînțeleasă de alții.

1346 - Cu începere din anul 1346 (Djuric 1987, 51), după alții din anul 1386 (Marušjakova-Popov 1993, 29) sau "în a doua jumătate a secolului al XIV-lea" (Liégeois 1985, 14), s-a creat în insula Corfú (Kerkira) o feudă "țigănească", "feodum acinganorum", care a ființat până în secolul al XIX-lea și în care membrii săi, în mare parte fierari și căldărari, nu depindeau decât de bulibașa lor.

1348 - Ștefan Dușan, împăratul Serbiei, legiferează dările în potcoave pe care trebuie să le achite "cingarie" (potcovari și șelari).

1348 - După unii cercetători (Djuri 1987, 51), în anul 1348, după alții în anii 1350 (Marušjakova-Popov 1993, 29) sau 1384 (Liégeois 1985, 14; Kenrick 1995, 48), venețianul Nicolo Frescobaldi a vizitat localitatea Modon (Methóni), aflată în partea de vest a Peloponezului, în Depresiunea Messenia, unde a constatat prezența "țiganilor fierari", a "mandopolinilor".

1350 - v. 1348 - *Modon*.

1362 - Într-un document datat 5. XI. 1362, păstrat în Arhiva din Dubrovnik, se semnaleză existența curelarilor (menționați cu denumirea dublă de “egipteni / țigani”).

1368 - menționarea la Zagreb a “țiganilor”.

1373 - Sunt menționați “țiganii – meșteșugari” la Zagreb.

1378 - v. 1373.

1378 - În orasul Nauplia (Náfplion), pe coasta Peloponezului de Est, guvernatorul venețian reconfirma căpeteniei “aținganilor”, pe nume Ian, privilegiile dobândite de înaintașii lui. (După Kenrick (1995, 48), prezența acestora se semnala la anul 1397).

1378 - Cu o oarecare rezervă, se vorbește de o mențiune făcută în *Diploma de la Rila* a țarului Ivan Șișman, datată 1378. Marușjakova-Popov (1993, 75) arată că: “Așezarea “Agoupovi kleti”, menționată în text, în repetate rânduri a fost pusă în legătură cu “țiganii” (inclusiv traducerea sa “aghiupti kleti”) de către cercetătorii autohtoni și străini /.../, cu toate că textul în sine nu conferă nici un temei pentru astfel de interpretări, atâta timp cât reiese clar că este vorba de locuințe sezoniere ale păstorilor” (Apud: Il'inskij 1911, 26 - 27). De altfel, *kleti* din sintagma “Agoupovi kleti” își are originea în cuvântul grecesc „κλητοζ” „numit, chemat”. Rajko Djuric (1987, 54) precizează că în document se arata că “Ivan Șișman a înzestrat Mănăstirea Rila cu câteva sate în care trăiau *romi*!” Oricum, cercetătorii bulgari (Marușjakova-Popov 1993, 75) consideră că „În ciuda inexistenței de date certe și de informații de natură istorică, se poate afirma, cu o destul de mare doză de siguranță, că stabilirea masivă a țiganilor pe pământ bulgăresc trebuie să se plaseze aproximativ în perioada cuprinsă între sec. al XIII-lea - al XIV-lea, fiind posibile contacte și prezențe și mai timpurii”.

1382 - Se menționează prezența “țiganilor” la Zagabria (Kenrick 1995, 48).

1384 - v. 1348 - *Modon*.

În țările române, încă de la prima atestare din 1374, semnalată tot în documentele unei mănăstiri, Vodița, termenul „ațigan”, care a devenit mai târziu „țigan”, desemna o stare socială, aceea de rob, nicidecum etnia.

Se conturează astfel două sensuri ale cuvântului „țigan”: mai întâi erezie și apoi statut social aflat în afara sistemului ierarhic al societății. Cuvintele „rob” și „sclav” apar mult mai târziu în limba română, așadar, în limba română veche, termenul utilizat pentru numirea acestei categorii sociale era „țigan”. Robul / țiganul nu făcea parte din structura socială, nu era considerat ca aparținând speciei umane, el se definea ca obiect de schimb. Rromii s-au aflat în stare de robie pentru mai bine de jumătate de mileniu (approx. 1374 – 1856).

Mai târziu, cuvântul „*țigan*” a păstrat, în mentalul colectiv românesc și în limba română, un sens profund peiorativ: „Nici țiganul nu-i ca omul, nici răchita nu-i ca pomul”, „S-a înecat ca țiganul la mal”, „A ajuns țiganul împărat și pe tată-său l-a spânzurat”, „Țiganul e țigan și-n ziua de Paște”, „Nu te țigăni!”.

3. Impactul lingvistic

Evident, coabitarea strămoșilor rromilor cu populații din Imperiul Bizantin, începând cu sec. X – XI d. H., avea să exercite influențe din perspectivă lingvistică, sesizate astăzi, în limba rromani, la nivel *fonetic* (aparitiia variantei vocalice *ĩ* pentru *i*, respectiv, a variantei fonetice *ě*, pentru *e* – în dialectele căldărarilor și spoitorilor), *morfologic* (preluarea articolelor din limba greacă, a sufixului pentru substantive abstracte, a unor desinențe din limba turcă, greacă, mai departe, din bulgară, română etc.), dar, mai ales, *lexical*, de exemplu împrumuturi din limbile: *turcă*, *greacă*, *bulgară* sau, ulterior, elemente *sud-slave*, *română* ș.a.

În general, cea mai mare influență asupra majorității dialectelor rrome a fost exercitată din partea limbii grecești, ceea ce presupune un popas îndelungat al strămoșilor rromilor în spațiul de limbă greacă. De altfel, se spune, pe bună dreptate, că a doua „patrie” a rromilor a fost Grecia, după cum în perioada care a urmat, a treia mare „patrie” pentru foarte mulți din rromii lumii a constituit-o teritoriul Principatelor române, dată fiind perioada de aproape o jumătate de mileniu cât rromii au fost ținuți aici în stare de robie. De bună seamă că și idiomurile rrome, la rândul lor, au avut o influență deloc neglijabilă asupra lexicului limbilor de contact, manifestată îndeosebi la nivelul argoului.

III. Rromii pe teritoriul României

1. Primele atestări pe teritoriile românești

La 3 oct. 1385, domnitorul Dan Vodă, într-un document, menționa între daniile făcute de unchiul său Vladislav Vodă Mănăstirii Sfântului Antonie din Vodița – Țara Românească, existența a 40 de sălașe „de ațigani” (Se observă păstrarea prefixului negativ din greaca bizantină).

În 1387, domnitorul Mircea cel Bătrân, fratele lui Dan Vodă, reconfirmă aceste danii (inclusiv cele 40 de sălașe de „ațigani”) Mănăstirilor Vodița și Tismana, iar în anul 1388 el însuși dăruia Mănăstirii Cozia „300 de sălașe de țigani”. În anul 1416, existența rromilor era consemnată la Brașov (Kronstadt), iar în 1428 domnitorul Moldovei, Alexandru cel Bun, dăruia Mănăstirii Adormirii, din Bistrița, 31 de familii de „țigani” etc.

Prin extrapolare, putem afirma că *rromii erau prezenți cu siguranță în Țara Românească cel puțin din perioada 1364-1373*, cât a durat domnia lui Vladislav Vodă, deci cu 12 - 21 ani mai înainte față de anul primei lor menționări documentare cunoscute (1385). În Europa, următoarele menționări au fost în anul 1387 (la Ljubliana), în 1399 și 1416 (în Cehia), în anii 1407, 1414, 1418, 1419 și 1424 (în Germania) și, între ultimele menționări, Țara Galilor (1579).

2. Robia rromilor în Țările Românești

Rromii au devenit, se pare, robi, în scurt timp de la poposirea lor în spațiul geografic românesc. Iată ce spune Petre Petcuț (2005, 30), autorul principal al manualului de istoria rromilor, despre începuturile robiei rromilor în Țările Române:

“La venirea lor în Țările Române, rromii erau oameni liberi care plecaseră din Peninsula Balcanică pentru că numărul rromilor ce soseau din Asia Mică era tot mai mare, de unde și nevoia de a găsi noi sate unde să poată face comerț. Atunci când au plecat din Bulgaria și au trecut la Nord de Dunăre, a existat o perioadă în care s-au putut mișca liber și s-au putut așeza unde voiau, și în Țara Românească și în Moldova, după care au fost înrobiți. Acest lucru a fost posibil datorită migrării în grupuri mici, pașnice și lipsite de organizarea militară a migratorilor anteriori. Unele grupuri de rromi nu practicau creștinismul și au fost percepuți de români ca păgâni, fapt care a fost luat în considerație, când au fost înrobiți. Un element important care să confirme ipoteza libertății inițiale a rromilor ar fi o serie de libertăți acordate de stăpânii robilor, între care, cele mai importante: libertatea de mișcare în țară – robii seminomazi plătind doar o dare anuală către stăpâni și autonomia comunității, indiferent dacă era nomadă sau sedentară, exercitarea dreptului de judecată intern.”

Ce se întâmpla însă în Transilvania? Același istoric, Petre Petcuț (2005, 44) ne spune:

„În Transilvania, rromii nu au fost robi, ci erau organizați, după modelul românesc, într-un voievodat, care avea o largă autonomie judiciară și era condus de un voievod. Acest fapt este amintit în *Aprobate*, constituția de atunci a Transilvaniei, rromii trebuind să aibă în Transilvania un voievod al lor, căruia să-i plătească anual dări.

Întâlnim și cazuri în care rromii din Transilvania sunt robi. Astfel, în Țara Făgărașului, care fusese stăpânită pentru o perioadă de timp de domniii munteni, robia rămâne ca o moștenire a acestei perioade. Aceași era și situația robilor Cetății Bran.

În porunca din anul 1476 a regelui Matei Corvin, în legătură cu rromii de la marginea orașului Sibiu, voievodului și vicevoievodului Transilvaniei le era interzis să-i mai judece pe rromi, dreptul de judecată aparținând orașului

Sibiu. Această măsură este luată în scopul menținerii libertății și drepturilor rromilor și pentru a le permite o existență liniștită și în conformitate cu obiceiurile lor.

În secolul al XVI-lea apare funcția de „mare voievod al țiganilor”. El era numit de rege sau de principele Transilvaniei din rândul nobilimii. /.../ Șeful cetei de rromi purta numele de *voievod* și avea o largă autoritate în cadrul comunității. El era considerat cel mai puternic și mai înțelept dintre toți rromii din grup și deținea această funcție pentru toată viața. Funcția nu se transmitea ereditar fiilor lui. El făcea dreptate în caz de conflict între familiile din ceata pe care o conducea, judecând chiar și disputele apărute între membrii aceleiași familii.”

3. Dezrobirea rromilor

Dacă în mai toate țările Europei de Vest, încă de la primele apariții ale „bohemienilor“ (rromilor), au fost emise legi drastice prin care li se interzicea rromilor popasul îndelungat în localitățile de pe teritoriul lor, în Principatele române rromii au fost acceptați și ținuți într-o îndelungă și rușinoasă cursă a robiei, aproape o jumătate de mileniu. Această segregare umană avea să fie înlăturată definitiv abia la jumătatea sec. al XIX-lea, printr-o serie de acte normative succesive, adoptate cu multă inerție, deși existaseră și unele manifestări de generozitate în acest spirit. Astfel, până la emiterea ultimului act de dezrobire a rromilor, în anul 1856, în contextul emancipării rromilor robi, au existat și unele inițiative, personale sau instituționale, ce au premers legiferărilor finale, cele din anii 1855 – 1856. Între primele, cele mai importante datează din anul 1714, când domnitorul Nicolae Mavrocordat a desființat, în Moldova, dăjdiile și din 1766, când domnitorul Moldovei Grigore III Ghika a emis o anaforă pentru eliberarea robilor. În aceeași perioadă, în Țara Românească, Constantin Mavrocordat, tot printr-o anaforă domnească, acordă dreptul de a nu mai fi despărțiți robii (copiii de părinți ori soții între ei).

Alte inițiative: 19 iunie 1783 - în Bucovina este desființată robia; 1834 - poetul *Costache Conachi* își slobozește robii; 1836 - scriitorului *Costache Negruzzi* (în vremea aceea și deputat) i se remite o scrisoare de către maiorul Voinescu în vederea unei inițiative legislative în Adunare. Scrisoarea, în legătură cu necesitatea ștergerii robiei, fusese primită de maiorul Voinescu de la un anonim, care, în urmă cu un an, încercase să publice un studiu pe această temă, dar îi fusese interzis de cenzură. Costache Negruzzi i-a răspuns anonimului în “Foaie pentru minte”, felicitându-l pentru ideile de emancipare și informându-l că a redactat un proiect de lege pe baza lor, care va fi supus Adunării spre aprobare (Lecca 1908, 194); 1837 - în Țara Românească domnitorul *Alexandru D. Ghika* are inițiativa de a-i repartiza boierilor pe robii domnești pentru a li se da pământ de muncit; 1839 - în Moldova se dă dreptul robilor la răscumpărare;

Dar, primele legi, fundamentale pentru „dosarul dezrobirii”, apar în Țara Românească și în Moldova în contextul anilor 1843 – 1844. Astfel, în Țara Românească a fost adoptată întâia lege, promulgată de domnitorul *Gheorghe Bibescu* la data de 22 martie 1843, ce privea „desființarea dajnicilor de sub administrația Vorniciei temnițelor și trecerea lor sub administrația ocârmuirilor de județe”, prin care se ștergea robia unui număr mic de romi.

În Moldova a fost adoptată, la data de 31 ianuarie 1844, la propunerea domnitorului *Mihai Gr. Sturdza*, legea privind „regularizarea țiganilor mitropoliei, a episcopiiilor și mănăstirilor în deobște” - ceea ce făcea ca robii „mănăstirești” („duhovnicești”) ce aparțineau așezămintelor monastice și bisericii să fie liberi - și, de asemenea, legea prin care robii „domnești”, ai Statului - nomazi ori sedentari - deveneau și ei liberi.

Și în Țara Românească se procedează, la data de 11 februarie 1847, tot în vremea domnitorului *Gheorghe Bibescu*, la adoptarea legii de emancipare a robilor ce aparțineau așezămintelor publice, bisericilor, mănăstirilor, episcopiiilor, mitropoliei.

Aceste legi, cât și art. 14 din Proclamația Revoluției din Țara Românească de la 11 iunie 1848 (ce prevedea dezrobirea prin despăgubire a rromilor), articol neaplicat, nu rezolvau însă pe de-a-ntregul problema emancipării, deoarece mulți robi, cei „boierești” („particulari”) rămăneau în continuare în starea de sclavie, care avea să fie eradicată abia după runda următoare de legi.

Prin urmare, în Moldova, domnitorul *Grigore Alexandru Ghika* se adresa, la data de 28 noiembrie (10 decembrie) 1855, Sfatului Administrativ pentru a sublinia necesitatea eradicării robiei romilor, propunând elaborarea unui proiect de lege în acest scop. Legea - ce avea la bază proiectul conceput de Mihail Kogălniceanu și Petre Mavrogheni - a fost votată la data de 10 (22) decembrie) 1855 de către Divanul Obștesc ca „legiuire pentru desființarea sclaviei, regularea despăgubirii și trecerea emancipaților la dare”.

În Țara Românească, în mod similar, domnitorul *Barbu Dimitrie Știrbei* a promulgat, la 8 (20) februarie 1856, „Legiuirea pentru emanciparea tuturor țiganilor din Principatul Țării Românești „ (Achim 1998, 97).

Dar actele de generozitate, cât și anomaliile se continuă însă și după apariția primelor legi, în 1843 și 1844:

- 1842 - 1848 - în perioada de domnie a lui *Gheorghe Bibescu*, în Țara Românească se începe răscumpărarea de către stat a robilor de la boieri. În această perioadă, cel dintâi care și-a dezrobit robii a fost revoluționarul *Ion Câmpineanu*;

- 1848 - în Moldova, „până la căderea domnilor regulamentari în 1848” (Kogălniceanu 1891, 27), și în Țara Românească, până la 11 iunie

1848 (când s-a dat citire art. 14 din Proclamația Revoluției), robii particulari (boierești) “cu toată lovirea dată sclaviei, au mai urmat a-și purta lanțurile, deși mult ușurate prin ideile noi și prin împlânzirea moravurilor /.../ “ (Kogălniceanu 1891, 27). În Țara Românească, deși declarați liberi prin această Proclamație, în fapt, până la legea din 1856, robii particulari (boierești) au rămas în aceeași situație (eventual salvându-se prin răscumpărare);

- 22 noiembrie 1850 - în Țara Românească, domnitorul *Barbu Știrbei* (1849 – 1856) interzice vânzările și donațiile de robi între boieri (particulari), statul procedând la răscumpărarea lor, dacă boierii respectivi solicitau aceasta.

În *Transilvania*, Maria Tereza (1740 - 1780), printr-unul din cele patru decrete ale sale, privind statutul rromilor, cel din anul 1767, se desființează jurisdicția voievodului asupra rromilor, ei depinzând, de acum, de sistemul administrativ obișnuit.

„Din punct de vedere fiscal, existau în *Transilvania* trei categorii de rromi: „țigani fiscali, spălători de aur” (aurarii, zlătarii), care culegeau aurul din nisipul unor râuri; „țigani fiscali taxaliști” erau nomazi, organizați în cete conduse de voievozi; „țigani care țineau de marii proprietari de pământ și de orașe” - erau iobagi sau jeleri pe moșiile nobiliare, ocupându-se în principal cu diferite meșteșuguri.” (Petre Petcuț, 2005, 46).

4. Configurația istorică, socială și lingvistică a colectivităților de rromi din România

În general, încercările de clasificare a rromilor au fost și sunt expuse riscurilor de interpretare, căci de multe ori criteriile de clasificare se întrepătrund sau devin, în timp, irelevante. Pe de alta parte, o excesivă subdivizare a rromilor după criteriul *ocupational* - cum s-a mai făcut în lucrările unor autori - conduce la o percepție eronată asupra realității lingvistice rome.

Preocupări de clasificare a rromilor din România au existat la mulți cercetători români - Mihail Kogălniceanu (1891), Octav G. Lecca (1908), Popp Șerboianu (1930, 53), George Potra (1939), Ion Chelcea (1944, 22) ș.a. - care au reușit în demersurile lor să înfățișeze o imagine generală despre această chestiune.

Îndeobște, pentru oricare cercetător cu preocupări în domeniu, există, mai ales în faza incipientă de abordare a fenomenului rrom, tentația, întemeiată de altfel, de a cunoaște raporturile existente între diferitele colectivități de rromi. Noi înșine am întreprins o cercetare a acestui subiect, concretizată într-o comunicare științifică prezentată, împreună cu cercetătorul Nicolae Gheorghe, în cadrul Simpozionului *“Implicațiile*

sociologiei în cercetarea limbii și literaturii”, desfășurat la Universitatea din București (28 - 29 martie 1986).

Pornind de la cele câteva criterii de clasificare propuse de Ion Chelcea (1944, 22), am realizat o clasificare proprie după șapte criterii:

- a) istorico-juridic (“după proprietate”, valabil până la “dezrobire”),
- b) de stabilitate (după modul de viață),
- c) ocupațional (socio-profesional),
- d) criteriul aculturării (grupul etnic pe lângă care s-au aculturat

romii),

e) istorico-geografic,

f) al conștiinței de apartenență la un neam (spîță, viță) pe baza sanguină,

g) socio-lingvistic.

a) Criteriul istorico-juridic

Acest criteriu se verifică îndeosebi în ceea ce privește starea de robie, deci, perioada de dinainte de “emancipare” a romilor.

Schematizând, robii romi erau:

I. mănăstirești sau „*preoțesti*” (în Basarabia se numeau “duhovnicești”). Aceștia erau dăruți de domnitori unor mănăstiri, având obligația ca să acopere prin prestațiile lor toate necesitățile diurne ale mănăstirilor cărora le-au fost arondați;

II. domnești și ai așezămintelor publice (“ai Statului”). Aceștia erau romi dăruți de domnitori unor așezăminte publice, serviciile prestate de robi fiind cele specifice respectivelor instituții. Practic, erau denumiți impropriu “robi”, întrucât, cu excepția celor de pe moșiile domnitorului, majoritatea lor constituia ramura romilor nomazi. Ei achitau taxele față de stat (sau prestau, în schimbul acestor taxe, servicii suplimentare, fiind denumiți, din acest motiv, și “scutelnici” ori “ruptași”). Dar cum aceste taxe deveneau apăsătoare, mulți dintre romii “domnești” ajungeau la soluția finală: vânzarea de bună voie ca robi unor boieri, preferând astfel o siguranță ce repede se dovedea iluzorie.

Aceștia erau *vătrași* (“de vatră”), cei ce se vindeau boierului sau cei care lucrau pe domeniul domnitorului, respectiv, *nomazi* (“lăieți”, “lăieși”, “corturari”, “șătrari”).

După profesioni, robii “domnești” *nomazi* puteau fi: “*rudarii*” (denumiți și: “*aurari*” sau, în zona de munte, “*băieș*”), care, inițial, fuseseră căutători de metale, apoi, prin dispariția acestei ocupații, au îmbrățișat meserii de “lingurari”, de “corfari”, de “covătari” etc., de prelucrători ai lemnului în general. Este lesne de înțeles de ce s-a produs schimbarea profesiei. Și pentru obținerea metalelor și pentru lemnul pădurilor apa reprezenta condiția esențială a exercitării acestor două îndeletniciri, “*căldărari*” (cei

care prelucrează arama și confecționează căldări și vase de bucătărie, cazane pentru fabricat rachiul etc., “*ursarii*”, veniți din Balcani, unde poposiseră mai multă vreme (v. și “*zavragi*”), cei care jucau ursul tot timpul anului (nu numai cu prilejul sarbătorilor de iarnă!), “*pieptănarii*” (romii care prelucrează osul, “tăind” pieptene), sunt adesea eronat asimilați “cocălarilor” - cf. ngr. *κοκαλα* “oase”, “*zlătarii*” (“inelarii”), cei care prelucrează metalele prețioase (aurul, argintul), confecționând inele (bijuterii, în general), “*ciurarii*” care confecționează ciururi, site pentru cernut făină sau mălai, “*spoitorii*” (“*cos(i)torarii*”), romii care se ocupă cu “spoitul” (“cos(i)toritul”) căldărilor, al cazanelor de fabricat rachiul sau al vaselor de bucătărie confecționate de căldărari. (Se produce, astfel, o simbioză profesională (nu întotdeauna percepută!) între romii “căldărari” și “spoitori”), “*geambașii (de cai)*”, cei care se îndeletnicesc cu cumpărarea / vânzarea cailor, “*clopotarii*” – cei care confecționau sau trăgeau clopotele bisericilor și, mai târziu, “*florăresele*”, “*lustragii*” (la Șerboianu: “văcsuitorii de ghetete (!)”) etc. etc.

Din punct de vedere diacronic, mai erau amintiți “*netoții*”, romii băieși ce se constituiau într-un trib sălbatic (ce ar fi fost izgonit din Transilvania din ordinul împăratului József al II-lea), care excela în hoții și consuma mortăciuni;

III. *boierești* (“particulari”, “căsași”, “de ogor”) erau romii dăruiți de către domnitori boierilor drept recompensă pentru devotamentul lor sau pentru serviciile aduse. Ocupațiile robilor boierești erau foarte diversificate, dar bine definite.

Se distingeau:

1) *argații, îngrijitorii și crescătorii de animale* (“văcarii”, “porcarii”, “bivolarii”, “herghelegii”, (“rândașii”), “găinăresele” etc.

2) *argații care lucrau pământul* (“secerătorii” etc.)

3) *robii de casă* (cei care exercitau diferite îndeletniciri în casă sau unele meserii la curtea boierului, ca, de pildă: „slujnice” / „feciori în casă” („slujitori”), „bucătărese”, „spălătorese”, „cusutorese”, „pitari”, „sacagii”, „fierari”, „surugii” („vizitii”, „birjari”), „cizmari” („ciubotari”), „lăutari” etc.;

b) criteriul de stabilitate

Criteriul stabilității (sau după modul de viață *nomad* ori *așezat* (“sedentar”; “de vatră”) al romilor comportă două configurații: 1) *în timpul robiei* și 2) *după abolirea robiei*.

1) *În perioada de robie* romii erau, în marea lor majoritate, *sedentari* (așezați). Evident, există și un număr comparativ mai mic de romi *nomazi*.

Robii *mânăstirești, boierești* (“*particulari*”) și *domnești* (doar cei care lucrau pe domeniile domnitorilor sau în așezămintele publice) erau *sedentari*, prin natura îndeletnicirilor exercitate de aceștia.

Cei mai mulți dintre robii *domnești*, în schimb, legați de stăpânire doar prin plata taxelor (dărilor, zilelor de lucru etc.) fixate, erau *nomazi* sau *semi-nomazi* (dacă luăm în calcul că perioadele de peregrinări se produceau, în general, de primăvara (când iarba încolțea) și până toamna târziu (după prima zăpadă), iar iarna rămâneau într-un loc (în bordeie, la margine de păduri ori de sat, sau în spații închiriate).

Robii domnești nomazi (denumiți și “lăieși” (“lăieți”), “corturari”, “șătrari”, “cergari” etc) sunt cei la care ne-am referit mai sus (la punctul a) II, anume: “ursarii”, “căldărarii”, “spoitorii” (sau “cositorarii”), “ciurarii” (sau “sitarii”), “inelarii” (“zlătarii”), “rudarii” (sau: “aurarii”, “băieșii”, “băiașii”, “banașii”, “albierii”, “lingurarii”, “fusarii”, “rotarii”, “corfarii” - în funcție de obiectele pe care le prelucrau), “pieptănarii” (sau “cocalarii”), “geambașii (de cai)” și “netoții” - categorie ce a fost trecută în rândul robilor *boierești*, așezați, cu concursul generalului rus Kiseleff, înainte de sfârșitul primei jumătăți a sec. al XIX-lea, prin împărțirea lor boierilor, spre nemulțumirea preoțimii (Șerboianu 1930, 51).

2) După abolirea robiei, traversând o perioadă de confuzie ce își avea originea într-o nehotărâre explicabilă din partea foștilor robi față de noua perspectivă, aceea de a fi liberi și de a-și decide și garanta singuri existența, rromii au rămas pe mai departe *sedentari* sau *nomazi* (*semi-nomazi*). Strămoșii celor mai mulți dintre rromii *sedentari* (“de vatră” “vătrași”) *de astăzi* au fost robi boierești, mănăstirești sau domnești (atât cei ce duceau o existență sedentară, cât și cei nomazi).

Mulți rromi ce proveneau din rândul robilor domnești *nomazi* au devenit *sedentari*, stabilindu-se în sate și orase. Aceștia, chiar dacă și-au schimbat meseriile tradiționale cu altele, și-au menținut conștiința grupului etnic din care au provenit, recunoscându-se, în continuare, ca “ursari”, “ciurari”, “cocalari” etc.

La sate, rromii ce proveneau dintre robii boierești, mănăstirești sau domnești (cei de pe domeniile domnitorilor) aveau să se ocupe, ca și înainte, cu lucratul pământului la sătenii înstăriți sau la boieri, ori pe propriile pământuri (împroprietăririle din anii 1864 și 1924 nu au făcut deosebire între rromi și țărani), cu creșterea vitelor sau cu meseriile pe care le avuseseră ca robi (fierari, potcovari, cizmari, slugi, cărămidari, salahori etc.).

Rudarii se ocupau, în continuare, cu prelucraturile (cioplitul) lemnului, confecționând linguri, fuse, scaune, mese, ălbii, roți etc., cu împletitul răchitei (“corfarii” confecționează coșuri de nuiele, panere, măhuri etc.).

Și rromii de la oraș (ca, de pildă, lăutarii, spoitorii etc.) și-au continuat meseriile anterioare după dezrobire.

Unii dintre rromii emancipați de la sate, imediat după abolirea robiei, s-au mutat la orașe, unde au îmbrățișat noi meserii (*bărbații*: vizitii, lustragii,

fierari, tinichigii, tocolari, geamgii, circari, artizani, bucătari, croitori, penari (fulgari), servitori (la orașenii înstăriți și la boieri), personal de serviciu în instituții, măturători de străzi, sacagii, salahori, zidari, iar *femeile*: bidinărese (chivute), florărese, ghicitoare și vrăjitoare, spălătorese, vânzătoare (de floricele de porumb și de semințe prăjite, de dulciuri, de covoare (“mătăsari”) etc. etc.

c) criteriul ocupațional (socio-profesional)

S-a putut observa mai sus cum criteriul *de stabilitate* se împletește imperceptibil cu cel *ocupațional*. (Meseriile de până la abolirea robiei au fost prezentate la punctul a), cu prilejul abordării criteriului juridic, iar cele de după dezrobire - la punctul b), în cadrul criteriului de stabilitate).

C. J. Popp Șerboianu (1930, 53-57) a prezentat avantajul de profesioniști ale romilor din perioada interbelică, ceea ce a însemnat un lucru bun, dar și unul rău. Căci, fără a sublinia îndeajuns realitatea că romii nu erau organizați în bresle - în “corporații” cum acesta le denumește - meseriile lor fiind exercitate individual sau cel mult în grupuri mici, unii cercetători străini, în referirile despre romii din România au supralicitat importanța ocupațiilor enumerate, crezând că aceste profesioniști erau practicate de grupuri masive de romi, distincte.

De altfel, Ion Chelcea (1944, 32-33) a sintetizat foarte bine obiecțiile față de “împărțirea pulverizantă” propusă de Șerboianu (1930, 53-57): “Ea nu ține seamă de criteriul organice, deși întrunește seria aproape completă a tuturor fracțiunilor de țigani în parte. Ea nu e nici logică, fiindcă părăsește complet un criteriu de împărțire și îmbrățișează altul fără a produce o sinteză organică a desfacerii în părți a întregului, așa după cum suntem obișnuiți a ni-l imagina”.

În perioada comunistă, ultimii romi *nomazi* au fost sedentarizați (bărbații au fost tunși, lor și familiilor lor le-au fost eliberate acte de identitate, au fost sprijiniți în construirea de case în satele în care li s-a stabilit reședința, au fost obligați să frecventeze școala, să execute serviciul militar etc.). Ei au continuat însă să ducă un mod de viață semi-nomad (doar iarna se întorceau în localitățile de reședință, unde, de cele mai multe ori, unii dintre ei dormeau în corturi, în timp ce caii stăteau în casele construite pentru locuit).

La sate, în epoca la care ne referim, romii au lucrat la cultivarea pământului, mai ales la IAS-uri, în zootehnie, ca fierari, lăcătuși, tractoriști etc. Foarte mulți dintre ei au devenit muncitori necalificați, navetiști, în fabricile din orașele apropiate.

La oraș, romii lucrau, de asemenea, ca muncitori (calificați și necalificați) în fabrici, în salubritate și la spații verzi, în construcții (de locuit, feroviare, de drumuri și poduri), la recuperatul sticlelor și borcanelor, ca ospătari și în comerțul de stat.

În ultimii ani, un număr extrem de mare de rromi își desfășoară activitatea în comerț (ca vânzători sau ca proprietarii unor afaceri).

d) criteriul aculturării

Sociologul rrom Nicolae Gheorghe (v. *Sarau*, Gheorghe - *Gheorghe*, Nicolae 1986) redefinește criteriul de identificare a categoriilor de rromi în funcție de naționalitățile în mijlocul cărora trăiesc, prefigurată de Ion Chelcea (1944, 22), numindu-l “criteriul aculturării”.

În accepțiunea noastră, prin acest criteriu se relevă grupul etnic pe lângă care rromii s-au afiliat din perspectivă etnico-socio-lingvistică.

Aderența (mai degrabă *dependența* în prima fază) la (de) un grup etnic sau altul a fost dictată, în fond, de natura juridică a raporturilor statornicite între rromi și comunitățile autohtone. Situația este diferită în Ardeal și în Țările române.

Dacă în Țara Românească și în Moldova, rromii s-au grupat, preponderent, pe lângă populația românească majoritară, în Transilvania situația a fost cu totul diferită, întrucât, pe lângă populația românească majoritară, existau încă două comunități numeroase – maghiară și săsească / șvabă -, fapt care a condus la nuanțări, mai cu seamă de natură lingvistică, în sânul acestor ramificații rome - care, în fond, la origine, s-au structurat printr-o serie de departajări dictate de fenomenele istorico-sociale.

În Transilvania, se vorbea de trei ramificații ale limbii rromani, reprezentate de dialectele: “maghiar-rrom”, “valah-rrom” și “sas-rrom”, deosebite între ele prin împrumuturile preluate din cele trei limbi de contact: maghiara, româna și germana (dialectul sasesc).

Rromii care inițial fuseseră aculturați românilor și apoi trecuseră în Transilvania și în Ungaria, și-au păstrat limba maternă rromani, spre deosebire de rromii aculturați ungarilor, care, ca efect negativ al măsurilor de emancipare întreprinse de Maria Tereza și de Josif al II-lea, nu și-au mai păstrat limba, rromii unguri cochetând chiar cu ideea că reprezentau chiar ceea ce li se spunea că sunt: *új polgárok* “cetățeni noi”, *új magyarok* “maghiari noi”.

Mai târziu, după aproape un secol, situația în Transilvania s-a schimbat, distingându-se în Transilvania trei păături sociale de rromi: 1. *rromii aristocrați*, cei mai “civilizați” (cetadini, care nu și-au pierdut limba maternă; se ocupau cu muzica sau erau muncitori calificați). 2. *rromii sedentari* (“*vătrași*”, “*domestici*”) *de la sate* (vorbesc, de asemenea, limba maternă și limba maghiară). Exerciță meseriile de fierari, corfari (împletesc mături, coșuri de nuiele etc.), erau salahori în agricultură sau în construcțiile de drumuri și poduri. 3. *rromii semi-nomazi*, *rromii “șătrari*”, clasa cea mai de jos). Erau vorbitori ai dialectului rrom de influență românească și proveneau din vechile Principate române.

Evident, extrapolând și în alte comunități minoritare din România ceva mai numeroase, de *sârbi*, în Banat (a se vedea, de pildă, zona Variaș), de *ucrainieni*, în nordul țării, de *turci* și de *tătari*, în Dobrogea, pot fi identificați, chiar dacă în număr mic, așa-ziii romi “sârbești”, “ucrainieni”, “turcești” (“turciți”, “mahomedani”). În orașele situate în zona nord-dunăreană pot fi întâlniți romii spoitori, care, inițial, erau denumiți de populația majoritară românească și “romi turci” (“turcești”).

Fenomenul aculturării îmbracă uneori caracter conjunctural, devenind anecdotic (Un prieten nerrom, din localitatea Bonțida, din apropierea orașului Cluj-Napoca, ne-a relatat că romii din satul său sărbătoreau alternativ Paștele unгурilor, respectiv, pe cel al românilor (când acestea nu coincideau), considerându-se, pe rând, unгурi, respectiv, români).

În comunități multietnice, romii - poate și privilegiați de predispozițiile lor native pentru lumea sonoră și oralitate - sunt poligloți, stăpânind toate limbile celor cu care intră în contact (de bună seamă și din necesități practice, imediate, de asigurare a existenței).

e) criteriul istorico-geografic

După provincia istorică în care se găseau, sau din care proveneau, romii puteau fi: “regățeni”, “moldoveni”, “ardeleni” (“transilvăneni”), “bucovinieni”, “basarabeni”, respectiv, *dupa zona geografică* erau cunoscuți romii “dobrogeni”, “bănățeni”, “olteni”, “maramureșeni” etc.

f) criteriul conștiinței de apartenență la un neam (“viță”, “spiță”) pe bază sanguină

Conform acestui criteriu, romii pot fi grupați după numele strămoșului lor comun (“bubuleștii”, “danceștii”, “gaborii”, “ioneștii”, “modoranii”, “pituleștii”, “boldenii” etc.) sau după localitatea de origine a acestui strămoș comun (“brădenii”, “tismănanii” etc.).

În cadrul acestei “vițe” (“spițe”) se practicau adesea “mariajele endogame de gradul II sau III” (*Sarău*, Gheorghe - *Gheorghe*, Nicolae 1986).

g) criteriul socio-lingvistic

Dacă vom corela criteriile menționate până acum, vom observa că din perspectiva socio-lingvistică principalele grupuri de romi contemporane sunt cele de “**vătrași**”, “**căldărari**”, “**ursari**”, “**spoitori**” și “**carpatici**”.

Așadar, în configurarea acestor grupuri socio-lingvistice au concurat factorii istorici, sociali și lingvistici.

1. Romii “vătrași” (“de vatră”, “sedentari”) reprezintă cea mai numeroasă categorie.

Din punct de vedere istoric, ei îi au ca strămoși pe foștii robi *boierești* (“particulari”), *mănăstirești*, *domnești* (și ai *așezămintelor publice*).

O parte din rromii “vătrași” provine din foștii rromi nomazi, care, până la abolirea sclaviei, nemaiputând face față poverii triburilor, se vânduseră unor boieri. Prin stabilirea rromilor într-un loc, s-a produs o izolare lingvistică (de cele mai multe ori nu existau contacte permanente cu cosângenii, din același neam sau din altele), ale cărei consecințe s-au soldat cu pierderea treptată a limbii materne. De aceea, ca urmare a asimilării lor lingvistice, între *rromii vătrași* de astăzi, de la sate ori de la orașe, există foarte puțini vorbitori de limba rromani.

O contribuție la asimilarea lor lingvistică a avut-o și noua societate postbelică, în sensul că, prin sedentarizarea forțată a rromilor nomazi, mulți dintre aceștia s-au “socializat”, au început să se rupă de comunitățile rrome și să se apropie, grație noilor meserii exercitate, mai mult de comunitatea majoritară. În acest fel, recurgerea la limba maternă s-a făcut extrem de rar, limba rromani devenind, în cel mai fericit caz, limbă secundară.

2. Rromii căldărari

În componenta așa-zisului dialect “vlah” intră și idiomul rromilor căldărari.

Prin influențele puternice primite din partea limbii române, idiomul căldărarilor se detașează de celelalte dialecte rrome (în general, nu numai față de dialectele rrome vorbite în România). De altfel, rromii căldărari constituie o ramură aparte a rromilor, ale cărei particularități s-au conturat în Țările române.

Din spațiul românesc căldărarii s-au răspândit - după abolirea robiei în special - în diferite țări ca: Ucraina, Polonia, Rusia, Finlanda (și de aici în Suedia), Ungaria și, mai departe, în țările occidentale, îndeosebi în Belgia, Franța, Spania, apoi în America Latină, SUA, Australia.

În România, căldărarii trăiesc disparat pe întreg teritoriul românesc (unii căldărari din Oltenia, de ex., s-au mutat în urmă cu o jumătate de secol, la Sibiu, în sudul Transilvaniei ș.a.m.d.).

De bună seamă că influența limbii române a fost mai intensă în cazul dialectului vorbit de căldărarii rămași în România, decât în cazul celui vorbit de căldărarii care, plecând din Principatele române, s-au stabilit, de exemplu, în Ungaria, Rusia, Ucraina etc. Dar această intensitate a influenței limbii române se percepe, mai ales, la nivel lexical.

Abundența de împrumuturi din limba greacă (a doua limbă ca intensitate a influenței și prima din care, cronologic, au fost preluate masiv elemente lexicale și morfologice) în dialectul căldărarilor ne determina să credem că aceștia s-au aflat în contact lingvistic cu populația de limbă greacă timp îndelungat.

Faptul că în dialectul rromilor căldărari nu se păstrează multe elemente turcești (ca în alte dialecte) ne conduce la ideea ca aceștia au

coabitat cu populațiile turco-tătare un timp extrem de scurt, pătrunzând din Grecia, prin Bulgaria, în Țările Române.

3. Rromii “ursari”

Rromii ursari au plecat din România, probabil din cauza robiei, la sud de Dunăre, în Bulgaria, și au revenit în România, probabil după Dezrobire ori la puțin timp după aceea, sau după Războiul de Independență din anul 1877. Prezența unui număr mai mare de elemente lexicale sud-slave (preluate de la populații ce vorbeau limbile bulgară și/ sau macedoneană), presupune o coabitare cu vorbitorii de limbi sud-slave, dintre care, cu siguranță, bulgarii.

4. Rromii “carpatini” (“carpatici”)

Amintiți în primele încercări de clasificare a rromilor mai întâi ca rromi “moravo-bohemieni” - după numele provinciilor Moravia și Bohemia - de către Franz Xavier Miklosich (1872-1881, I: 3), apoi sub numele de rromi “ceho-moravi” (Arhiducele József [József főherczeg] 1888), rromii din această ramură aveau să fie ulterior cunoscuți sub denumirea de rromi “carpatici” sau “carpatini”.

Rromii “*carpatici*” sunt întâlniți cu preponderență în Slovacia, în Ungaria (în zona Nógrád și în vecinătatea Budapestei), în Cehia, în Polonia meridională, în Ucraina (Galiția), în nordul României (Maramureș – Baia Mare, Coltău) și, disparat, în toată Transilvania (Dumbrăveni – Sibiu, Gilău – Cluj, Turda ș. a.).

Din punct de vedere tipologic, idiomul *rromilor carpatini* aparține, la origine, grupului de dialecte balcanice arhaice din *stratul I*, alături de dialectele: *meckar* și *kabuzi* (Albania), dialectele *xanduri* (Grecia), dialectul *erliilor și drindarilor* (Bulgaria), dialectele *arli*, *bugurzi* și *mahazer* (în fosta Iugoslavie), dialectele *ursarilor și spoitorilor* (România), dialectele din Turcia, *grupul de dialecte* vorbite de *Polska rroma* (rromii polonezi), *cele din Țările baltice și cele din Rusia septentrională*.

De asemenea, aici mai sunt incluse dialectul *rromilor din Abruzzes* (Italia), cel al *rromilor Mustala (Kaale)* din Finlanda și dialectele *sinto-manuche*.

5. Rromii “spoitori” (“cositorari”)

În România, rromii spoitori sunt prezenți preponderent în orașele nord - dunărene din Sud-Vestul, Sudul și Sud-Estul României (Turnu-Severin, Calafat, Corabia, Turnu-Magurele, Zimnicea, Giurgiu, Oltenița, Călărași, Brăila, Galați), dar și în alte localități din Muntenia și Moldova, aflate pe firul unor ape, în care s-au așezat, în număr mai mic (Drăgănești-Olt, Slatina, Caracal, Drăgășani etc. etc.).

Pe lângă meseria tradițională de “cositorari” (“spoitori”), exercitată ocazional prin scurte deplasări de câteva zile în satele și în comunele din

vecinătatea localităților în care locuiesc, aceștia – în totalitate sedentari – au îmbrățișat și meserii exercitate de autohtoni.

Octav G. Lecca se numără printre autorii care au făcut referiri (lapidare, de altfel) la romii spoitori, caracterizându-i “ /.../ nomazi veniți din Turcia. Ei spoiesc vasele de aramă și sunt țiganii cei mai cinștiți și mai bine văzuți de populațiune. Iarna, stau prin preajma orașelor, unde știu că locuitorii pot avea nevoie de ei. Femeile sunt ghicitoare” iar: “ /.../ căldărarii, spoitorii (*subl. ns.*) și căutătorii de metale, din care mulți erau mahomedani, țigani cu obiecte mai bune și mai așezate” (1908, 181 și în cont.).

De la avocatul Petre Copoiu, care a avut preocupări legate de dialectul vorbit de spoitori, încă din vremea comunistă, aflăm că în perioada interbelică aceștia au trecut, din inițiative extracomunitare, la religia ortodoxă.

Într-o ediție postumă a lui Petre Copoiu (1996, p.7-9), se arată că romii “spoitori” din Giurgiu, cu credința “în Dumnezeu turcilor, în Alah”, au fost botezați în anul 1935: “Noi credeam în Dumnezeu turcilor, în Alah. În anul 1935, primarul orașului ne-a strâns pe toți, pe țigani, ne-a dus la marginea apei și ne-a botezat. Numele noastre au rămas turcești: Memet, Mustafa, Selim, Tosun etc. Unii dintre batrâni nu s-au botezat.

Când moare câte unul, nebotezat, nu îl duce popa la groapă <n.n. în sensul ca la procesiunea de înhumare nu participă preotul ortodox>, ci îl așează în tron înfășurat într-o cergă, cu stea nouă pe el; pe gura lui este o pânză neagră, ceea ce înseamnă că este turc nebotezat”.

De asemenea, din relatarea “La marginea orașului Giurgiu”, consemnată de Petre Copoiu, în urmă cu câteva decenii, și publicată în aceeași ediție postumă îngrijită de noi (Copoiu 1996, 6-9), transpar aspectele relevante privind modul de viață al spoitorilor, preocupările lor tradiționale și mai noi: “Când eram mic, tatăl și mama mea ne luau în căruță, luau cărbune, ciocane, mulți clești, cositor și plecam prin sate. Acolo ședeam toată vara și spoiam țigăile, tingirile și căldările țăranilor. La margine de sat opream căruța și făceam cortul; două prăjini în părțile <laterale ale> cortului, care țineau pânza să nu cadă. Puneam un lemn deasupra, o beldie. Intram în cort pe sub cei pari, puși în fața ușii. Jos în cort erau țealele noastre și lucrurile tot jos. Pe pământ puneam rogojina. Strângeam căldări din sat și le aduceam acolo unde ședeam noi. Ca să spoiesc căldărea, mai întâi pun foc de lemne; frec căldărea cu nisip, apoi o spăl cu apă; nevastă-mea îmi dă traista cu scule. Încălzesc căldărea, dau cu cositor, dau cu țipirig, dau puțin zinc, apoi dau pe ea cu cânepă sau cu bumbac. Spăl căldărea.

Până când se lua focul, tatăl meu îndrepta fundul căldării cu ciocanul, dregea urechile și toarta, o ștergea cu o cârpă înmuiată în oțet sau în apă tare. Tata și mama ședeau cu fundul pe pământ, strângeau căldările între picioarele lor, făceau căldările frumoase, ca argintul cel curat. Tata strângea

de la țărani porumb, grâu și bani, umplea căruța și veneam toți la Giurgiu. Așa trăiam înainte.

../ Tatăl meu avea doi cai și două bivolițe. Iarna vindeam lapte să ne <între>ținem. Copiii mei au învățat carte, merg la lucru, noi trăim mai bine acum ca înainte. Mai avem bivolițe și cai și toamna tatăl meu, bătrânul meu tată, mai merge prin sate să spoiască căldări.”

IV. Rromii în Europa. Contribuțiile majore privind cercetările referitoare la rromi

1. Primele menționări documentare

După menționările din anii 1348 (Serbia) și 1385 (Țara Românească), în Europa rromii sunt consemnați în documente emise între anii 1387 – 1579, după cum se poate deduce din lista întocmită de noi:

Slovenia (1387 – Ljubliana), Cehia (1399, 1416), Germania (1407 – Hildesheim, 1414 – Essen, iun. 1418 – Frankfurt am Main, 1 nov. 1419 – Augsburg, 1424 – Regensburg), Elveția (1414 – Basel, 30 aug. 1417 – Zürich), Franța (1418 – Strasbourg, 22 aug. 1419 – Châtillon-sur-Chalaronne dans l’Ain, 1419 – Mâcon, 1 oct. 1419 – Sisteron (Provance), 17 aug. 1427 – Paris, 5 iun. 1430 – Metz), Belgia (1419 – Amberes, 3 ian. 1420 – Bruxelles, 30 sept. 1421 – Tournai, 8 oct. 1421 – Mons), Olanda (1420 – Deventer), Italia (18 iul. 1422 – Bologna, 7 aug. 1422 – Forli), Slovacia (17 apr. 1423 – Spišská Nová Ves), Spania (12 ian. 1425 – Zaragoza, 1428 – Galicia, 11 iun. 1447 – Barcelona, 1460 – Castellón de la Plana și Daroca, 1471 – Lérida, 1472 – Valencia, 1484 – Castellón de Ampurias, 1491 – Sevilla), Danemarca (1433 și 1536), Bosnia (1443), Polonia (1501), Lituania (1501 – Vilnius), Rusia (1501, 1721 – în Siberia), Scoția (1505), Suedia (29 sept. 1512 – Stockholm), Anglia (1513, 1514), Albania (1522 – 1523), Portugalia (1526), Norvegia (1540), Finlanda (1559, 1584 - Abo (Turku)), Țara Galilor (1579).

2. Primele indicii privind originea indiană a limbii rromani

Dacă primele consemnări în limba rromani datează din anii 1547, respectiv 1597, prima legătură a rromilor cu contextul indian avea să fie făcută, mult mai târziu, de teologul ungar, Wáli István. Format la Colegiul din Debrețin, cu prilejul studiilor sale de specializare în teologie, în cadrul Universității din Utrecht (în perioada 1753 - 1754), prilej cu care vizitează și Universitatea din Leyda, Wáli István cunoaște trei studenți “malabrezi”, în fapt din Ceylon (Sri Lanka). În discuțiile cu aceștia, Wáli István sesizează o

sonoritate familiară între limba vorbită de studenții indieni și limba rromilor din țara sa și alcătuiește, pentru uzul său, un vocabular de peste 1000 de cuvinte, pe care, după revenirea acasă, în anul 1754, le-a citit rromilor din Győr (Raáb), solicitându-le să redea sensul cuvintelor pe care aceștia le înțelegeau în limba maghiară.

Wáli István nu și-a publicat constatarea, dar a relatat despre ea unui prieten tipograf din Carei, teolog și el, Sztámár - Némethi Pap István, care, la rândul lui, a povestit-o căpitanului Dobai Székelyi Számuel. Pe baza scrisorii acestuia din urmă, a apărut, în anul 1776, o scurtă informație într-o publicație vieneză privind constatarea făcută de Wáli István.

După aproximativ 29 - 30 de ani de la constatare și 7 ani de la publicarea în presă, H. M. G. Grellmann (1783, 170 - 171, 1787: 2, 280) a preluat informația, a susținut-o și a dezvoltat-o.

Evident, studenții “malabrezi” nu vorbeau o limbă indiană, ci una dravidiană, dar aceștia, cum erau de formație brahmani, cunoșteau limba sanscrită, limba de cult, apoi, limba “malabrezilor” conținea ea însăși împrumuturi sanscrite (Probabil, studenții din India nu au indicat, ca obârșie, ținutul natal Ceylon – cum apar consemnați în registrele universității -, ci regiunea Malabar, aceasta din urmă fiind cunoscută la vremea aceea prin debarcarea la Calicut, în Kerala, pe coasta Malabar, a navigatorului Vasco da Gama, în anul 1498.

Așadar, descoperirea lui Wáli István avea să fie confirmată, la scurt timp, de reputați rromologi: *I.C.Ch.Rüdiger* (1782 - 1793 - într-o oarecare măsură), *H. M. G. Grellman* (1783, 1787), *M. Graffunder* (1835), *A. F. Pott* (1844 - 1884), *Heinrich von Wislocki* (1884) ș.a.

V. Rromanipen - fundamente ale identității rromilor

1. De ce rrom și nu țigan

„*Rrom*” este un cuvânt vechi al limbii rromani, folosit dintotdeauna pentru desemnarea apartenenței etnice a rromilor, așadar acesta este termenul corect. După cea mai bine documentată ipoteză¹, termenul provine din cuvântul prakrit „*dom*” (cu *d* celebralizat), care însemna „om” și se referea, pe de o parte, la imigranții indieni provenind din diverse grupuri etnice, care s-au amestecat și au realizat căsătorii mixte în Persia, formându-se ca popor acolo și pornind apoi spre Europa, iar pe de altă parte, la un subgrup etnic din India, care există și astăzi. Evoluția fonetică firească a condus la transformarea cuvântului „*dom*”, cu *d* celebralizat, în cuvântul „*rrom*”, cu *r* nazalizat, motiv pentru care, în limba rromani, scrierea corectă a cuvântului „*rrom*” este cu dublu *r*, pentru a sublinia pronunția nazalizată a termenului.

În ceea ce privește cuvântul „*țigan*”, acesta este, pe de o parte, total străin de limba rromani, fiind o formă de heteroidentificare peiorativă a rromilor, iar pe de altă parte, este un termen neștiințific pentru desemnarea apartenenței etnice, el desemnând apartenența religioasă la un grup considerat eretic de către structurile clericale oficiale ale epocii în care a fost atestat. Capitolul „*Rromii în spațiul Imperiului Bizantin și primele menționări în epocă*” a prezentat pe larg etimologia și evoluția istorică a termenului „*țigan*”.

2. Nomadismul rromilor – între stereotip și arhetip

Stimulată de expulzări forțate și stopată de politici de sedentarizare, *migrația rromilor spre/ prin Europa* s-a caracterizat prin câteva elemente fundamentale: nu a fost direcționată, nu a avut ca țintă precisă Europa, ci s-a constituit ca deplasare spontană, determinată de factori istorici și influențată de evenimentele întâlnite pe drum, a încheiat, până în momentul de față, migrația popoarelor spre Europa, nu a avut caracter militar și s-a desfășurat în valuri succesive sau marcate de întreruperi.

Există, așadar, un *nomadism structural*, intrinsec identității rome, datorat unei forme specifice de organizare socială și economică și unei dorințe de a călători, dar, totodată, un *nomadism conjunctural*, datorat unor cauze externe: excluderea (persecuții, expulzări) sau recluderea (robia, închisoarea, diferitele interdicții), ambele politici acționând conjugat în cadrul migrației rromilor.

¹ Kenrick, Donald, *Rromii: din India la Mediterana*, Col. Interface, Centre de recherches tsiganes – Paris, București: Editura Alternative, 1997.

Nomadismul rromilor se află undeva între identitatea etnică și categoria economică (nomadismul comercial datorat marginalizării sociale) sau strategia de supraviețuire. Aceasta din urmă conferă statut social comunității și se creează ceea ce s-ar putea numi cercul cauză – efect – cauză: comunitatea este nomadă pentru că practică meserii de o anume natură și are un statut marginal pentru că este nomadă, dar acest nomadism, la rândul său, are drept cauză, pe lângă determinarea etno-psihologică, marginalizarea socială. Nu trebuie absolutizată ideea rromilor nomazi sau aceea că „adevărații” rromi sunt nomazi; după cum s-a constatat în istorie, o mare parte a rromilor s-a sedentarizat și nu întotdeauna forțat; au avut loc și procese de *sedentarizare* liber-consimțite, fenomenul fiind cu mult mai complex decât pare.

Ceea ce rămâne însă este mobilitatea mai mare a poporului rrom, acel fond psihologic care predispune la deplasare, pe care societatea are datoria să-l protejeze ca valoare culturală autentică. Afirmatii de genul „călătoria o avem în sânge, este mai puternică decât noi”, sau „noi suntem ca păsările cerului”, au fost interpretate ca auto-identificări cu modelul nomad.

Motivat fie de expulzările forțate și interdicțiile de staționare, fie de căutarea de lucru, uneori chiar și de pulsuni interioare, sau poate, de toate acestea laolaltă, nomadismul a fost eronat interpretat ca o cauză a „inadaptării” rromilor la societatea modernă, ca și cum modelul sedentar ar fi cel superior și educația ar însemna ideea de școală, așa cum se practică ea la modul clasic.

Chiar dacă prelungirea nomadismului le-a fost impusă rromilor de societățile nerrome ostile, prin interzicerea stabilizării acestora, modul de viață nomad a influențat suficient de mult cultura tradițională rromani ca să devină unul din elementele sale definitorii. Ca moștenire culturală și psihologică, călătoria este o alternativă existențială, în condiții de marginalizare și excludere, nicidecum un mod atavic de viață. Rezultat al combinației unor factori inerenți organizării economice și sociale a familiei, „nomadismul, ca și sedentarizarea, este modalitatea conjuncturală de exploatare a resurselor disponibile, condiționată de flexibilitate, motor fundamental al societății rrome”², nu doar în momente de criză, ci și în oricare alt moment.

În privința modelului nomad ca *valoare de identitate*, se desprind cel puțin două perspective: auto-identificarea ca asumare și hetero-identificarea ca percepție a diferenței. Identitatea este o valoare de relație, construită prin interacțiune: cealaltă infirmă sau confirmă ceea ce eu simt sau revendic ca fiind al meu.

² Alain Reyniers, *Tsiganes: identité, evolution*, Paris, Syros Alternatives, 1989, p. 85.

În cazul rromilor, nomadismul are acest statut pentru că a răspuns unui orizont de așteptare stereotip al nerromilor, care, la rândul său, a influențat fondul psihologic rrom, întărind această marcă identitară. În paralel cu clișeu pozitiv, s-a dezvoltat stereotipul negativ sau stigmatizarea, care, la rândul ei, a impulsionat nomadismul prin excludere. Rromii înșiși au păstrat, măcar la nivelul virtualului, modelul nomad ca refugiu al etnicității puse în pericol de asimilare. Toate acestea și multe altele demonstrează că nomadismul rromilor este în mai mare măsură o stare de spirit decât o stare de fapt.

3. Neamurile rromilor

Dacă în capitolul „Configurația istorică, socială și lingvistică a colectivităților de rromi din România” se prezintă evoluția istorică a subgrupurilor de rromi, precum și clasificarea acestora după varii criterii, de la cel istorico-juridic la cel socio-lingvistic, capitolul de față își propune prezentarea **situației contemporane**, criteriul fundamental fiind acela socio-ocupațional.

Rromii se împart în mai multe neamuri/ vițe/ nații. În cultura tradițională a rromilor, noțiunea de neam nu se referă la înrudirea de sânge, ci la gruparea rromilor după următoarele elemente comune: meseria tradițională, structurile de organizare socială, obiceiurile de familie și sărbătorile calendaristice.

Principalele neamuri de rromi din România sunt:

- **boldenă (boldeni/lorari)** – rromi care, pe vremuri, se ocupau cu confecționarea florilor artificiale pentru coroane, coronițe, jerbe, iar astăzi vând flori și se ocupă cu negustoria în general;

- **cărămidari/cărămizari** – rromi care, tradițional, se ocupau de confecționarea cărămizilor din lut nearse (chirpici), proveniți din ursari, vătrași și rudari;

- **fierari** – rromi care, tradițional, se ocupau cu prelucrarea fierului, inclusiv cu feneria și lăcătușeria, confecționau unelte din fier, legau căruțe în fier și potcoveau cai;

- **gaboră (gabori)** – rromi unguri, vorbitori de limbă maghiară, așezați mai ales în Transilvania și Banat, tradițional, se ocupă cu tinichigieria, dar astăzi fac și comerț ambulant cu covoare, cuverturi, obiecte casnice;

- **xoraxané (turci)** – rromi turci musulmani, vorbitori de limbă turcă, profund influențați de cultura turcă, așezați mai ales în Dobrogea;

- **xanotără (spoitori)** – rromi care, pe vremuri, se ocupau cu spoitul sau cositoria vaselor din metal, iar astăzi recuperează metale feroase și neferoase;

- **kikavară (căldărari)** – rromi a căror meserie tradițională este prelucrarea aramei / cuprului, din care fac cazane, căldări, tăvi, ibrice;

- **lăutari** – rromi muzicieni, mai ales instrumentiști, proveniți în principal dintre ursari și vătrași;

- **lovară (lovari)** – rromi unguri, vorbitori de limbă maghiară, așezați mai ales în Transilvania și Banat, care se ocupau, în trecut, cu geambășia/negustoria de cai;

- **riăhinară (ursari)** – rromi care, pe vremuri, se ocupau cu „umblatul” cu ursul, apoi, prin reconversie profesională, au devenit fierari (prelucurează fierul), pieptănari (prelucurează osul și cornul și confecționează piepteni și alte obiecte din os și corn), ciurari (prelucurează pieile de animale și confecționează ciururi și site) și lăutari;

- **rromungre (romungre)** – rromi unguri, vorbitori de limbă maghiară, profund influențați de cultura maghiară, așezați mai ales în Transilvania și Banat;

- **rudari** – rromi care, în majoritatea lor, și-au pierdut limba maternă și cultura rromani tradițională, sunt profund influențați de cultura românească și se ocupă cu prelucrarea lemnului, confecționând linguri, fuse, furci, albii, mobilier, împletituri din nuiele;

- **rupunară (argintari)** – rromi care, tradițional, se ocupă cu prelucrarea argintului și aurului și fac în special bijuterii și alte obiecte de podoabă;

- **vătrași** – rromi asimilați / aculturați, sedendarizați cu multă vreme în urmă, care și-au pierdut limba maternă și cultura rromani tradițională și sunt profund influențați de cultura românească.

4. Ocupații tradiționale ale rromilor

Cea mai importantă ocupație tradițională a rromilor este *prelucrarea metalelor*.

Prelucrarea fierului cuprinde specializarea pe meserii: fierăritul, lăcătușeria, potcovăria, caretăria și feneria. Fierarul confecționează unelte agricole, obiecte de uz casnic, elemente de fier pentru construcții și instalații. Lăcătușul face și repară lacăte, zăvoare, balamale, chei și diferite tipuri de încuietori de uși și de porți. Potcovarii potcovesc cai, boi și măgari. Căretăria sau legatul căruței constă în trasul șinelor pe roți și confecționarea legăturile de fier ale căruțelor sau săniilor

Tinichigeria, în cadrul căreia se confecționează burlane, jgheaburi și acoperișuri, este meseria practică mai ales de rromii gabori.

De *prelucrarea aramei* se ocupă căldărarii. Aceștia confecționează și repară vase de aramă de uz gospodăresc (cazane de fiert țuica, căldări, tăvi, tigăi) sau de cult (cristelnițe pentru botez, căldărușa de Bobotează, pocalul bisericesc). Cea mai importantă tehnică de lucru este *alămirea țigănească*, procedeu vechi, transmis în cadrul familiei și ținut secret, care cuprinde marea măiestrie a ciocănirii aramei.

Cositorirea vaselor de aramă este o meserie aproape dispărută, de care s-au ocupat spoitorii.

Unul dintre meșteșugurile tradiționale ale rromilor este și *prelucrarea metalelor prețioase*, aur și argint. Argintarii confecționează bijuterii, piese de

harnașament (pinteni), accesorii de îmbrăcăminte (nasturi, butoni), obiecte de uz casnic (tacâmuri, castroane, tăvi, solnițe aurite, cupe de argint aurite, cești) și obiecte religioase (cădelnițe, sfeșnice, cristelnițe, candelă, cruci). Se remarcă tehnica filigranului, tehnica modelării în relief prin ciocănire și arta încrustării cu pietre prețioase.

În cadrul *prelucrării lemnului*, ocupație a romilor rudari, s-au dezvoltat o serie de specializări: *rudăritul propriu-zis* practicat de *butnari*, cei care fac obiecte casnice din lemn (blide, căni, donițe, maiuri de bătut rufe) și de *covătari/ albieri*, cei care fac albii și coveți; *lingurăritul* practicat de *lingurari*, cei care confecționează linguri, lingurițe, cupe, linguroaie, polonice; *fusăritul* practicat de *fusari*, meșteri în confecționarea fuselor; *lădăritul* practicat de *lădari*, specializați în mobilier (mese, scaune, dulapuri), dar mai ales în lăzi de zestre, lăcrițe (cutii mici de lemn), hambare și tronuri (lăzi mari de ținut mălaiul sau alte cereale). O ramură distinctă este aceea a *corfărilor*, care împletesc corfe sau coșuri din nuiele de alun, de răchită sau de salcie.

În ceea ce privește *lăutaria*, aceasta este una dintre cele mai cunoscute meserii tradiționale rrome. Lista marilor nume de lăutari rromi începe cu Barbu Lăutaru și memorabila lui întâlnire cu Franz Liszt și se încheie, în funcție de epoca în care au trăit aceștia, cu Cristache Ciolac, Fănică Luca, Petrea Crețu Solcanu, lăutarii din Clejani, Grigoraș Dinicu, Fărîmiță Lambru sau Ion Onoriu.

Această meserie se transmite din tată în fiu; se practică în grup, cu banda, în taraf, mai nou, cu formația; are drept ocazii nunțile, petrecerile, târgurile; nu presupune cunoașterea notelor muzicale, se învață „după ureche”, cel puțin forma clasică/ inițială a lăutăriei, astăzi, mulți lăutari având studii de specialitate; instrumentele folosite, în ordinea frecvenței, sunt: vioara, (inclusiv un tip de vioară improvizată, de fapt o violă cu arcușul în semicerc sau cu șase coarde), lăuta, țambalul, acordeonul (preluat din muzica germană), basul (așa numesc lăutarii violoncelul și contrabasul), cobza, chitara, cimpoiul, fluierul din lemn de salcie, de plop tremurător sau de trestie (tip flautul lui Pan), tamburina (folosită de ursari), clarinetul.

Muzica lăutărească conține multă improvizatie (de aceea în prezent unii lăutari rromi au ales jazz-ul, arta improvizatiei și a variațiunii), este spontană, bogată ritmic, variată melodic, dezvoltă ample valențe interpretative (imită uneori trilarurile păsărilor), conturează ritmuri suuple, combinate (de la suav la pătimaș, de la jalnic la exuberant, de la grațios la impetuos), folosește schimbările de ritm și de măsură, sincopa (tonul sacadat și fraza prelungită), repetiția și tehnica variațiunilor, în unele spații geografice (Spania, Portugalia), prelucrează elemente de ritm arabe preluate din „*canto flamenco*” de Andaluzia, în alte zone (Balcani), combină armonios ritmul impus de muzica autohtonă cu „flori” de stil orientale, mai

ales turcești, de genul „*manea*” și „*meterhanea*” (cântece originar turcești, de dragoste, predominant instrumentale, cântate rar, sacadat, în ritm de jale), care au început să decadă, în spațiul lor de origine, încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, iar lăutarii preiau unele elemente de stil.

Muzica rromani, vocală sau instrumentală, este parte a manifestărilor artistice ale comunității, ea putând avea caracter ritualic (cântecul de nuntă, bocetul etc.) sau neritualic (cântecul de dragoste, cântecul de leagăn etc.), în vreme ce muzica lăutărească face parte dintre ocupațiile tradiționale ale rromilor, așadar aduce venit și aparține profesioniștilor interpreți, vocal sau instrumental, ai muzicii populare autohtone.

Faptul că artiștii rromi preiau motive sau fraze muzicale din muzica rromani sau chiar „stilul” de interpretare al muzicii rromani (rr. „*romane gilă*”/ cântece rrome) și le transpun în *muzica lăutărească* este cu totul altceva și, fără să creeze confuzie între cele două tipuri de muzică, acest fenomen este cunoscut sub numele de „manieră rromă” de interpretare.

Între meseriile rromilor pierdute sau aflate pe cale de dispariție se numără: *prelucrarea osului și a cornului*, prin care se realizau piepteni, nasturi, mânere de cuțit, mânere de pipă, capete de bătă păstorească și cornuri de praf de pușcă; *prelucrarea pieilor de animale*, prin care se confecționau site și ciururi; *prelucrarea părului de animale*, prin care se făceau perii, bidinele și pensule; *cărămidăritul*, prin care se confecționau cărămizi din lut nearse; *geambășia* sau *negustoria de cai*, meserie practică de către lovarii din Transilvania, despre care legendele spun că înțelegeau graiul cailor.

O altă ocupație a rromilor, dispărută în zilele noastre, este *ursăritul / umblatul cu ursul*, ocupație practică de către ursari, situată între spectacolul ambulant de circ și vindecarea magică. Valorificând semnificația ursului ca strămoș totemic, simbol al puterii, fertilității și reînnoirii ciclurilor naturii, animal htonian și lunar, posedând virtuți apotropaice și taumaturgice, ursarii făceau din spectacolul de dresaj al ursului, un ritual cu multiple semnificații și funcții: apotropaică, de protecție a casei de atacul animalelor sălbatice („dacă-ți joacă ursul în băătătură nu te mai calcă ursul toată iarna”); inițiativă, de fertilizare și de fecundizare, după caz („călcătura ursului” este un joc ritualic prenupțial la feciori și la fete); taumaturgică („călcătura ursului” vindecă de iele, de sperietură, de deochi, de farnece, de cununii legate și de alte „boli” induse prin mijloace magice sau prin forțe supranaturale libere).

5. Pur și impur

Întreaga filosofie de viață a culturii tradiționale a rromilor se bazează pe opoziția *pur / „uăo” – impur / „maxrime”*, puritatea rituală reprezentând respectarea ordinii și armoniei universale prin conformarea la model, iar

impuritatea rituală, invizibilă, dar pregnantă spiritual, fiind devierea de la model, deci ruperea echilibrului intracomunitar prestabilit printr-o serie de legi de comportament și conduită, a căror valabilitate a fost îndelung verificată prin experiență.

Rromii au obligația să respecte regulile purității, în caz contrar putând fi excluși din cadrul comunității. Respectarea acestor norme ține de responsabilitatea individuală și colectivă și se manifestă prin *simțul rușinii* – „*la ċipe*” –: în acest spirit sunt educați copiii, în special fetele.

Un număr destul de ridicat de reguli se referă la *corpul uman* și la *igiena rituală*, pornindu-se de la ideea că trupul uman este divizat în două părți, de la brâu în sus - partea superioară pură, iar de la brâu în jos - partea inferioară impură.

Ochii, capul și gura sunt considerate curate. Sărutul pe gură, între membrii aceleiași sex sau în familie este un gest de încredere și fraternitate. Sărutul ochilor este un semn de mare considerație, dar poate fi și un gest de preluare a puterii și de subordonare, de aceea se evită. Salutul familial: „*xau te jakha*” (mânca-ți-aș ochii) este semn de dragoste și dorință de protecție.

Capul este rezidența norocului – „*baxl*” – și a cinstei – „*pakiv*” –, fapt care explică gravitatea unei imprecții de tipul: „*te xav tirro ?ero*” (mânca-ți-aș capul), care semnifică pierderea simbolică a onoarei, în opoziție cu „*te xav tirro ilo*” (mânca-ți-aș inima), expresie de maximă duiosie și împărtășire a sentimentelor de iubire frățească.

Partea de jos a corpului trebuie să fie în permanență acoperită, atât la femei, cât și la bărbați: femeile rrome tradiționale poartă fuste lungi, niciodată pantaloni sau fuste scurte; bărbații rromi poartă pantaloni lungi, niciodată scurți, genunchii fiind considerați cele mai indecente părți ale trupului uman.

Cămășile și bluzele se spală separat de fuste și de pantaloni, în vase diferite, speciale pentru fiecare componentă a îmbrăcămînții, superioară sau inferioară și nu se amestecă niciodată apa sau vasele de spălat obiecte de bucătărie cu apa sau vasele de spălat haine, de teama impurității. La fel, tacămurile și vasele de bucătărie se spală întotdeauna separat de haine.

6. Căsătoria tradițională

Familia este valoarea fundamentală a culturii rrome: „*Dastil te avel tut but love, kana san korkoro naj tut khanc*” (Degeaba ai mulți bani, dacă ești singur nu ai nimic). Familia de rromi este, de fapt, comunitatea, prin sistemul de relații de *înrudire culturală* („*phralipe*”), fapt pentru care o putem numi *familie comunitară*.

Căsătoria tradițională la rromi se face prin consensul celor două familii „*xanamik*” (cuscre), fără necesitatea unei oficializări externe. Numai prin căsătorie „*o chavo*” (băiatul) și „*i chaj*” (fata) intră în rândul membrilor

neamului devenind „*rrom*” (om de-al nostru, soț, rrom) și „*rromni*” (femeie de-a noastră, soție, rromni).

Statusul femeii în familia tradițională de rromi urmează o serie de modele comportamentale și de atitudine, în funcție de nivele de responsabilitate pe care se află: ca „*chaj bari*” (fată mare/nemăritată), trebuie să-și păstreze puritatea trupească și sufletească pentru a-și cinsti neamul, fiind răspunzătoare de puritatea și onoarea familiei, ea nu are voie să iasă singură din comunitate și se află sub tutela părinților, abia prin măritiș considerându-se că intră în rândul adulților; ca „*bori*” (noră), trebuie să dea ascultare capului familiei și să se lase protejată de acesta, să dea „*pakiv*” (respect și onoare) socrilor și să trăiască în cadrul normelor viței soțului ei, care a devenit și vița sa, având un profund sentiment al datoriei și venerându-și soacra; ca „*rromni*” (soție), organizează gospodăria, se ocupă de creșterea și educația copiilor, aproape în exclusivitate, este trezorerul familiei, aduce venit casei; ca „*daj*” (mamă) trebuie să-și formeze copiii în spiritul cutumelor și normelor tradiționale, răspunde de copiii ei, în special de fete, ca de ea însăși, și își venerează fiii și fiicele; ca „*sasúj*” (soacră), devine stăpâna casei, personaj mai important în viața nurorii sale decât soțul ei, „o sastro” (socrul), totodată își supraveghează nora și coordonează familia în interior, în exterior hotărârile aparținând soțului, ca și decizia de cheltuire a banilor și de alegere a partenerilor pentru copii; „*phuri daj*”/ „*mâmi*”/ „*baba*” (bunică), dobândește un statut foarte important în neam și devine subiect de infinită grijă și atenție a familiei, ca de sfătuitoare absolută și posesoare a multor valori magice premonitorii, reparatorii și de protecție.

Căsătoria este o alianță pentru întreaga viață între cele două familii, relația de încuscire – „*xanamik*” – fiind la fel de puternică precum aceea de sânge, membrii celor două familii având obligația să se sprijine reciproc în orice situație, să nu-și refuze nimic unii altora și să-și acorde încredere deplină.

Așa-numitul „*preț al miresei*”, suma de bani plătită familiei fetei de către familia mirelui, reprezintă, de fapt, un fel de plată pentru viitorii copii, care vor aparține familiei soțului și pe care acesta trebuie să-i preia în schimbul unei valori simbolice, întărindu-și astfel reputația, așadar statusul în cadrul comunității. Această plată simbolizează cea mai importantă valoare a căsătoriei rome: *virginitatea fetei*. În cele mai multe cazuri, banii sunt folosiți pentru inzestrarea noului cuplu. Garanție a solidității și durabilității căsniciei, a coeziunii încuscirii și unui tratament bun al fetei în noua familie, „prețul miresei” este recunoașterea valorii fetei și a aportului ei material în familie, după căsătorie („i rromni kerel buti and-o kher” - soția muncește în casă), protecție a viitoarei mirese în neamul soțului, dar și garant al respectului reciproc („*pakiv*”), recompensă de la părinții băiatului

pentru părinții fetei, fără funcție de schimb, ci de reprezentare, tradițional fiind în aur, nu în bani.

Greșeala de a traduce în limba Celuilalt un concept profund ancorat în mentalul cultural propriu, care nu poate accepta o traducere denotativă, ci numai una conotativ-etnoculturală o fac, deseori, chiar rromii tradiționali. Dacă un căldărar spune: „așa e la noi, se vând fetele la căsătorie”, el traduce greșit în limba română un concept rrom care nici pe de parte nu înseamnă „a vinde”, el încearcă, de fapt, să simplifice faptul ca pentru înțelegerea gagiilor, dar, fără să vrea, le cântă în strună celor care înțeleg greșit situația și aduce argumente denigratorilor neamului rrom.

Rromii nu folosesc termenul „*bikine*” (a vinde) când este vorba de căsătoria fetelor, ci „*pokine*” (a plăti), termen al cărui sens nu este numai cel denotativ comercial, ci și conotativ, însemnând „a prețui” virginitatea miresei, „a valoriza”, „a pune preț, valoare”, „a compensa”, a schimba simbolul purității cu simbolul aurului, ambele valori de reprezentare, onoare și prestigiu social în comunitatea tradițională de rromi. În acest sens, sintagma mai apropiată de adevărul culturii rromani este „prețuirea purității miresei”, nicidecum „vânzarea fetei la căsătorie”.

Familia băiatului le oferă mirilor locuința, iar familia miresei, mai exact mama și bunica fetei, pentru a împărtăși responsabilitatea căsătoriei, trebuie să contribuie financiar și simbolic la căsătorie cu *zestrea* oferită miresei înaintea nunții și care constă în bijuterii de aur, obiecte de îmbrăcăminte (se recomandă să se ofere viitoarei neveste fuste pentru 10 ani), mobilă și obiecte de uz casnic necesare în gospodărie.

Căsătoria la o vârstă destul de mică (fetele de la 12-13 ani, băieții de la 14-15 ani), în cultura tradițională a rromilor (5 – 10% dintre rromi mai conservă această cutumă), nu este altceva decât consacrarea prin recunoaștere comunitară și binecuvântare parentală a unor posibile tendințe firești pentru vârsta respectivă. De altfel, când fata este luată din casa părinților ei la o vârstă fragedă și dusă în casa viitorului ei soț, între cei doi soți nu au loc multă vreme relații maritale: din punct de vedere relațional, fata devine fiica soacrei ei - „doarme la spatele soacrei” - și sora soțului ei, ea este protejată și formată de soacră, abia mult mai târziu, uneori chiar după câțiva ani, preluându-și rolul de nevastă. Este, de fapt, o formă avansată de logodnă: fata devine „*terni bori*” (noră tânără).

În vreme ce, în culturile tradiționale, accentul cade pe binele comunitar, pentru care interesul individual îngust poate fi cu ușurință abandonat, în culturile moderne este accentuat aparentul bine individual, în funcție de care se regândește starea comunității, deseori sacrificată în scopul realizării celui dintâi. Astfel se explică libertatea individului în raport cu sistemul de constrângeri și recomandări ale societății și acceptarea, relativ ușoară, fără complexe, a întemeierii unei familii, fie ea și la modul

potențial, doar prin relații sexuale, fără consacrare și recunoaștere comunitară.

Culturile moderne își asumă riscul dezechilibrului în comunitate, pentru că o asemenea schimbare de statut, rămasă necunoscută familiei, reprezintă mai mult decât pericolul unor alianțe nedorite, pierderea coeziunii sociale și a coerenței legice a existenței umane, ci poate însemna chiar și trăirea unor traume, fizice și psihice, de către individul abandonat factorului fortuit al iluzoriei sale libertăți. Culturile tradiționale refuză acest risc prin implicarea ritualică permanentă în viața individului.

Căsătoriile timpurii au totodată rolul de a asigura acomodarea psihologică, atât a membrilor cuplului marital, cât și a membrilor celor două familii.

O altă cauză a căsătoriilor timpurii la romi este de natură istorică: în vremea robiei (1374 – 1856), boierii obișnuiau să-și folosească roabele ca femei de iatac, aflate inclusiv la dispoziția oaspeților; în acest sens, erau preferate fetele virgine, așadar, pentru a le feri de un asemenea statut, familiile rome preferau să le mărite mai repede.

Virginitatea miresei are valoarea unui sacrament, datorită câtorva factori determinanți: se află la baza moralei romani, a concepției de pur și impur; presupune un rit de inaugurare, de creație, ca și prima sarcină și nașterea; este o garanție că nu va apărea sânge străin în neam. Responsabilitatea vieții prenuptiale a fetei revine, cum este și firesc, integral familiei ei, în special mamei.

Uneori, cele două familii care se vor încuscri, cei doi „*xanamika*” (cuscri) se hotărăsc să se înrudească prin copiii lor încă dinainte de nașterea acestora. Acest angajament / legământ ritualic poartă numele de „*juruirea copiilor*” (rr. „*solaxadimos e chavenqo*”; „*ame semas dine and-o solax*” = am fost juruiți) și este urmat de reuniuni succesive ale celor două familii, în special la aniversările fiului și fiicei, pentru ca cei promiși să se poată cunoaște, împrieteni și acomoda, cu mult timp înainte de data căsătoriei. Copiii devin astfel mai întâi frați de suflet, dragostea maritală dezvoltându-se în mod firesc, pe parcursul anilor, ca un sentiment solid și profund, indus de relațiile strânse dintre părinți și fundamentat pe acomodarea reciprocă. Acest sentiment se află la temelia durabilității căsătoriei rome, pentru că depășește limitele pasiunii deseori trecătoare ce ar fi stat la baza unei căsătorii moderne finalizate de multe ori prin divorț.

Există și alte forme de căsătorie în cultura tradițională romani. Una dintre acestea este legată de posibilitatea alegerii mutuale a unei „bori”, fratele dintr-o familie însurându-se cu sora cumnatului său, soțul surorii lui. Acest schimb ritualic – „*paruvimos*” reduce cheltuielile de nuntă la jumătate (nunțile se fac laolaltă), anulează plata pentru mireasă, dar prezintă riscuri în cazul unui divorț unilateral, care ar putea duce și la divorțul celeilalte

părți, numai kris-ul putând decide desfacerea unei singure căsătorii și menținerea celeilalte.

O *našimos* sau căsătoria prin fugă este o formă deviantă, dar acceptată prin ritualuri reparatorii, din dorința culturii tradiționale de a include și repara orice deviere, în loc de a-i exclude pe aceia care au produs respectiva deviere, așadar o dorință de păstrare a echilibrului intracomunitar.

7. Copilul rrom. Nașterea. Educația tradițională

Dumnezeul familiei de rromi este *copilul*, întruchipare a purității absolute, garanție a continuității neamului. Normele onoarei și ale „pakiv”-ului interzic unei femei să treacă prin fața unui bărbat, ea este obligată să-și anunțe trecerea cu „*arakh!*” (ferește!) sau „*ambold!*” (întoarce-te!), iar bărbatul trebuie să întoarcă privirea în altă parte, pentru a-i lăsa cale liberă. În schimb, o femeie cu un copil în brațe, considerată a fi purificată de prezența copilului, poate trece oricând prin fața bărbaților.

Botezul este și el înțeles ca un act magic de purificare, apa sfântă (aghiazma) fiind luată din biserică de femeile, care, mai târziu, își vor stropi casele și rudele pentru a le proteja de impuritate – „*maxrimos*”. După botez, timp de o zi, copilul nu trebuie să fie sărutat de nimeni pentru a nu-i fi furat botezul. Acest gest apotropaic este completat de un gest reparatoriu: în momentul în care copilul se îmbolnăvește, el este botezat a doua oară, pentru a se vindeca. Explicația care se dă de obicei este că „*o jekhto bolimos ci gelo*” (primul botez nu a mers) sau „*o jekhto bolimos n-as lácho*” (primul botez nu a fost bun), interpretându-se că repetarea actului magic poate avea rezultatele dorite.

Educația tradițională a copilului rrom se bazează pe formarea în *spiritul fraternității și al ajutorului reciproc*, dar și al *responsabilității* pentru ceilalți. Frații se cresc între ei pentru a deveni responsabili, fetele se ocupă, de la 5-6 ani, de treburile gospodărești, băieții învață meserii și participă la adunările bărbaților încă de la 7-8 ani.

Inițiativa și responsabilizarea copiilor, precum și capacitatea lor de a se descurca independent de la o vârstă relativ fragedă sunt apreciate în cadrul familiei și comunității de rromi.

Conceptele esențiale ale familiei tradiționale a rromilor sunt: „*phralipe*” (fraternitate), ca formă de ajutor reciproc și responsabilitate colectivă și de „*pakiv*” (împăcare, încredere, onoare, credință), ca formă de reconciliere și construcție a imaginii de sine.

Răspunderea colectivă și întrajutorarea, completate de sentimentul fratern reciproc sunt elemente de bază ale conceptului de „*phralipe*”, esență a societății tradiționale a rromilor. În spiritul păstrării purității rituale, codul politeții rituale include moduri de adresare în cadrul cărora afecțiunea se dovedește

prin adresări de tipul: „*mo phral*” (fratele meu) sau „*mi phen*” (sora mea) și apartenența la neam se verifică prin întrebări rituale de confirmare a identității.

Principiile care stau la baza educației copiilor se leagă de faptul că aceștia sunt considerați *adulți în miniatură*, înzestrați încă de la naștere cu voință, dorințe, emoții și inteligență. Acestor valori înnăscute li se adaugă puritatea, singurul minus fiind lipsa lor de experiență.

Copiii sunt protejați și dorințele lor pot deveni legi, ei se bucură de libertate, progresele le sunt încurajate prin supradimensionare și laude, dar li se dau, totodată responsabilități importante încă de timpuriu. Băieții au obligația să-și ajute tatăl în meseria sa, iar fetele învață și practică îndeletnicirile gospodărești de la vârste fragede, pentru a deveni viitoare nurori bune.

Considerați egali ai adulților, capabili de a înțelege tot ceea ce li se spune, copiii sunt expuși, de la începutul existenței lor, unor stimulenți similari cu aceia destinați părinților lor. Băieții sunt educați pentru a fi puternici: ei sunt duși la un unchi, la nașul lor, la un văr mai mare, la un bărbat mai în vârstă din neam sau la o altă rudă masculină cu prestigiu în familie și li se spune „*kus les te dares!*” (înjură-l dacă îndrăznești) și copilul o face, de obicei, antrenându-și astfel dezinvoltura și forța de relaționare. La răspunsul violent al acestora din urmă, băiatul trebuie să dea dovadă de stoicism, putere de stăpânire și curaj. Se educă astfel puterea de apărare, forța morală și *rezistența la frustrare*. Succesul acestei etape inițiatice este însoțit de numeroase laude și urări – „*t-aves zuralo aj baxtalo*” (să fii puternic și norocos).

Ca membru al familiei extinse, având numeroase rude, copilul se simte protejat în comunitate, dar trebuie să demonstreze că respectă normele neamului. Fiind puri, copiii pot avea acces la orice tip de informații, de pildă, în fața lor se poate vorbi deschis despre viața intimă. Cu toate acestea, în special fetele sunt educate în *spiritul rușinii* („*lazavo*”): ele își eufemizează sexualitatea, evită contactul cu străinii („*gačjii*”) și se comportă în concordanță cu restricțiile și recomandările concepției despre pur. Regulile rușinii și ale păstrării purității încep mai devreme și mai pregnant la fete, ele trebuind să meargă îmbrăcate cu fuste lungi încă de la vârsta de 5-6 ani.

Pentru a înțelege *fraternitatea* generală din comunitatea de romi, este necesară o privire asupra relațiilor dintre frați într-o familie: toți frații de o vârstă sunt egali, nici unul nu are dreptul să se situeze pe o poziție superioară sau să aibă o atitudine infatuată față de celălalt, în schimb fratele mai mare este substitutul tatălui și se bucură, ca atare, de un respect superior.

Copiii sunt și ei educați în spiritul „*phralipe*”, nimeni nu le interzice nimic la modul verbal: „nu face asta”, aparent nu se exercită nici un control asupra lor, ei sunt egalii adulților, dar condiția este să li se sugereze codurile

comunitare, în forma unei inițieri lente și firești, fără interdicții, dar educându-li-se rezistența la frustrare, cheia puterii spiritului și semn al asumării maturității, respectul – „*pakiv*” –, responsabilitatea împărțită frățește – frații mai mari își cresc frații mai mici – și simțul rușinii – „*laçavo*”, element esențial al relaționării cu modelul familial de la care orice deviere este fie sancționată, fie supusă unui proces ritual reparatoriu.

Toate acestea laolaltă formează *RROMANIPEN*-ul, legea fundamentală a rromilor.

8. Forme de control și solidarizare intracomunitară în cultura tradițională a rromilor. Dreptul cutumiar

În comunitățile tradiționale ale rromilor (căldărari, ursari, argintari etc.), majoritatea conflictelor se rezolvă în interior – „*maskar e phralenqe*” (între frați), prin adunarea de judecată – „*i kris*” – precedată de dezbaterea cazului între rude – „*o divano*” (discuția). A ajunge să mergi la avocat este o rușine pentru neam, pentru că i s-ar dovedi incapacitatea de a face dreptate.

Judecata o fac înțelepții, oameni bătrâni, independenți din punct de vedere al rudeniei față de cei în cauză, hotărârea se ia prin *consens* și *justiția este distributivă*: ambele părți au partea lor de dreptate și trebuie să li se dea satisfacție; de vreme ce nu există adevăr absolut, încrederea și respectul reciproc sunt bazele comunicării și ale comuniunii.

Rolul judecății tradiționale rrome este de a stinge conflictele din interiorul comunității și de a împăca părțile. Judecata se face în exclusivitate între membrii comunității, de aceea atunci când conflictul este între un rrom și un nerrom, judecata tradițională nu se poate efectua.

Judecătorul trebuie să fie o persoană ce nu aparține nici uneia dintre familiile aflate în conflict, de preferat chiar din altă comunitate, pentru a i se garanta neutralitatea. El trebuie să dețină o experiență de viață bogată, să fie apreciat de către grupul de rromi, să aibă o atitudine imparțială și să cunoască în amănunt tradițiile rrome. Este responsabil de derularea corectă a procesului și hotărăște care dintre legile tradiționale, nescrise, ale comunității să fie aplicate cazului dat. Un grup de observatori neutri formează un fel de juriu, mulți dintre aceștia aparținând de obicei familiei judecătorului. Ei au și datoria de a interveni pentru menținerea ordinii pe parcursul desfășurării procesului. De multe ori familia judecătorului este transformată în legendă, el servind ca model pentru generațiile următoare.

Adunarea de judecată cuprinde un număr impar de krisinitori, exclusiv bărbați. Aceștia sunt persoane renumite pentru onoarea, înțelepciunea, rangul și puterea lor materială (aceasta pentru a fi incoruptibili), între ei trebuind să se afle și cei mai bătrâni reprezentanți ai rromilor, vârsta fiind unul dintre criteriile de selecție a judecătorilor.

În cadrul adunării de judecată rromă nu se acceptă participarea nerromilor și nici intervenția instituțiilor statului sau alte intervenții din afara comunității.

Judecata ține 3 zile: în prima zi se audiază reclamantul și martorii săi, a doua zi se audiază pârâtul și martorii săi, iar a treia zi se dă verdictul.

Accesul la proces al tuturor membrilor comunității este liber. Nici unui rrom nu-i poate fi refuzată participarea. Atât judecătorul cât și membrii juriului au dreptul de a adresa întrebări martorilor și de a-și exprima propriile opinii în legătură cu cele auzite. Judecătorul deține autoritatea în ceea ce privește referirea la cazuri anterioare și la tradiție, dar și membrii juriului pot aborda aceste probleme. După ce ambele părți și-au expus punctele de vedere, membrii juriului pot prezenta argumente în favoarea uneia sau alteia dintre părți. De altfel, toți bărbații prezenți au dreptul să-și exprime părerea. Femeile, dacă sunt invitate, pot și ele să vorbească, dar numai în cazul în care sunt direct implicate ca reclamant, reclamat sau martor.

Atât pentru depozițiile părților, cât și pentru cele ale martorilor, elementul major de credibilitate este *jurământul* – „solax” sau „solaxadimos” –, exemple des uzitate fiind „te merau me” (să mor eu) și „te meren mirre čhave” (să-mi moară copiii). Jurământul fals poate duce la boli, la moarte și la excluderea din comunitate, prin declararea respectivului individ ca *impur* („maxrime”).

După finalizarea audierilor, judecătorii se retrag pentru deliberări. La dezbateri pot participa și tinerii aleși din comunitate, dar nu au voie să vorbească. Comunitatea nu asistă la dezbateri, acestea desfășurându-se în mare secret. Judecătorul principal are un schimb de opinii cu membrii juriului în scopul de a se ajunge la un *consens* privind verdictul final. Judecătorii revin la locul adunării și se pronunță verdictul, dar nu înainte de a se plăti *taxa de verdict*. De obicei, prețul cerut de judecător ca taxă de verdict este de 10% din amenda stabilită pentru pârât și se plătește în mod egal de către cele două părți.

Verdictul urmărește nu atât pedepsirea celui vinovat, ci mai ales compensarea păgubitelui/ păgubiților, împăcarea părților și liniștea pe termen lung a comunității. De obicei, fiecare dintre părți sunt puse să plătească o sumă de bani celeilalte și să promită, prin *jurământ*, că nu vor mai avea conflicte cu partea adversă, că se iartă și se împacă definitiv. Pentru jurământul fiecăruia dintre părți este numită o persoană de încredere drept garant.

Tipul de justiție tradițională rromă este *dreptatea distributivă și compensatorie*, în sensul că se urmărește mai puțin pedepsirea vinovatului, cât compensarea victimei, ceea ce rezultă, de cele mai multe ori, în plata unei sume de bani de către cel găsit vinovat către victimă și într-o masă de împăcăciune – „pakiv” –, în cadrul căreia fiecare dintre părți își primește

partea de *compensație*. Ideea fundamentală este aceea de împăcare a părților aflate în conflict și de regăsire a echilibrului intracomunitar.

Kris-inatorii – „*krisăqe rroma*” – sunt, de cele mai multe ori oameni bătrâni – „*amare phure*”, cărora comunitatea le datorează respect și credință – „*pakiv*”.

Există, în cultura tradițională a rromilor, un adevărat *cult pentru bătrâni*, ca pandant la cultul copiilor. Niciodată o familie de rromi nu-și va da bătrânii la azil, oricât de luxos ar fi acel azil; excluderea lor ar reprezenta uciderea lor spirituală, deci un păcat de moarte.

Femeia bătrână se bucură de o atenție deosebită: eliberată de impuritate, dar păstrând miracolul matern – ea este responsabilă de educația nepoților ca „*phuri daj*” (mamă bătrână), dobândește prestigiu și influență în comunitate. Bătrânele au dreptul să fumeze sau să treacă prin fața bărbaților, mănâncă și beau laolaltă cu ei, conduc ritualurile de purificare. Chibzuirea și părerea bătrânei pot chiar depași, în cazul unei dispute de nerezolvat, judecata kris-ului, situație în care ultimul cuvânt îl are ea. Toți membrii comunității se grăbesc să-și împartă masa cu bătrâna. Binecuvântarea de la „*i phuri daj*” păzește de orice nenorocire ca și binecuvântarea de la Dumnezeu.

Ca o concluzie, s-ar putea propune o *tipologie a instituțiilor rrome de control și sancțiune intracomunitară*, precum și a semnificațiilor și atribuțiilor acestora: *i kris* (judecata/ adunarea tradițională rromă), ca formă de soluționare amiabilă a conflictelor intracomunitare; *krisinitor*-ul (judecătorul), ca instanță de prestigiu moral și reper autoconstituitiv; *bulibașa* (liderul tradițional), ca autoritate supremă în comunitate și ca intermediar în relațiile dintre rromi și autoritățile nerrome; *i pakiv* (împăcare, încredere, onoare, credință), ca formă de reconciliere și reconstrucție a imaginii de sine; *o Rromanipen* (legea culturii tradiționale rrome), ca sistem de norme și valori de referință ale identității intra-etnice; *o phralipe* (frăție), ca formă de solidarizare intracomunitară și responsabilizare colectivă; *o phuro* (bătrânul), ca factor de transmitere a experiențelor / valorilor trecutului către prezent și către generațiile viitoare; *i phuri* (bătrâna)/ *i drabarni* (tămăduitoare, vrăjitoare), ca factor complementar inductiv-reparatoriu și catalizator-protectiv.

9. Sărbători calendaristice ale rromilor

În ceea ce privește complexele ritualice dezvoltate de cultura tradițională rromă în relația cu reprezentările sacrului, acestea se traduc în *sărbătorile calendarului tradițional al rromilor*. Acestea corespund, în mare parte, sărbătorilor din calendarul românesc, dar dezvoltă o serie de elemente specifice, fie structuri cutumiare diferite, fie mutații de semnificație, fie preluarea și susținerea unor ritualuri originar nerrome, dar

pierdute în spațiul culturii tradiționale românești („capra țigănească”), fie dezvoltarea unor ritualuri complementare celor nerrome sau care răspund unor nevoi reparatorii ale acestora (Vasilca, Paparuda). Cu toate acestea, există și structuri rituale calendaristice proprii numai rromilor, care nu au corespondent în cultura de conviețuire (Joia Verde, Hârdelezi).

În dimineața de *Ajun a Crăciunului*, băieții rromi pornesc colindatul foarte devreme, în jur de 4-5 dimineața, pentru a nu apuca vreo femeie să intre în casă în acea dimineață, înaintea unui bărbat. Femeile fiind considerate *maxrime* (spurcate), se crede că, dacă în dimineața de Ajun a Crăciunului, intra în casă prima dată o femeie, atunci casa aceea va fi spurcată tot anul și cei din casă vor avea numai ghinion/ nenoroc - *bibaxt*.

În ziua de *Anul Nou* se face *capră țigănească*, ritual performat de tinerii rromi necăsătoriți: tinerii îmbracă un băț în capră, cu ajutorul unor pânze colorate, a unui cap cioplit din lemn și a altor podoabe și își prezintă rolul mergând din casă în casă, prin comunitate. Capra merge, de obicei, pentru a ura și a-și prezenta rolul pe la casele unde se știe că sunt *cheja baria* (fete mari), ceea ce demonstrează faptul că ritualul are scop premarital. Când capra ajunge la o *chaj bari*, după ce își prezintă rolul, unul dintre cavalerii caprei invită fata la dans, ea fiind pentru prima dată ieșită la acest dans. După terminarea dansului, fata îi dă cavalerului, drept răsplată, un colac și vin. Cavalerul îl împarte și celorlalți actanți.

După ce termină de umblat cu capra, *le chhave aj le cheja* (băieții și fetele) fac un bal la care vin și părinții acestora. La bal, care continuă ritualul inițiat premarital, dansează cavalerii cu fetele de măritat, iar bătrânii asistă pe margini. Băieții oferă fetelor ilustrate sau felicitări de câte ori dansează cu ele; acea *chaj bari* care primește cele mai multe felicitări de la cavaleri, considerată fata cea mai frumoasă a balului, este aleasă „regina balului”. După alegerea „reginei balului”, se stinge lumina în sală și regina este sărutată de către cavalerul care i-a dăruit cele mai multe felicitări. Gestul pecetluiește viitoarea lor căsătorie: întradevăr, cei doi se vor căsători în acel an, altfel se consideră că s-a făcut fetei o mare rușine.

La sărbătorile mari, mai ales la *Anul Nou*, rromii *căldărari* obișnuiesc să pună în vasul cu apă de băut monede din argint și din aur, precum și potirul din metal prețios al familiei (rr. *taxtaj*), ca noul an să fie bogat și să le aducă bani, aur, bogăție, noroc și sănătate.

De Crăciun, primul bărbat dintr-un capăt al comunității, considerat purtătorul ideii de început și de înnoire (fiind primul), pleacă la vecinul său sau la o rudă apropiată pentru a-și face reciproc urări: „*naklo bers sas bravallo, kado bers po baxtalo*” (dacă anul acesta ești bogat, la anul să fii și mai bogat).

Mâncarea tradițională de Crăciun a rromilor este *sângeretele*, un fel de toבă preparată din sângele porcului, adunat într-un vas curat, direct de la

gâtul porcului sacrificat de Ignat; este foarte important ca sângele să fie strâns înainte de a lua contact cu pământul, astfel se spurcă. Această normă a purității alimentelor ritualice este similară cu aceea conservată de romii care țin Gurbanul, când, pentru a nu se spurca carnea de miel, sângele lui nu trebuie să cadă pe pământ, fapt pentru care este strâns de femei în vase curate și folosit la benghiul de noroc făcut copiilor în frunte.

Orice fel de mâncare preparat de Crăciun este considerat ofrandă lui Dumnezeu, de aceea prima porție se dă cuiva străin.

Colindatul în Ajun de Crăciun se desfășoară astfel: pornește un grup de bărbați și, de la fiecare casă colindată, se mai adaugă la grup unul dintre bărbații casei, de obicei cel mai tânăr. Pe parcursul zilei se țin sfaturi, se arvunesc fete, se discută judecăți viitoare.

Înainte de ora 12, în noaptea de *Anul Nou*, bărbații merg să aducă apă de la fântână, fără să aibă voie să vorbească între ei nici pe drum, nici când iau apa. Această apă se numește „apă nouă” sau „apă neîncepută” sau „apă sfântă” și va fi folosită, pe parcursul anului, la diferite ritualuri de purificare, apotropaice și reparatorii. Acasă femeile și fetele își vor sparge câte un ou într-o cană specială și vor turna din această apă peste oul spart. Ouăle și apa vor fi acoperite până dimineață, apoi fiecare va ghici din formele rezultate ceea ce le rezervă viitorul. Aceasta este o practică de magie premonitoare în cadrul căreia se reunesc masculinul ca simbol al purității ritualice – apa sacră cu femininul ca simbol al procreației - oul.

La toate sărbătorile mari, fiecare familie de romi trebuie să-și arate omenia, bogăția și tot ce are mai de preț: galbenii (banii), potirele (*e taxtaja*), covoarele, mâncarea și băutura, drept pentru care invită rude și prieteni la mese bogate și își expune valorile ca semne ale onoarei (rr. *i pakiv*).

Este important de subliniat simbolistica deosebit de profundă a potirului familiei rome (rr. *o taxtaj*), care se transmite din generație în generație, pe linie masculină, ca semn de mare cinste, și include semnificația complexă a *Graal*-ului, pocalul sacru în care s-a scurs sângele lui Isus Hristos, simbol al sacrificiului și al nemuririi. Această simbolistică se reflectă și în textele colindelor rome: „*So si, Devla, and-o taxtaj, / O taxtaj o rupuno? / Othe-i rat le Devlesqo*” (Ce e, Doamne, în pocal, / În pocalul de argint? / Acolo este sângele Domnului).

În ajunul sau în dimineața *Anului Nou*, uneori și în *Ajunul Crăciunului*, romii, mai ales căldărarii, practică obiceiul numit *Vasilca*, o formă specifică de colindat, cu sens purificator și apotropaic pentru familiile, rome și nerrome, care sunt colindate astfel. *Vasilca* este capul sau râtul de porc împodobit cu panglici sau o păpușă făcută de grupul de colindători și împodobită în costum popular. Unul dintre actanți poartă un vas cu grâu nou încolțit, semn al belșugului pentru anul ce urmează. Gestul răspunde unei nevoi ritualice a culturii nerrome agrare. Femeile poartă, pe o tavă acoperită

cu o pânză albă, capul sau râtul porcului, flori și un pahar și cântă colindul „Sivei” sau al Vasilcăi.

O tradiție puternică la rromi este *lăsatul de sec de brânză*, când se obișnuiește ca finii să meargă la nași cu daruri și să petreacă, copiii să meargă la părinți să le pupe mâna pentru a fi iertați de greșeli. Masa tradițională cuprinde plăcinta cu brânză și aripa de găină. Se crede că acela care va mânca aripă de găină în această zi va fi ușor tot anul și va avea noroc și spor în casă. Acest obicei alimentar are la bază magia prin similitudine: aripa este ușoară, așadar cine mănâncă aripă devine ușor și câștigă ușor.

La miezul nopții, copiii și tinerii sărută mâinile celor bătrâni, le cer iertare pentru greșelile de pe parcursul anului, iar aceștia din urmă le oferă daruri scumpe, între care nu lipsește aurul, salbele pentru fete, materialele scumpe și banii. Se consideră că, în cazul în care te-a blestemat cineva în acel an sau te-ai certat cu o persoană, sărutându-i mâna în acest moment, ești iertat de toate păcatele. De pildă, nurorile și ginerii sărută mâna socrilor. Ritualul este de reconciliere și de protecție.

Paștele este, pentru toate neamurile de rromi, singura sărbătoare din an pe care o celebrează „*viii și mortii laolaltă*”: în noaptea de Paște, la întoarcerea de la biserică, rromii merg la cimitir pentru a duce lumină morților, cu care stau până dimineața. Aceasta pentru că este noaptea învierii morților și a deschiderii cerurilor, noaptea în care îți poți vedea viitorul, poți comunica cu spiritele morților și se practică numeroase ritualuri de magie apotropaică, inductivă și reparatorie.

De la biserică se merge acasă, copiii sunt treziți din somn, iar, după primul cântat al cocoșilor, sunt scoși cu picioarele goale pe iarbă, li se dă paște, vin și pește, ca să fie iuți tot anul. Tatăl își lovește ușor copiii în cap cu o pungă cu bani, scopul fiind ca aceștia să aibă noroc de bani în viață. Se merge apoi din nou la cimitir, pe la 10 dimineața, cu mâncare împărtășită care se dă de pomană. Bucuria învierii morților este mare și, din respect pentru morți, cimitirul este împodobit ca într-o zi de sărbătoare, se merge cu lăutari și se mănâncă și se bea toată ziua, până seara târziu.

Mielul de Paște gătit în casele rromilor are un gust deosebit, pentru că femeile rostesc descântece când îl prepară.

În dimineața zilei de *Paște*, la *căldărari*, se practică un ritual purificator și de consacrare a binelui pentru întreaga familie: capul familiei (tatăl sau fiul cel mai mare, dacă nu există tatăl) ia o bucată de pământ cu iarbă pe ea, numită „*pască*”, similar cu alimentul ritual, și înfinge în ea un topor menit să taie răul. Apoi pune piciorul pe topor și, rostind „*Hristos a învia!*”, dă fiecărui membru al familiei câte o bucată de pască (alimentul ritual) și câte o gură de vin (împărtășania) din *taxtaj*-ul (Graul-ul rromilor) care trece din mână în mână. Membrii familiei îi răspund: „*Adevărat a învia!*”. Capului familiei i se dă pască și vin de către fiul cel mai mare.

La rromii ursari, în timpul *postului Paștelui*, femeile fac curățenie generală, dau cu var și pregătesc cuptorul pentru a coace cozonacii.

Femeile pregătesc, pentru *prima zi de Paște*, în casă, undeva pe lângă o masă, o bucată de *fier și iarbă*. Pe masă se pun o farfurie cu vin, niște bani și ouă roșii. Cel care merge la biserică, după ce se întoarce dimineața, aduce acasă o bucățică de năfură. În prima zi de Paște, dimineața, toată familia se trezește și se spăla pe față cu acel vin din farfurie, se unge pe față cu năfura și cu ouăle și, în același timp, toți țin piciorul pe fierul așezat pe iarbă. Fierul protejează de spirite rele, iar iarba este un mod de comunicare cu strămoșii. După aceea, fiecare membru al familiei ia o bucățică de năfură în gură și fuge: cel care ajunge primul la poartă sau la ușă pentru va fi iute, puternici și vioi tot anul. Ritualul este o formă de ordalie.

Rromii dau explicații speciale pentru fiecare fel de *mâncare ritualică*: carne de miel pentru a fi ușori și curați ca mielul, pește (se mănâncă în prima zi de Paște) ca să fie iuți ca peștele. În prima zi de Paște nu se face și nu se mănâncă mămăligă, pentru a nu deveni moi ca mămăliga și pentru păstrarea fertilității femeii și a fecundității bărbatului. De asemenea, membrii familiei nu au voie să atingă sarea pentru a nu transpira. Toate aceste recomandări și tabu-uri alimentare se bazează pe magia prin similitudine.

În serile de Paște se face „*jocul țigănesc al Paștelui*”, ritual de inițiere premarital, petrecere cu lăutari, desfășurată, de obicei, pe un câmp. La joc merg și tinerii și bătrânii. Cavalerii rromi merg la mamele tinerelor rrome cu câteva zile înainte de Paște, pentru a le cere permisiunea de a-și lăsa fetele la joc. Fetele vin la joc numai însoțite de mamele lor. Se aduce mâncare și băutură. Unii cavaleri aduc câte o găleată de vin și, în timp ce lăutarii fac o pauză, ei merg la bătrânii care stau pe scaun, pe margine, și îi servesc cu câte o cană de vin, în semn de mare respect.

O altă mare sărbătoare a rromilor, în special a *ursarilor*, legată de Paște, este balul organizat a doua zi de Paște, în cadrul căruia cel mai important moment este *jocul fecioresc*, în cadrul căruia băieții rromi neînșurați joacă individual, în mijlocul cercului de feciori, demonstrându-și astfel măiestria. Jocul fecioresc este un ritual premarital, cu sens inițiativ, similar horei la care sunt scoase fetele de măritat. Această sărbătoare prezintă mari similitudini cu aceea practică de români.

Ceea ce este însă specific rromilor se referă la furatul fetelor: la acest bal, feciorii fură fetele pe care vor să le ia de neveste, le duc acasă la ei sau la o rudă protectoare. Pusă în fața faptului împlinit, familia fetei trebuie să fie de acord, cu toată supărarea manifestată printr-o ceartă publică, așadar se procedează la pregătirea nunții și, prin aceasta, la re-echilibrarea situației intracomunitare.

În ceea ce privește relaționarea specifică a rromilor cu sacrul, un exemplu concludent este *Hârdelezi*-ul, numit și „*Paștele spoitoresc*”,

sărbătoarea fundamentală a *romilor spoitori*, care se desfășoară la o săptămână după Paștele ortodox și care reunește semnificația pascală cu aceea a *Gurbanului musulman*. Elementul principal al ritualului este sacrificarea mielului: acesta este sacrificat fie pentru însănătoșirea cuiva bolnav din familie, fie pentru protecția familiei de necazuri și boli, fie se taie câte un miel pentru fiecare copil spre binele și protecția acestuia.

Familiiile care, datorită dificultăților materiale, nu pot sacrifica mielul de Hârdelezi, o pot face de Sfântul Petre.

Ritualul sacrificial este complex și cuprinde elemente legate de purificare și de consacrare a sacrificiului. În seara care precede sărbătoarea, femeile ce urmează să jertfească mieii împletesc coronițe din crengi de salcie și flori și fac așa-numitul *brad al mieilor*. Coronițele sunt așezate pe capetele mieilor de sacrificat, copiii țin în mâini câte două lumânări, iar mieii sunt puși să bea vin dintr-o farfurie (formă de împărțășanie). Mieii sunt stropiți cu vinul rămas în farfurie (aspersiune purificatoare și de consacrare a sacrificiului) și li se iau coronițele de pe cap.

A doua zi, înainte de sacrificiu, mieilor li se pun înapoi coronițele pe cap, copiii încălecă pe miei și țin în mâini lumânări. În timpul sacrificiului cântă lăutarii, iar bărbații care sacrifică mieii se închină cu fața către Răsărit. Femeile care au făcut bradul colectează în farfuriile sângele mieilor sacrificați și fac cu acest sânge un punct pe fruntea copiilor, punct care va purta noroc și va proteja copiii de rău pe parcursul întregului an. Pentru ca sacrificiul să aibă efect, sângele mieilor este strâns de femei în vase noi, direct de la gâtul tăiat al mieilor și nici o picătură de sânge care curge din gâtul mieilor nu trebuie să atingă pământul pentru a nu impurifica sacrificiul.

Cei care au tăiat mieii îi cinstesc pe trecători cu un pahar cu țuică, iar aceștia le urează sănătate. Mieii sunt împărțiți fie sub formă de carne crudă, fie pregătiți cu orez, ceapă, usturoi și pătrunjel. Organele mielului se fierb împreună cu intestinalele, se toacă mărunt, se amestecă cu verdeață și se prepară așa numitul *drob țigănesc* care se împarte copiilor de pe stradă.

Mieii sunt împărțiți în totalitate, familia nu își oprește nimic. Fiecare mănâncă ce i-a fost împărțit de către ceilalți.

După-amiaza începe o mare petrecere cu lăutari, mâncare și băutură, în cadrul căreia se fac urări de sănătate care se crede că vor avea un efect sigur datorat sacrificiului mielului. Finii au obligația să-și viziteze nașii, copiii părinții, frații sau surorile mai mici pe cei mai mari. Petrecerea ține până seara târziu, iar lăutarii sunt plătiți în funcție de numărul mieilor sacrificați.

La *romii costorari din Alexandria*, Hârdelezi-ul se celebrează de *Sfântul Gheorghe*. Înainte de această sărbătoare, se ține post trei săptămâni, romii pregătindu-se spiritual pentru eveniment. Familiiile care nu au ținut post nu se pot bucura de ritualul sacrificării mielului, nefiind purificate.

În ziua de sărbătoare, rromii trebuie să mănânce foarte multă verdeață (în special pătrunjel și leuștean), pentru a se purifica de păcatul sacrificării.

Rromii rudari din Chilii-Caracal sărbătoresc, ca și frații lor spoitori, *Gurbanul / Hârdelezi*, datină care reunește semnificația Paștelui creștin cu aceea a sărbătorii musulmane. La rudari, sărbătoarea se ține de *Înălțare* și constă în sacrificarea unui miel, ofrandă către Dumnezeu, dar și jertfă cu scop reparatoriu, taumaturgic, de vindecare a persoanelor bolnave.

Dacă un membru al comunității se îmbolnăvește grav, se desfășoară următorul *ritual premonitoriu*: persoana respectivă merge în pădure și înalță o rugăciune către Dumnezeu, apoi ia o mână de iarbă de pe locul unde s-a rugat, duce iarba acasă și doarme cu ea sub cap. Se crede că va visa dacă se va vindeca sau nu. Se mai crede și că va visa miei și atâția miei câți va visa, atâția ani trebuie să facă *Gurbanul*, iar dacă va visa o turmă de miei, atunci va trebui să facă *Gurbanul* toată viața. Cum visează mielul, așa trebuie să-l prepare: dacă îl vede pe lângă o apă, trebuie să-l facă ciorbă, dacă nu, trebuie să-l facă fript.

La masa de *Gurban* participă în exclusivitate cei curați, cei care au păstrat regulile abstenenței alimentare (post) și sexuale și cei care nu au fost declarați spurcați de către *i kris rromani* (adunarea de judecată a rromilor). Semn că este vorba despre o jertfă ritualică cu rol inductiv-reparatoriu, iar nu despre o masă oarecare, resturile mielului nu se dau animalelor, ci se îngroapă.

La ursarii din Moldova, Joia Verde este o sărbătoare care se desfășoară la o săptămână după Paștele ortodox, de *Paștele Blajinilor* și se caracterizează prin iertarea reciprocă a greșelilor de peste an și printr-o petrecere cu semnificație premaritală.

Joia verde se ține și la rromii ursari din Suceava, Iași, Botoșani și Neamț. Se desfășoară în prima joi de după Paștele ortodox și constă într-o mare petrecere, în cadrul căreia sunt scoase la joc fetele de măritat, nu înainte de a se cere învoirea părinților. Astfel are loc o primă înțelegere între părinți în vederea viitoarei căsătorii a copiilor lor. Uneori, fetele fug sau sunt furate de băieți în această zi, urmarea fiind tot o căsătorie, dar după ce tinerii își cer iertare de la părinți.

La ursarii din Botoșani, Joia verde se ține de *Înălțare/ Ispas* și cuprinde, pe lângă obiceiurile deja prezentate, pelerinajul la morminte, aprinderea de lumânări și pomana pentru morți. Acestea se desfășoară de dimineață, înainte de orice alte gesturi ritualice, demonstrându-se astfel faptul că obiceiul este fundamental în comparație cu celelalte.

De *Sfântul Gheorghe* (23 aprilie), în special la *rromii căldărari*, se practică, de către fecioare și tinere căsătorite, un ritual de împăcare și de magie determinativă de dragoste: ele coc și împart colaci „vrăjiți” (pâini de

dragoste – rr. *kamimasqe manre*), în scopul grăbirii căsătoriei sau legării de casă a soților necredincioși.

Tot de Sf. Gheorghe se practică și fuga „*o nasimos*” sau căsătoria prin rapt/ la salcie (descrisă, pe larg, în subcapitolul referitor la cutumele de căsătorie), revenirea cuplului, după aproximativ o lună, fiind însoțită de o serie de ritualuri: iertarea părinților, purificări și despăgubiri materiale.

La *romii din Moldova*, *Sfântul Gheorghe* reprezintă o mare adunare a romilor, care ține trei zile și în cadrul căreia se cântă, se joacă și se aranjează căsătorii. În această zi de sărbătoare este interzis să te cerți sau să te superi cu cineva, mai mult, trebuie să te împaci cu cine ești certat.

În dimineața zilei de *Sfântul Gheorghe*, se pune în fața casei o bucată de pământ cu iarbă și o creangă de salcie, semne de înnoire și fertilitate. Obiceiul prezintă similitudini cu acela practicat de rudari de *Gurban* (salcia) și de căldărari de *Paște*. Seara se ține mare bal și fetele de măritat sunt scoase la joc, în vederea viitoarei lor căsătorii.

Un alt obicei rrom, creat totodată ca răspuns la nevoile culturii românești agrare, este *Paparuda*, joc și cântec ritual reparatoriu, practicat vara, de invocare a ploii și de alungare a secetei. Spre deosebire de culturile agrare care își organizează calendarul după mersul culturilor în funcție de succesiunea anotimpurilor și lucrărilor agricole, cultura de tip nomad a romilor își gândește calendarul în funcție, fie de datele de desfășurare a târgurilor sau a pelerinajelor (prilej de întâlnire a șatrelor), fie prin negociere cu cultura agrară a funcției magice, repertoriu necesar acesteia din urmă. Fetele, numai cele curate/ fecioare, simboluri ale purității, îmbrăcate în frunze de boz, dansează desculțe în timp ce femeile cântă și varsă apă în jurul lor. Versurile cântecului sunt: „*Paparudă, rudă, / Vino de ne udă, / Udă cu ulciorul, / Să crească ogorul, / Udă cu găleata, / Să facă recolta*”. Fecioarele sunt mesagere ale lumii pământenești către divinitate.

De *Rusalii / Moșii de vară*, are loc *târgul de fete* (descris, pe larg, în subcapitolul despre cutumele de căsătorie), în cadrul căruia se arvunesc fetele rămase până atunci nemăritate sau netocmite. Este o ceremonie selectivă pentru tocmitarea de fete sau logodnă și un ritual al înțelegerii și al schimbului de daruri între viitorii cuscari (rr. „*xanamika*”), pentru căsătoria copiilor. Fetele mari ard, la răscruce de drumuri, pentru grăbirea căsătoriei (vrajă de dragoste) buchete de noroc (rr. „*baxtăqe lulugă*”) din flori de *sânziene*, pe care le adunaseră toată noaptea de sânziene și le ținuseră sub pernă sau printre haine, pentru a-și visa ursitul și a fi păzite de boli, suferințe și necinste.

Înainte de Rusalii, romii nu se spală, iar bărbații nu se bărbieresc timp de 9 zile. Explicația din interiorul comunității este că, dacă s-ar spăla în această zi, omul s-ar urâți, s-ar strâmba și s-ar ologi, ba chiar ar putea

muri. Explicația ritualică este că perioada dinaintea Rusaliilor, marcată de „Pogorârea Sfântului Duh”, este similară doliului și postului, ambele presupunând abținerea în scop purificator.

La 8 septembrie, de Sfânta Maria Mică, se desfășoară cea mai importantă sărbătoare a rromilor *căldărari*: pelerinajul la Costești (județul Vâlcea), complex ritualic cu rol de a reaseza ierarhiile de putere în neam și de a reconfirma tradiția de familie, ritual de purificare la biserică, prin rugăciune și închinare, dar și prilej de încuscire, de arvunire a miresei și de stabilire a unor relații economice între comunități.

8 septembrie sau sărbătoarea rromilor *nomazi* este singura zi din an în care rromii *căldărari* din toată țara vin la mănăstirea Bistrița, pentru a se ruga la moaștele Sfântului Grigorie Decapolitul. Nimeni nu știe anul exact al adoptării de către rromi a acestei zile ca sărbătoare religioasă. Ea însă s-a putut manifesta abia după 1989. Legenda spune că, în urmă cu sute de ani, un călugăr de la Mănăstirea Bistrița, despre care se bănuiește că era rrom, îi trata cu buruieni pe rromii bolnavi și le dădea să mănânce din roadele pământului. Când a trecut în neființă, trupul său s-a păstrat intact, ulterior fiind sanctificat. În semn de mare respect, în fiecare an, la 8 septembrie, la Mănăstirea Bistrița, unde sunt depuse moaștele Sfântului Grigorie Decapolitul, rromii vin și se roagă, pentru ca sfântul și Dumnezeu să nu-l lase pradă foametei și bolilor.

La 29 iunie, de Sf. Apostoli Petru și Pavel, se desfășoară sărbătoarea patronilor spirituali ai lăutarilor.

La 27 iulie, de Sfântul Pantelimon și la 26 octombrie, de Sfântul Dumitru, se petrecea, în vremurile nomadismului, returnarea, la familiile de origine, a fetelor greșite – „doșale” (mirese care s-au dovedit a nu fi fost virgine). Structurile cutumiare (descrise, pe larg, în capitolele referitoare la nomadism și la cutumele de căsătorie) mergeau, în funcție de dorința familiei mirelui, de la *ritualurile reparatorii și compensatorii* (fata trebuia să taie un porumbel și să-i lase sângele să curgă în apa unui râu), însoțite de ritualul dezonorării și al oprobiului public aplicat mamei fetei, considerată responsabilă pentru necinstea fetei sale (ungerea ei cu funingine și cântecul cucuvelei, cântat de obicei femeilor ușoare), până la alungarea fetei, returnarea la familia de proveniență și restituirea banilor familiei băiatului, plus plățirea rușinii produse familiei mirelui.

La 14 octombrie, de Sfânta Parascheva, are loc marele pelerinaj al rromilor din Moldova și nu numai la moaștele Sfintei de la catedrala din Iași (obicei prezentat în capitolul referitor la nomadism).

La 30 noiembrie, de Sfântul Andrei se desfășoară sărbătoarea patronului spiritual al ursarilor.

10. Magicul la rromi

Viziunea binară asupra lumii, cuprinzând opoziția pur (rr. *uzo*) – impur (rr. *maxrime*) se regăsește, la nivelul relației cu supranaturalul, într-o credință de tip *maniheist*, asemănătoare *dualismului persan*, în cadrul căreia atât forțele binelui, reprezentate de *Dumnezeu* (rr. *o Del / Devel*), cât și forțele răului, reprezentate de *Diavol* (rr. *o Beng*), sunt complementare și în aceeași măsură necesare armoniei lumii.

În cultura tradițională rromă există numeroase reprezentări ale supranaturalului, majoritatea personificări ale binelui sau ale răului.

Reprezentarea cea mai pregnantă a răului este “*o Beng*” (Diavolul), care totuși întruchipează forța complementară lui Dumnezeu sau binelui, la fel de necesară, pentru păstrarea echilibrului universului, ca și acesta din urmă. Cu toate acestea, în povești (rr. *paramica*), Diavolul apare ca un naiv pe care, totdeauna, un rrom inteligent îl poate păcăli, fapt care demonstrează că frica de rău este limitată de credința pragmatică în forțele proprii.

În general, reprezentările maleficului sunt denumite cu termenul de *bîșuzó* (necurat), subliniind relația directă dintre rău și impur. Anumite animale sunt astfel considerate necurate, așadar malefice, în capul listei aflându-se *șarpele* și *broasca*.

Tot în categoria răului se află și *bolile*, față de care s-au dezvoltat forme de protecție care țin de utilizarea denominației lor în limba rromani: *eufemismul lingvistic* (numirea bolii cu un nume mai frumos) și *tabu-ul lingvistic* (numirea bolii cu un alt nume decât al ei). De pildă cancerul și bolile sexuale sunt numite “*zungalo nasvalipe*” (boală urâtă/ rea), iar după ce s-a vorbit despre bolnav, trebuie să se spună: *Othe lesθe!* (să fie la el acolo!).

Denominația aparține dimensiunii transcendente a existenței umane. Acest “*aver anav*” (alt nume/ porecla) protejează împotriva îmbolnăvirilor. Se spune că boala îl caută pe copilul al cărui nume îl știe, însă nu-l poate găsi dacă adevărata lui identitate este ascunsă sub un nume secret. De aceea majoritatea copiilor rromi au un anumit nume în certificatul de naștere, însă în comunitate sunt numiți cu alt nume - “*romano anav*”.

O dovadă elocventă referitoare forța creatoare, dar și distrugătoare a cuvântului rostit este credința rromilor în *jurământ* (rr. *solax*) și în *blestem* (rr. *arman*).

Există două feluri de jurăminte: cele nerituale și cele rituale.

Jurămintele nerituale sunt formulări cotidiene, întâmplătoare, deseori glumețe, mai mult sau mai puțin metaforice, fără relevanță în relație cu transcendența, care fac parte din tradiția verbală narativă a limbii rromani (“*te merau*” – să mor; “*te na maj dikhau o kham*” - să nu mai văd soarele).

Jurămintele rituale au valoare de evidență și sunt rostite cu ocazii speciale sau în legătură cu întrebări serioase de tipul celor care se pun la o adunare de judecată – *kris rromani*. Aceste jurăminte se evită pentru că se

crede că aduc ghinion. Un astfel de jurământ, dacă este fals, se întoarce împotriva celui care l-a spus și îl poate chiar ucide. În cele mai multe cazuri, aceste jurăminte se referă la persoane sau la credințe care reprezintă cele mai înalte valori ale rromilor (copiii: „*te meren me šave*” – să-mi moară copiii; „*te praxozes me šaven*” - să-mi îngropi copiii; moartea fără lumânare, adică pericolul de a deveni strigoi - „*te merau bi momelăqo*” - să mor fără lumânare). Cu cât relația cu persoana afectată este mai strânsă, cu atât sunt mai grave efectele jurămintelor. Cele mai grele sunt jurăminte referitoare la viața copiilor sau la morți, de aceea sunt folosite numai în cazuri excepționale.

Se practică și ritualuri de înmuiere sau chiar de înlăturare a efectelor jurămintelor: mersul la preot pentru a fi „*phiravdo*” (spovedit).

Blestemul este și el o formă de relaționare verbală cu transcendentul, termenul rrom „*arman*” provenind din limba persană unde însemna destin.

Și blestemele sunt de două tipuri: cele nerituale și cele rituale.

Blestemele nerituale sunt formule cotidiene, inofensive, cărora nu le este atașată nici o relevanță supranaturală, ci apar, mai degrabă, ca semn al elocvenței și al umorului vorbitorului. Ele acționează ca și „*o kušipe*” (înjurătura) și sunt uneori expresii licențioase («*te de bule me dajan!*» - să faci sex cu mama mea), dar fără conotații de imoralitate. Varietatea lor este imensă: *te arakhel tut o Beng* (să te găsească dracii); *te korărel tut o Del* (să te orbească Dumnezeu); *xal o Beng ti baxt* (să-ți mănânce dracul norocul); *te 3as denilo opr-o droma* (să mergi nebun pe drumuri); *te thabon te mas opral tuθe* (să-ți ardă carnea de pe tine); *te ushtes koro* (să te trezești orb); *te xan tut o sapa* (să te mănânce șerpii); *te meres sar mulo tō papos!* (să mori cum a murit bunicul tău).

De asemenea, blestemele care se referă la nerromi nu au nici un efect real. Efectul lor se bazează pe faptul că nerromii cred în ele, iar motivul folosirii lor este mai mult de a-i speria decât de a produce vreun rezultat.

Blestemele rituale au un statut cu totul diferit, sunt forme de control și sancțiune socială la care este invitat să ia parte sacrul, ele tratează direct cu transcendența, sunt rostite cu ocazii absolut speciale și pot induce unei persoane boala sau chiar moartea. Sunt o formă de răzbunare ritualică pentru un mare rău făcut familiei sau pot fi o metodă de a-l face pe vinovat să-și recunoască vina în cadrul unei adunări de judecată (rr. *kris*). Cel atins de blestem (rr. „*dino armaja*”) este considerat expus unui rău major și permanent, atât el, cât și familia lui. Cu cât relația dintre cel care blesteamă și cel căruia i se adresează blestemul este mai strânsă, cu atât efectul este considerat mai puternic.

Performerul blestemului este *femeia*, purtătoare prin excelență a puterilor magice în familia rromă. Ea se trezește în zori și blesteamă cu voce tare pentru a fi auzită de cât mai mulți membri ai comunității, inclusiv

de către cel vinovat, care, auzind-o, ar trebui să-și repare vina pentru a nu-l ajunge blestemele. Uneori vinovatul nu-și recunoaște vina și întoarce blestemul: *Opre tuθe te perel!* (pe tine să cadă). Dacă într-adevăr este nevinovat, blestemul se va întoarce împotriva celei care l-a rostit.

O *jakhalipen* (deochiul) este o formă magică de reprezentare a relației cu supranaturalul malefic, așadar poate face rău, de data aceasta intenționat sau neintenționat. De multe ori, o persoană care se uită la alta (mai ales la un copil) cu dragoste și admirație poate să o deoache fără să vrea. Există numeroase practici magice și ritualuri cu rol apotropaic sau prohibitiv, o parte dintre ele deja prezentate în capitolele precedente.

O practică magică de „*aflare a deochiului*” este următoarea: se pun într-un pahar cu apă șapte chibrituri aprinse; dacă chibriturile se duc la fundul paharului cu capul în jos, atunci persoana pentru care se menește este deochiată. De aici încolo începe *magia reparatorie*: celui deochiat i se dă să bea apa din paharul care „i-a citit deochiul” și i se face semnul crucii în palmă, pe frunte și pe piept, cu degetul arătător muiat în apa din pahar. Apa care a rămas se aruncă pe țâțâna ușii, urându-i-se deochiului să se ducă în direcția apei.

Personajul care se ocupă de alungarea deochiului și a altor spirite ale răului, care prezice viitorul, vindecă și protejează, dar induce și dragostea și poate face și farmece care aduc boli și alte nenorociri este „*i drabarni*” (vrăjitoarea), performer al tuturor formelor de magie, stăpânitoare a spiritelor și a spațiului ritualistic.

Una dintre *practicile magice premonitории*, menite să citească viitorul individului, des utilizată în cadrul comunității tradiționale a rromilor, este *ghicitul în bobi*, ritual ezoteric marcat de un limbaj subtil cifrat și imposibil de decodat de către neinițiați.

Legat în mare măsură de aflarea ursitului / ursitei, dar și de aflarea stadiului unei boli sau rezultatului unei situații aducătoare de îngrijorare, ghicitul în bobi este practicat mai ales de femei, dar îl cunosc și unii bărbați, care au moștenit tehnica și darul de a citi bobii de la mamele lor. Această practică magică este o forma de manție / prezicere a viitorului, menită să ajute o persoană să ia hotărâri importante pentru viitorul său, dar și să-i liniștească, să-i prevină și să-i încurajeze pe cei aflați în suferință, având astfel și un rol psiho-terapeutic.

Ghicioarea/ ghicitorul veghează la starea de bine a familiei, inspiră încredere, se implică profund în viața celui căruia îi ghicește, nu se limitează în a-i urși cuiva, ci îi spune și cuvinte de alinare și îl sfătuiește ce să facă pentru a ieși dintr-o situație grea. Persoana care vine la ghicioare participă și ea activ la actul ghicitului, își deschide sufletul ca și cum s-ar afla la o ședință de consiliere psihologică, iar respectarea confidențialității face parte din deontologia profesională a ghicioarei.

11. Rromii despre timp, spațiu și Dumnezeu

Cheia de boltă a gândirii rrome asupra structurii spațiale și temporale a universului este credința în *armonia cosmosului și prezentul continuu*. Cea dintâi se traduce prin faptul că fiecare lucru își are locul său bine definit și definitiv în lume, ca de pildă astrele, care aparțin spațiului celest, și animalele, care aparțin pământului. Orice suprapunere dintre spații este privită ca rupere a echilibrului sau ca devianță și orice trecere dintr-un spațiu în altul (nașterea, moartea) trebuie însoțită de complexe ritualice apotropaice, menite să protejeze individul și comunitatea de eventuale bruiaje spirituale sau impurificări.

Bazându-se pe opoziția pur (rr. *uzo*) – impur (rr. *maxrime*), viziunea binară asupra lumii se traduce, la nivelul relației cu divinul, într-o credință de tip *maniheist*, asemănătoare *dualismului persan*, în cadrul căreia forțele binelui, reprezentate de *Dumnezeu* (rr. *o Dell Devel*), și forțele răului, reprezentate de *Diavol* (rr. *o Beng*), sunt complementare și asigură armonia lumii.

Dualismul are reflexe și în concepția asupra rolurilor complementare ale bărbatului și femeii în familie. Femeia se ocupă de creșterea și educarea copiilor, de treburile gospodărești interne, este foarte importantă ca actant ritual în cutumele de familie, iar bărbatul este autoritatea normativă, se ocupă de câștigarea unui venit pentru întreținerea familiei și de relațiile cu exteriorul.

Mergând și mai departe, s-ar putea spune că *femeia* are mai dezvoltat simțul timpului, ea este mai conservatoare, transmite cultura tradițională, inclusiv limba maternă – „*i dejaki chib*” –, iar pentru că timpul trece și trecerea lui lasă semne vizibile, femeia este mai puternic ancorată în realitatea acestei treceri, ea este mâna care acționează, în timp ce bărbatul este voința din spatele acestei acțiuni, gândirea creatoare, inclusiv pentru propunerea noului. *Bărbatul* are mai dezvoltat simțul acut al spațiului, nedeterminat în nomadism, și totuși bine determinat prin comanda socială a legilor purității, el face regulile de conduită intracomunitară, de control și sancțiune socială. El reprezintă virtualitatea, drumul care trebuie parcurs, intră în relație directă cu alteritatea și se află în relație de interdependență cu femeia, aceasta din urmă fiind aceea care păstrează memoria comunității.

Toate acestea pentru că legea rromani – „*Rromanipen*” – nu se învață, ci se moștenește, iar binele reprezintă armonia, conformarea la model, în vreme ce răul este dezechilibru și deviere de la model. De pildă, nu este nimic rău în faptul că șarpele mușcă omul, pentru că acesta este comportamentul lui firesc, ar fi însă suspect dacă șarpele ar sta liniștit, el ar reprezenta un pericol ascuns, de care omul nu ar ști cum să se apere. La fel, știut fiind faptul că animalele sunt de obicei târcate, acelea care au doar culoarea albă sau

neagră sunt considerate purtătoare ale răului. De exemplu câinele alb (rr. „o *parno zuke!*”) este animal psihopomp, conduce sufletul în lumea morților, iar veverița neagră (rr. „*i kali katarina*”) este animal demonic – „*i Bengesq!*”.

În cadrul dualismului bine-rău sau Dumnezeu-Diavol (rr. *Devel-Beng*), cel dintâi este, ca în toate culturile tradiționale, reprezentarea binelui absolut, întruchiparea adevărului suprem. Dumnezeu este omniprezent în numeroase sintagme ale limbii rromani, El este reprezentat în expresiile cotidiene de rămas-bun – „*3a Devleça!*” (mergi cu Dumnezeu – la revedere) și „*Ach Devleça!*” (rămâi cu Dumnezeu – la revedere), în expresii ale politetiei cutumiare – „*Xa Devleça!*” (mănâncă cu Dumnezeu), în expresii care reflectă înalte forme de respect: „*Cumidau te pire!*” (iți sărut picioarele) spune un rrom, „*Le Devlesqere nane!*” (nu sunt ale lui Dumnezeu) îi răspunde celălalt.

În relația cu Dumnezeu, rromii o venerază mai ales pe *Fecioara Maria*. Cea mai importantă sărbătoare a rromilor căldărari din România este ziua de *8 septembrie*, nașterea Sfintei Marii, zi de mare pelerinaj la Mănăstirea Costești, Vâlcea. Cele mai puternice jurăminte se fac în fața icoanei Maicii Domnului. Icoana ei se află expusă pe pereți aproape în fiecare casă de rromi tradiționali, fiind preferabilă unei cruci, pentru că o cruce ar reprezenta un mort, fie el și Isus Hristos, iar mortul este „*maxrime*” (impur) și „*bibaxtalo*” (aduce nenoroc).

Mai mult decât atât, Dumnezeu este invizibil. Isus mort pe cruce nu-L reprezintă. Fecioara Maria, în schimb, este Acea care i-a născut Fiul și, în icoanele ei, Isus apare viu, așa cum este El, cel adevărat.

Credința specială a rromilor în Fecioara Maria poate avea și o explicație suplimentară: punerea Ei în relație cu zeița mamă venerată de pre-arieni din India. De altfel, în același spirit al divinizării mamei sacre, rromii au o venerație specială pentru sfinte, mai mare chiar decât pentru sfinți, fapt demonstrat și de alte două mari pelerinaje: cel al rromilor din Apusul Europei la Sf. Sara (Franța - Camargue, 24-25 mai) și cel al rromilor ortodocși din România (dar nu numai ortodocși și nu numai din România) la moaștele Sf. Paraschiva (Iași, 14 octombrie).

În loc de concluzie în ceea ce privește relaționarea rromilor cu sacralul, așadar cu forțele divine, ar fi interesantă formularea unei ipoteze. Prima atestare din lume a rromilor este într-un document scris, la 1068, de un călugăr de la o mănăstire din actuala Georgie, în care se vorbește despre *erezia athinganoy*-lor (purilor, celor de neatins). Reunind această idee cu unul dintre fundamentele modelului cultural rrom și anume opoziția *pur – impur*, cu *dualismul* gândirii rrome în relație nu numai cu sacralul (Dumnezeu – Diavolul / *O Devel – O Beng*), dar și cu dinamica vieții pământeste (bine – rău, femeie – bărbat) și cu *reprezentarea Sfântului Graal prin pocalul puterii* (rr. *o taxta!*), se poate reconstitui ceea ce s-ar putea numi *vechea religie pierdută a rromilor*.

VI. Rromii în actualitate

1. Rromii din România – stare de fapt

Situația actuală a rromilor din România este consecința directă a unei istorii de excludere socială și rasism. Prima atestare a rromilor în spațiul românesc o reprezintă consacrarea statutului de robi în care s-au aflat vreme de aproape cinci secole: în 1385, Domnitorul Dan al Țării Românești îi dăruia mănăstirii Tismana, posesiuni care aparținuseră inițial mănăstirii Vodița, între care și “40 de sălașe de ațigani”. Robi puteau deține nu numai boierii, mănăstirile și domnitorul, dar și țărani mai înstăriți.

Starea de Robie, numită de abolitoriști “lepră socială”, nu numai că i-a plasat pe rromi în afara societății, ci i-a exclus din condiția de ființe umane, ei fiind considerați bunuri mișcătoare, nicidecum persoane, servind totodată și ca unitate de schimb. Obiect al disprețului societății, robii au fost supuși unei exploatare crunte, abuzurilor și violențelor care au mers până la viol și tortură. Robia a fost total diferită de celelalte forme de servitute cunoscute în epocă, de pildă iobăgia sau rumânia, acestea din urmă legând țăranul de moșie, fără să-l facă însă pe boier stăpân absolut al țăranului: pe iobag boierul nu-l putea vinde ca pe un obiect oarecare, pe rob, da.

Robul nu era om, ci obiect, gata să fie cântărit, prețuit, vândut sau cumpărat, așadar nici familia de rromi nu era recunoscută ca structură a comunității, ci ca metodă de înmulțire a robilor, similară prăsiile necuvântătoarelor domestice. Robia i-a afectat profund și pe copiii rromi, aceștia fiind despărțiți de familiile lor după bunul plac al stăpânilor, schimbați, dăruiți ori vânduți, deseori la prețuri mai mici decât cele ale animalelor, pentru că nu erau considerați suficient de buni pentru muncă. Abuzul sexual al proprietarilor de robi asupra fetelor rromice și torturarea robilor, nesancționate de lege, ca și multe alte abuzuri ale stăpânilor asupra robilor, erau practici aproape generalizate.

Legiferarea Dezrobirii nu a condus la schimbarea fundamentală a statutului rromilor în societate. Politica guvernelor post-dezrobire a neglijat problematica economică - în special împrumutarea - și aspectele de ordin moral, limitându-se la emanciparea juridică și la sedentarizarea, deseori forțată, a rromilor.

Nu au existat politici de includere a rromilor între cetățenii Țărilor Române. Consecința imediată a fost că foarte mulți rromi, în special foștii robi boierești și mănăstirești, s-au văzut nevoiți să se întorcă la foștii lor stăpâni și să continue să muncească pentru aceștia, numai pentru hrană și adăpost, într-o stare de semi-robie. Neincluderea problematicii rromilor în politicile publice a condus la recăderea acestora în statusul anterior și la stigmatizarea apartenenței etnice. Marginalizarea și excluderea socială a rromilor au creat, în timp, un important decalaj socio-economic între populația majoritară și comunitatea rromilor.

Politica dominantă a societății față de rromi a oscilat între rasismul de excludere, care a condus la Holocaust/ *Samudaripen*, și rasismul de dominație, manifestat prin asimilare culturală.

Rasismul de excludere a atins apogeul odată cu politica de purificare etnică din perioada celui de-al doilea război mondial, când „problema evreiască” și „problema țigănească” au fost rezolvate prin Holocaustul împotriva evreilor și rromilor. Fără nici un fel de presiuni externe, Statul român a luat inițiativa recenzării rromilor în scopul eliminării celor considerați „indezirabili”.

Deportarea în Transnistria a destabilizat profund comunitatea rromilor din România, ajungându-se la decimarea nomazilor și a numeroase grupuri de rromi sedentare. Printre zecile de mii de victime s-au regăsit în majoritate bătrâni și copii, numiți „fără ocupație”, deși era absurd ca aceștia să aibă vreo ocupație.

O măsură care i-a afectat grav pe nomazi a fost confiscarea cailor și căruțelor, nu numai pentru că îi priva pe aceștia de posibilitatea de a-și câștiga existența, dar și în contextul în care căruța le servea ca locuință.

Condițiile de viață în Transnistria erau de neimaginat: deportații erau privați de hrană, de adăpost, de lemne pentru încălzit și gătit, de îmbrăcăminte; erau lipsiți de cele mai elementare obiecte, inclusiv de vase de gătit; asistența medicală și medicamentele erau inexistente. Datorită foametei, majoritatea rromilor au slăbit întrucât au ajuns niște schelete. Din cauza mizeriei, mulți dintre ei au ajuns aproape sălbateci. Frigul, tifosul și paraziții îi ucideau în chinuri groaznice. Zilnic mureau cel puțin 10-15 rromi.

Conform datelor Comisiei române pentru crime de război, în Deportarea rromilor în Transnistria din perioada 1942-1944 au murit 36.000 de rromi.

Regimul comunist a dus, la rândul său, o politică asimilaționistă, provenită din rasismul de dominare: nomazii au fost sedentarizați forțat, li s-a confiscat aurul și s-a desfășurat un program sistematic de suprimare a identității rrome. În perioada regimului comunist, rromii nu erau recunoscuți ca minoritate națională.

Pe fundalul anomic de după 1989, cu toate că recunoașterea rromilor ca minoritate națională a presupus câștigarea unor drepturi politice și civile, deteriorarea situației economice și sociale a acestora a fost o consecință a rasismului instituționalizat. Din punct de vedere cultural și social, rromii sunt considerați o “subcultură” parazitară, un grup social marginal, fapt care duce la proliferarea manifestărilor rasiale. În contextul unei democrații în formare, blocarea accederii la drepturile sociale și excluderea de la resursele de dezvoltare individuală/ comunitară au indus la o recrudescență a discriminării și rasismului, la o profundă fragilizare a statutului de cetățean.

Conflictele interetnice bazate pe discriminarea rasială față de rromi – semnalate în localitățile Mihail Kogălniceanu (octombrie 1990), Bolintin-Deal (aprilie 1991), Ogrezeni, Bolintin-Vale, Vălenii Lăpușului (august 1991), Comănești (noiembrie 1992), Hădăreni (septembrie 1993), Bâcu (ianuarie 1995), Alba Iulia, Buhuși (2003), Craiova (2003, 2005) – sunt un motiv de îngrijorare, atât prin violență (multe s-au soldat cu distrugerea locuințelor rromilor și cu rromi uciși), cât și prin faptul că starea de impunitate din statul român a dus la nepedepsirea celor vinovați. Poliția a încurajat aceste manifestări anti-rrome, fie prin pasivitate, fie prin propriile sale violențe și acțiuni abuzive, pe care le putem defini deseori ca fiind motivate rasial, desfășurate de cele mai multe ori fără suport legal, de tipul razii în comunități de rromi, uz excesiv al forței, uz arbitrar al armamentului, arestări fără mandat, tratament violent al arestaților. Copiii rromi sunt victimele cele mai profund afectate, din punct de vedere psihologic și, uneori, chiar și fizic, ale acestui tratament abuziv.

2. Consecințele istoriei asupra structurării identității rromilor. Autoidentificare stigmatizată și heteroidentificare stereotip-negativă

Identitatea actuală a rromilor din România s-a structurat pe baza istoriei de excludere socială și rasism instituționalizat.

Consecințele istoriei se pot citi și astăzi în modelul mental colectiv moștenit de majoritari, care apasă asupra conștiinței individuale a acestora, blocându-le uneori întreaga viață accesul la cunoașterea și înțelegerea rromilor ca alteritate. Din punct de vedere cultural și social, rromii au continuat să fie considerați un grup social exclus.

Definitiviu pentru cultura dominantă în ceea ce privește mentalitatea față de rromi este stereotipul, în majoritatea cazurilor negativ, conducând la stigmatizarea identității rrome, la internalizarea acestui stigmat și la rejecția, de multe ori de către rromii înșiși, a apartenenței la etnia rromilor. Iată noua formă de Robie a rromilor: Robia spirituală, pe care nici o lege nu o poate aboli fără contribuția fermă și concertată a tuturor actorilor societății, de la autoritățile publice la formatorii de opinie.

Reprezentările despre rromi, care se bazează pe prejudecățile și stereotipurile alterității, sunt de primă importanță, pentru că determină atitudini și comportamente. De cele mai multe ori, în contextul unei moșteniri mentale negative și al absenței din programe și manuale școlare a informațiilor despre rromi, clișeele de gândire și de limbaj sunt singura sursă de cunoaștere care îi leagă pe rromi de mediul social înconjurător. Rromii par a fi o realitate familiară tuturor: aproape orice majoritar întrebat are o opinie, deseori categorică și negativă, despre aceștia. Cu cât realitatea pierde mai mult în fața imaginarului, cu atât rromii sunt receptați mai mult în paradigmele ignoranței care se percepe pe sine ca fiind cunoaștere.

Procesul de heteroidentificare a rromilor trebuie să corespundă orizontului de așteptare colectiv, eminent negativ, de aceea orice deviere spre pozitiv este resimțită ca fiind o excepție de la regulă. Aici se poate cita faimosul *mit al prietenului rrom din copilărie*, prototip al binelui, excepție de la norma „țiganului” rău, evocat de aceia care își încep discursul cu stereotipul „*Eu nu sunt rasist, dar țiganii ăștia...*” și îl continuă cu la fel de stereotipul „am avut un prieten țigan / un vecin în copilărie / în tinerețe, un om deosebit, dacă ar fi toți țiganii ca el, ce bine ar fi!” Marcat de toate regulile rasismului, între care disculparea *avant la lettre*, evocarea unui trecut pozitiv nedeterminat și generalizarea atributelor negative la nivel de grup, acest tip de discurs se referă la copilărie ca vârstă de aur, a toleranței absolute, timp în care s-ar fi putut afla inclusiv „țiganul” cel bun, cu siguranță o excepție de la norma răului.

Urmând acest sistem stereotip de gândire, atitudinea și politica dominantă a societății față de rromi au oscilat între rasismul de excludere, care a condus la Holocaust, și rasismul de dominație, manifestat prin asimilare.

La acest ultim curent, asimilaționist, au contribuit, din păcate, dar având o explicație istorico-psihologică bine argumentată, rromii înșiși, printr-o percepție de sine negativă, și ea consecință a celor cinci secole de robie. Dezrobirea juridică nu a condus și la o reală dezrobire spirituală. În contextul în care concepția de sine se construiește din suma percepțiilor celorlalți, la care se adaugă ceea ce ai fost format să crezi despre tine însuși, deci identitatea este un construct social, stima de sine scăzută a rromilor ține de stigmatul internalizat și conduce la rejecția sinelui etnic, ca unică formă de salvare individuală și de includere în ierarhia societății.

Persistă în memoria colectivă ancestrală rromă starea de rob, cu toate consecințele acesteia pe plan psihologic. Expresii de tipul „*ce să fac, de-ai a nu știu carte, că sunt țigan*” sau „*doar suntem țigani, ce să facem?*” reflectă urmele profunde ale excluderii în paradigmele auto-stigmatizării.

Datorită statusului social de exclus, grupul de referință al rromilor nu este considerat un grup de prestigiu, nu deține un capital social pozitiv, nici un capital simbolic bine structurat, așadar nu oferă individului un statut ridicat în societate și o stare de siguranță, drept pentru care membrii grupului își caută canale de fugă spre realizarea de sine în alte grupuri, iar pentru a fi acceptați acolo, le copiază cât mai fidel modelele.

Pentru a înțelege modelul mental colectiv moștenit de rromi și care apasă asupra conștiinței lor individuale, blocându-le uneori întreaga viață accesul la sine și la cultura din care fac parte, este mai mult decât necesar un excurs imagistic în spațiul culturii vernaculare și al modului în care aceasta, aflată permanent într-un proces de etnogeneză care exclude alteritatea, a înțeles să-și construiască mentalitatea față de rromi.

Studiul unei părți semnificative a folclorului românesc, în special a proverbelor, snoavelor și basmelor, demonstrează o gândire stereotipă,

plină de prejudecăți, marcată de ironie și dispreț la adresa rromilor. Rromii sunt văzuți, de cele mai multe ori, ca reprezentanți ai răului, perfizi, hoți, criminali, spurcați.

Iată câteva mărturii despre rromi în folclorul românesc, culese de Iulius Zanne:

Credințe

Țiganul e rudă cu dracul, de aceea e așa tare de răbdă la ger și focul nu-l pârlește, nu are urât și frică, în miez de noapte dormind pe sub corturi; Pe ce pune mâna țiganul, se spurcă. Așa că dacă e lucru de mâncare, să-l lepezi, dacă e vreun vas sau altceva, ori să-l arzi în foc, ori să-l speli în patruzeci de ape și să-l aghezmuiești cu apă de la Bobotează; Cu țiganul nu e bine să mănânci dintr-o strachină, ori să bei dintr-un pahar, că te spurci; Dacă va intra vreun țigan în vreo biserică, trebuie târnosită de-al doilea; Dacă ar ciupi vreun țigan vreo femeie româncă, să taie și să lepede carnea ciupită de țigan, căci carnea aia e spurcată; Dacă ar fi apucat vreun țigan vreo femeie româncă numai de cămașă, să taie și să lepede peticul acela, căci e spurcat; Cu țiganul nu e pomană, orice i-ai da, ceea ce îi dai, îi dai că n-ai ce dracu te face, că te scoate din minte afară cu cerutul; La țigan nu e bine să dai ceva de pomană, că-ți fură cioara puii de la cloșcă; Când moare țiganul, Dumnezeu îi ia mirul ăl mare și botezul, și-l bagă de-a dreptul în iad; Din țigan nu se poate face popă, căci și-a mâncat biserica, mânca-i-ar crapăt, doar numai dacă i-o lua nouă piei după trupul lui și o mai trăi se face popă la creștini. Biserica țiganilor a fost de zid și a românilor de caș, ușile de slănină de porc, lacătul un purcel fript. Țiganii au râvnit la biserica românilor și au cerut să schimbe. Românul a vrut să schimbe cu condiția ca să le fie țiganii robi cât o fi lumea. Țiganii au vrut și de aia au fost robi la români. Țiganii, lacomi ai dracului, s-au năpustit pe biserică și în trei zile au și mâncat-o, mânca-i-ar pământul; Cu țiganul nu e păcat: poți să-i faci orice-i vrea, căci toți țiganii din lume nu fac cât un creștin al lui Dumnezeu; La cimitir, țiganii trebuie îngropați de bașca, ca să nu se amestece oasele lor cu ale românilor.

Legende

Moș Adam a avut mai multe fete cu una decât băieți. Băieții s-au însurat și au luat fiecare câte o fată și a mai rămas una stingheră. Ea a mers la tată-său și l-a întreat: Da eu ce să fac, tată? Moș Adam i-a răspuns: De, fata taicăi, eu n-am nici o putere, dacă a vrut Dumnezeu așa cu tine, umblă și tu, de colo până colo, printre celelalte. Ea așa a făcut și a început a umbla din bărbat în bărbat, ca fleoarțele din ziua de azi. Și din ea se trag toate curvele din ziua de azi. După câteva vreme, surorile ei n-au mai suferit-o și au luat-o la goană dintre ele. Ea atunci s-a dus la marginea mărilor, și-a făcut un bordei acolo, și se ținea cu un Faraon, care ieșea din apă în toate

noaptea la ea. Ea a făcut cu Faraonul mai mulți copii, toți negri și urâți, în chipul dracului. Din aști copii se trag țiganii din ziua de azi. De aia le și zice lumea „Faraonii”.

Sunt trei feluri de blestemuri asupra țiganilor. Țiganii urâți, buzați și întăciunați, ca curat dracul, sunt blestemați de călugări, după vremea pe când erau robi pe la mânăstiri. Țiganii cei negri, cărora le mai zice și „țigani de vatră”, care știu să lucreze fierul, sunt blestemați de la Ham. Iar „țiganii de laie”: ursarii, lăieții, zavrăgii, netoții și toate neamurile de țigani, care umblă din loc în loc pe cai și pe măgari, care șed pe sub corturi și sunt urâți ca face-ți-ai cruce, sunt blestemați de un sfânt. Și uite cum e povestea. Țiganiiăștia aveau și ei mai demult o cetate unde ședeau și erau bogați. Odată, ce-i vine lui Dumnezeu, trimite la ei un sfânt, să vadă el cum o mai duc, cum mai trăiesc. Țiganii, auzind că vine la ei un sfânt și socotind în mintea lor că sfântul, dacă i-o vedea pârliti, caliciți și săraci, o să le dea avere, i-au ieșit înaintea schimonosiți ca toți dracii: mânjiți cu cărbuni pe ochi, zdrențăroși, călare pe măgari care pe deșelate, care cu șeile fără oblânci și fără scări, care încălecați pe măgari de-a îndăratelea, cu fața spre coada măgarilor, cu copiii băgați prin desagi și în feluri de feluri de chipuri cum nici dracului nu i-ar fi dat în gând. Bietul sfânt, când a văzut așa neam de oameni, opăciți și sluțiți în chipul dracului și înțelegând șiretenia țiganilor, ca un sfânt ce era, îi blestemă: „Fiilor, să fiți blestemați și de mine și de D-zeu sfântul din cer, să rămâneți neam de neamul vostru cum sunteți acum, nici mai bine, nici mai rău, cum adică ați tras singuri, nesiliți de cineva. Și așa au rămas și rămași or fi, până în pânzele albe, bătu-i-ar Dumnezeu de seci!

Proverbe

Țiganul nu-i om; Țiganul când a ajuns împărat, întâi pe tatăl său l-a spânzurat; Dacă ar face toate muștele miere, ar mânca și țiganii cu lingura; Nici răchita pom de bute, / Nici țiganul om de frunte; Nici salcia nu-i ca pomul / Nici țiganul nu-i ca omul; Țiganul tot țigan și-n ziua de Paște; Știe țiganul / Ce e șofranul? / Îl vede pe tarabă / Și crede că-i otravă; Țiganul până nu fură nu se ține om; Țiganul când a ajuns la mal, acolo s-a înecat; Dracul a mai văzut țigan popă și nuntă miercurea; Noroc și bani și moartea în țigani; A cere ca un țigan; A cere ca la ușa cortului; A se certa ca țiganii; A se certa ca la ușa cortului.

Spre deosebire de folclor, perioada premodernă (1830-1844), mai ales aceea pașoptistă (din jurul anului 1848), prin autori ca Radu Rosetti, Leon Negruzzi, Vasile Alecsandri sau Mihail Kogălniceanu, aduc o serie de stereotipuri pozitive: imaginea femeii rome devine exotic-romantică, dar și tragică, cu accent pe frumusețea fizică și morală și pe dramatismul destinului.

Ceea ce urmează este imaginea exotică a unei lumi cu obiceiuri sălbatice, secrete, pătimașe, marcată de iubire și ură extreme. În acest curent se înscriu Gala Galaction, cu „Copca rădvanului”, Ion Agârbiceanu, cu „Faraonii” și Mihail Sadoveanu cu „Fântâna dintre plopi”.

Alături de portretul fizic care predomină în textele literare, continuă și se extinde modelul magic al imaginii rromilor, care atinge punctul culminant în lucrarea lui Mircea Eliade, „La țigănci” și în „Sakuntala” lui Vasile Voiculescu. Accentul cade pe imaginea femeii rrome ca purtătoare a secretelor lumii și ca vrăjitoare.

Atât stereotipul negativ din folclor, cât și cel pozitiv din literatură nu sunt altceva decât imagini deformate ale poporului rrom, care au adâncit percepția negativă față de rromi.

Difuzarea reprezentărilor despre rromi deschide calea unui fenomen circular cauza - efect: formularea unor norme, definițiile de dicționar, referințele din tot felul de cărți, dar mai ales din mass media, toate se conduc după opinia comună și pun în lumină frânturi de imagine, în concordanță cu starea momentului. Aceste imagini se consolidează ca tot atâtea adevăruri eterne, totdeauna privite ca elemente de confirmare pentru persecuțiile prezentului. Acest sistem de imagini constituie un foarte puternic obstacol în aplicarea unor politici destinate rromilor. În măsura în care aceste politici se pot baza pe o atitudine de respect pentru diversitate, este imperativ necesar ca aceste reprezentări prejudiciate, care blochează orice încercare de înțelegere și comunicare dintre rromi și societate, să fie supuse unui profund proces demitizant.

Stigmatizarea identității rrome, amplificată de utilizarea sistematică a unui limbaj prejudiciat rasial și stereotip, care cultivă și amplifică atitudinile și comportamentele rasiste ale publicului larg, se datorează nu numai moștenirii unei istorii de excludere, dar și absenței instituțiilor de formare și reprezentare a modelului cultural rrom.

Soluțiile la această alienare de sine pot fi orientate în două direcții: pe de o parte recunoașterea și asumarea istoriei de către societatea majoritară și de către instituțiile statului, iar pe de altă parte reconstrucția instituțională a identității rrome pentru recâștigarea demnității etnice. Acestea în speranța că mai sunt șanse ca fiii rromilor să nu se mai simtă robi și fiii românilor să nu mai fie robii propriilor fantasme despre alteritate.

3. Excluderea socială și etnicizarea sărăciei. Accesul pe piața muncii. Accesul la servicii sociale: locuirea, serviciile de sănătate, educația școlară

Excluderea socială, discriminarea rasială și lipsa de interes a statului de a adopta politici proactive alcătuiesc rădăcinile etnicizării sărăciei. Una dintre consecințele discriminării este aceea că, din punct de vedere economico-social, comunitatea rromă este cea mai defavorizată din România. Cotele înalte ale sărăciei și nivelul scăzut al accesului la piața muncii induc familiilor de rromi dependența de protecția socială, care însă este departe de a le asigura un trai decent.

Trei sferturi dintre rromi trăiesc în condiții de sărăcie, și mai mult de jumătate (de peste 5 ori mai mult decât în cazul populației de români) se plasează în condiții de sărăcie severă. Rata sărăciei la rromi era, în 2001, de 75,1%, spre deosebire de populația majoritară la care era de 24,4%. Rata sărăciei severe la rromi era, în 2001, de 52,2%, spre deosebire de populația majoritară la care era de 9,3%.

Aprecierea veniturilor față de necesități se degradează în timp, ajungând ca în 1998 mai bine de două treimi dintre rromi să considere că acestea sunt cu totul insuficiente.

Estimarea subiectivă a veniturilor (%) la populația de rromi și pe ansamblul populației:

	Nici strictul necesar	Doar strictul necesar	Facem față, dar cu eforturi	Ajung pentru nevoile familiei
ICCV 1992	40,9	44,8	9,1	3,0
ICCV 1998	67,7	18,4	13,0	0,6
Total populație 1998	31,0	43,1	25,3	0,6

Cea mai importantă problemă a familiei estimată de populația de rromi (1998)

- Lipsa banilor - 44,6%
- Sărăcia - 15,0%
- Sănătatea (copiilor) - 8,8%
- Probleme cu locuința - 7,7%
- Alimentație insuficientă/ proastă - 6,3%

Sărăcia, în variatele sale formulări, este masiv invocată, consecințele ei (sănătate, locuință) fiind împinse pe un loc secund. Jumătate dintre rromi ar utiliza banii suplimentari pentru mâncare și pentru locuință. Se pare că aceasta este lipsa cea mai accentuată în momentul actual.

Gradul de nemulțumire a rromilor de diferitele domenii ale vieții - în rest sunt mulțumiți sau nici mulțumiți, nici nemulțumiți (1998)

Venituri	86,0%
Alimentație	71,9%
Bunuri în gospodărie	58,8%
Viață în general	58,4%
Locuință	50,7%
Educație școlară	43,1%
Stare de sănătate	38,6%

(Guvernul României și CASPIS – Comisia Anti-Saracie și Promovarea Incluziunii Sociale, „Suportul social pentru populația de romi”, 2003)

Lipsa actelor de identitate afectează 3,1 din totalul populației de romi și 4,8 dintre copiii romi între 0-13 ani (Gelu Duminică, Marian Preda, „Accesul romilor pe piața muncii”, ECA, București, 2003). Faptul este deosebit de grav pentru că îi exclude astfel pe aceștia de la drepturile cetățenești și de la accesul la servicii sociale.

Veniturile salariale aduc o contribuție extrem de scăzută pentru majoritatea romilor: în 1998, numai 12,9% dintre romii de peste 16 ani erau salariați. Primele două mari surse de venit ale romilor sunt: o categorie eterogenă de activități - cele pe cont propriu sau ocazionale, în mod special muncile ziliere, marea majoritate informale, înalt fluctuante, prost plătite, cu sustenabilitate scăzută pe termen mediu și lung, cu riscuri ridicate de pierdere, dar și de penalizări sociale. Doar o treime dintre romi au o slujbă constantă, din care numai 50% desfășoară o activitate calificată. (Guvernul României și CASPIS – Comisia Anti-Saracie și Promovarea Incluziunii Sociale, „Suportul social pentru populația de romi”, 2003)

Gradul de ocupare a populației de romi este de 47%, față de 61,7% în cazul populației majoritare. Aproximativ 80% dintre salariații romi necalificați au ca nivel de pregătire maximum 8 clase. 71,7% dintre romi sunt lucrători pe cont propriu / zilieri. (Zamfir, Preda, „Romii din România”, 2002)

16% dintre romi supraviețuiesc din ajutorul social (UNDP, „Roma in Central and Eastern Europe. Avoiding the Dependency Trap”, 2003).

Asociată cu lipsa unui domiciliu stabil și în multe cazuri a actelor de identitate, această situație determină ca mulți dintre romi să nu beneficieze de asigurările sociale și protecția oferite de stat.

Studiile arată că, pentru cei care au un loc de muncă, el este deseori unul de categorie inferioară care oferă puțină siguranță și puține drepturi. Somajul este greu de apreciat dat fiind că se consideră că un număr important de romi lucrează în condiții neoficiale, aceștia nefiind, așadar, incluși în statisticile referitoare la ocupare.

Deși jumătate dintre romi trăiesc în mediul rural, aceștia dețin foarte puțin pământ, atât pentru cultivare, cât și pentru casă-grădină: numai 23,8% din populația rurală romă deține teren agricol și numai 41,4% grădină (Guvernul României și CASPIS – Comisia Anti-Saracie și Promovarea Incluziunii Sociale, „Suportul social pentru populația de romi”, 2003).

Condițiile de locuit ale romilor sunt deosebit de precare. Mai mult de o zecime din locuințele populației de romi nu au nici una din utilitățile unui standard de viață minim. Accesul la utilități, inclusiv apă, căldură, electricitate și colectarea reziduurilor menajere, este mult mai scăzut în cazul romilor în comparație cu populația majoritară. Din totalul gospodăriilor de romi, numai 25,6% au acces la un sistem de încălzire, doar 41,4% sunt dotate cu instalație de apă curentă (în casă sau în curte), în comparație cu populația majoritară (67,4%), numai 10% au acces la

sisteme de încălzire a apei și numai 26% au telefon, comparativ cu 81% în cazul populației majoritare. 44,9% din casele rromilor au igrasie, iar 39% dorm direct pe pământ, pentru că nu dispun de pat („Roma in an Expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle”, A World Bank Study, 2003).

O degradare continuă a condițiilor de locuire a populației de rromi va caracteriza viitorul apropiat și mediu, datorită unui complex convergent de factori negativi:

- Existența în prezent a unei largi generații de copii și tineri care nu pot primi, în imensa lor majoritate, nici un suport de la părinți pentru a-și obține o locuință.

- Migrația intensă spre oraș care face să crească aici cererea de locuințe, neacoperită în nici un fel de vreo resursă.

- Procesul rapid de deteriorare a locuințelor de care dispun marea majoritate a rromilor, în condițiile în care, datorită sărăciei accentuate, resursele lor de reabilitare sunt foarte scăzute.

Efectul acestor procese este extrem de grav:

16,5% dintre familiile de rromi locuiesc cu chirie;

21% locuiesc în case construite ilegal, pe terenuri fără acte de proprietate.

(Guvernul României și CASPIS-Comisia Anti-Sărăcie și Promovarea Incluziunii Sociale, „Suportul social pentru populația de rromi”, 2003)

Speranța de viață a rromilor din România este cu 15-20 de ani mai mică decât cea a populației majoritare, având valori situate în jurul vârstei de 50-55 ani („Roma in an Expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle”, A World Bank Study, 2003).

Datorită discriminării din sistemul medical (manifestările de discriminare rasială față de rromi ale personalului medical, refuzul unor medici de familie de a înscrie rromi pe listele lor, lipsa de acces la actul medical de calitate) și a factorilor socio-economici (sărăcia, alimentația necorespunzătoare, incapacitatea de a procura medicamente, lipsa asigurării medicale), starea de sănătate în comunitățile de rromi s-a deteriorat considerabil în ultima decadă. 63% dintre rromi nu au asigurare medicală (UNDP, „Roma in Central and Eastern Europe. Avoiding the Dependency Trap”, 2003), așadar nu pot beneficia de serviciile publice de sănătate.

Copiii rromi formează o categorie de risc aparte. Alimentația copiilor rromi, ca rezultat al nivelului de trai scăzut, este deficitară, dezechilibrată și inadecvată. În consecință, un număr mare de copii rromi suferă de subnutriție, anemie, avitaminoze, distrofie, ceea ce reduce radical posibilitățile lor de dezvoltare și are efecte negative profunde asupra capacității lor de studiu și sănătății. De asemenea, mortalitatea infantilă la rromi este de mai mult de 4 ori mai ridicată decât media (Guvernul României și CASPIS - Comisia Anti-Sărăcie și Promovarea Incluziunii Sociale, „Suportul social pentru populația de rromi”, 2003).

Accesul copiilor rromi la sistemul de învățământ este limitat. Unul din 5 rromi nu-și poate trimite copiii la școala din lipsă de îmbrăcăminte decentă („Roma in an Expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle”, A World Bank Study, 2003). Lipsa actelor de identitate este folosită drept pretext pentru a nu da dreptul copiilor rromi să urmeze o școală. Există școli care refuză înscrierea copiilor rromi la școală, dacă părinții nu au domiciliul stabil în localitatea respectivă (de pildă, un astfel de caz a fost cel semnalat de UNICEF, în 28 iunie 2002, la o școală din Lehliu, județul Călărași). Obligați să muncească de la vârste fragede pentru a asigura supraviețuirea familiei, copiii rromi abandonează cel mai frecvent școala.

Aproximativ 27% din populația de etnie romă fie nu a urmat niciodată cursurile vreunei școli, fie nu a făcut-o decât pentru câțiva ani. În timp ce gradul de alfabetizare este aproape complet la nivelul țării, în rândul populației rrome analfabetismul era estimat, la începutul perioadei de tranziție, la 44% la bărbați și 59% la femei („Roma in an Expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle”, A World Bank Study, 2003).

Participarea copiilor rromi de vârstă preșcolară (3-6 ani) la grădiniță este mult mai scăzută (17,2% - ICCV, 1998) decât a copiilor de aceeași vârstă pe ansamblul populației României (67% - anul școlar 1997-1998, Anuarul Statistic al României, 1999). 24,4% dintre copiii rromi de peste 10 ani nu mai merg deloc la școală (Zamfir, Preda, „Romii din România”, 2002).

Numai 20% dintre copiii rromi frecventează grădinița, comparativ cu 66,1% la nivelul întregii populații de copii de vârstă preșcolară (2000-2001). Numai 50% dintre copii merg regulat la școală, iar gradul de analfabetism în rândul persoanelor de peste 45 de ani ajunge la 30%; 80% dintre copiii neșcolarizați sunt rromi; 23% dintre copiii rromi nu știu să citească („Roma in an Expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle”, A World Bank Study, 2003). Numai 8,9% dintre rromi au absolvit studii medii și numai 0,3% studii superioare („Roma in an Expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle”, A World Bank Study, 2003).

Sunt semnalate numeroase cazuri de copiii rromi în școli sau clase segregate, unde atât calitatea actului educațional, cât și condițiile de studiu sunt mult sub standardul minim. Cu extrem de puține excepții, școlile din cartierele de rromi sunt într-o stare foarte proastă. Profesorii sunt necalificați. Materialele didactice nu sunt adecvate și profesorii nu sunt interesați de elevii rromi.

Copiii rromi care frecventează școala se confruntă uneori atât cu tratamentul discriminatoriu exercitat de profesori, cât și cu abuzurile verbale, nu de puține ori și cu violențe fizice ale elevilor majoritari, abuzuri care nu sunt corectate de profesori sau personalul din școală. Copiii rromi sunt numiți „țigani” și sunt acuzați de colegii lor ca ar fi murdari și că au păduchi sau boli.

4. Politici publice adresate rromilor

Stimulat de faptul că îmbunătățirea situației rromilor constituie un criteriu politic de aderare a României la structurile Uniunii Europene, Statul Român a început abordarea problematicii rromilor ca politică publică (prezentarea, pe larg, a politicilor publice pentru rromi în: Mariea Ionescu și Sorin Cace, “Politici publice pentru rromi. Evoluții și perspective”, Editura Expert, București, 2006) în contextul reglementărilor și recomandărilor internaționale și prin prisma semnării și ratificării unor documente europene.

Primul mare pas în această direcție a fost adoptarea, la 25 aprilie 2001, a HG 430 – Strategia de îmbunătățire a situației rromilor. Societatea civilă rromă a semnalat blocajul creat în implementarea acesteia, datorat unor grave disfuncționalități în coordonarea priorităților, comunicarea informației, stabilirea etapelor de lucru, dezvoltarea de parteneriate viabile între autoritățile publice și societatea civilă rromă / comunitățile de rromi. Faptul că “Strategia de îmbunătățire a situației rromilor” este Hotărâre de Guvern, și nu lege, a condus la imposibilitatea aplicării ei la nivelul decizional al Consiliilor Județene și Locale, acestea invocând lipsa obligativității de a o pune în practică. Singurul rezultat notabil al implementării Strategiei a fost înființarea Birourilor Județene pentru Romi în cadrul Prefecturilor, care însă nici ele nu funcționează eficient datorită lipsei de acces la informații și decizie a experților rromi, cât și a multitudinii de atribuții încredințate expertului rrom, de multe ori nejustificate de funcția ocupată. Experții rromi nu au beneficiat de o formare serioasă, nu au sarcini precise, nu sunt sprijiniți de un grup de lucru tehnic.

În cadrul Strategiei, dar mai ales dincolo de aceasta, puține au fost ministerele care au desfășurat programe coerente și consistente pentru rromi, fie prin reproducerea și extinderea unui proiect al societății civile rome – Ministerul Sănătății, care a format, împreună cu Centrul Romilor pentru Intervenție Socială și Studii Romani C.R.I.S.S., și a angajat în jur de 200 de mediatori sanitari în sistemul județean de sănătate și Ministerul Muncii, care a organizat, după modelul oferit de Agenția de Dezvoltare Comunitară „Împreună”, Bursa Locurilor de muncă pentru rromi, și, în parteneriat cu Agenția Națională pentru Romi, Caravana Ocupării –, fie prin inițiative proprii, dezvoltate prin parteneriatul cu organizațiile rromilor – Ministerul Educației și Cercetării (Capitolul „Măsuri și direcții strategice ale Ministerului Educației și Cercetării privind predarea limbii rromani și învățământul pentru rromi (perioada 1998 – 2006)” prezintă pe larg strategia și programele MEC destinate rromilor).

Încă domină instituționalizarea formei fără fond, un exemplu concludent fiind acela al Centrului Național de Cultură al Romilor, instituție subordonată Ministerului Culturii și Cultelor, înființată în anul 2003, în urma

unui lobby de peste un deceniu al societății civile rrome, dar în cadrul căreia nu se găsește nici un specialist rrom, nu există programe consistente pentru rromi și se refuză sistematic colaborarea cu organizațiile rromilor cu expertiză sectorială.

În anul 2004, a luat ființă Agenția Națională pentru Romi (ANR), organ de specialitate al administrației publice centrale, cu personalitate juridică, condus de un președinte cu rang de secretar de stat, numit prin decizie a Prim-Ministrului, la propunerea ministrului pentru coordonarea Secretariatului General al Guvernului, și coordonat de Ministrul coordonator al Secretariatului General al Guvernului, instituție care a preluat atribuțiile Oficiului pentru Problemele Romilor (OPR) din structura Departamentului pentru Relații Interetnice.

Agenția aplică, coordonează, monitorizează și evaluează măsurile din domeniile sectoriale de intervenție socială, cuprinse în Strategia Guvernului României de îmbunătățire a situației romilor, aprobată prin H.G. Nr.430/2001. În exercitarea atribuțiilor sale, Agenția Națională pentru Romi inițiază, participă și promovează, împreună cu instituțiile și organizațiile neguvernamentale specializate, acțiuni, proiecte și programe sectoriale, în scopul îmbunătățirii situației romilor, criteriu politic de aderare a României la Uniunea Europeană. Principalul obiect de activitate al instituției îl constituie asigurarea complementarității diverselor politici publice pentru romi, inițiate pe plan național și internațional, precum și coordonarea implementării și monitorizarea acestora.

Noua viziune a Agenției Naționale pentru Romi are la bază conceptele de parteneriat, deschidere și transparență, propunându-și realizarea unui cadru cât mai flexibil de dialog, deschis tuturor actorilor implicați în domeniul său de activitate, inclusiv societății civile.

În anul 2003, România și-a asumat participarea activă în cadrul celui mai important program internațional pentru rromi desfășurat vreodată, Deceniul Incluziunii Romilor.

Deceniul Incluziunii Romilor este un program internațional pe 10 ani (2005 – 2015), destinat rromilor, inițiat de către Institutul pentru o Societate Deschisă și Banca Mondială și lansat în cadrul conferinței „*Romii într-o Europă extinsă: provocări pentru viitor*” (Budapesta, 30 iunie – 1 iulie 2003).

Programul are în vedere reducerea sărăciei și excluderii sociale a romilor și se bazează, din punct de vedere conceptual, pe alte două mari programe internaționale: Millennium Development Goals / Obiectivele de Dezvoltare ale Mileniului și Programul de Incluziune Socială al Uniunii Europene. La Deceniu participă 8 țări cu un număr semnificativ de rromi din Europa Centrală și de Est: Ungaria, România, Bulgaria, Cehia, Slovacia, Serbia, Muntenegru și Macedonia.

Domeniile de interes ale Deceniului includ: educația, munca, sănătatea și locuirea, având totodată două teme trans-sectoriale - sărăcia, ca indicator multidimensional și discriminarea.

Societatea civilă a romilor din România a avut, încă de la începutul procesului, o activitate deosebit de intensă în sprijinul Deceniului, inclusiv prin elaborarea unor documente programatice referitoare la posibilele structuri de elaborare, implementare, monitorizare și evaluare a planurilor de acțiune naționale. În ciuda acestei contribuții fundamentale a romilor la pregătirea Deceniului, precum și în ciuda principiului esențial, statuat de însuși conceptul Deceniului, al participării directe și active a romilor la întreg procesul de elaborare, implementare, monitorizare și evaluare a planurilor de acțiune naționale, Guvernul României a exclus societatea civilă romă de la procesul decizional legat de elaborarea planului național de acțiune al Deceniului.

Și la nivelul diferitelor organisme internaționale (Uniunea Europeană, Banca Mondială) discursul privind Deceniul Incluziunii Romilor a început să-și piardă entuziasmul începutului.

Dincolo de aceste dezamăgiri, ceea ce poate revigora întregul proces este, pe de o parte angajarea clară a Guvernului în realizarea obiectivelor Deceniului, printr-un plan de acțiune real, cu acțiuni concrete, termene-limită, instituții responsabile și buget aferent, iar pe de altă parte, participarea nemijlocită și permanentă, într-un cadru partenerial bine definit, a societății civile române la procesul decizional legat de elaborarea, implementarea, monitorizarea și evaluarea planului de acțiune național.

5. Măsurile și direcțiile strategice ale Ministerului Educației și Cercetării privind învățământul pentru rromi – 1998-2006

În perioada de referință, cu deosebire în anii școlari 2003/ 2004, 2004/ 2005 și 2005/ 2006 au fost structurate și continuate, de către Ministerul Educației și Cercetării și de partenerii săi, o serie de măsuri și direcții strategice, concretizate în programe educaționale ce i-au avut ca beneficiari, în mod direct, pe copiii și tinerii rromi ori, indirect, pe profesorii lor, rromi și nerromi. Acestea pot fi grupate în cinci mari sectoare de activitate:

A. Măsurile și direcțiile strategice proprii (derulate și finanțate de Ministerul Educației și Cercetării)

Ministerul și-a continuat, în perioada menționată, programele educaționale pentru rromi ce s-au dovedit eficiente anterior anului 1998 și a inițiat noi măsuri:

Instituirea, din anul 1999, a posturilor de inspectori pentru școlarizarea rromilor în structura inspectoratelor școlare județene. Dacă la încheierea numirii acestora (în octombrie 1999) existau 26 de inspectori rromi și 16 nerromi, în momentul de față, în cele 42 de județe funcționează 18 inspectori rromi și 24 nerromi (români și maghiari), care se ocupă de derularea la nivel județean a învățământului pentru rromi.

Alocarea anuală de către Minister de locuri distincte pentru copiii rromi absolvenți ai clasei a opta, la admiterea în clasa a IX-a la licee și școli de arte și meserii. Acest program a fost intensificat din anul școlar 2001 / 2002. În anul 2002, au fost acordate 1350 de locuri, în anul 2003 – 1998 locuri, iar în anii școlari 2004 / 2005 și 2005 / 2006 numărul acestora a crescut la aproximativ 2500 locuri anuale. O parte din aceste locuri a vizat formarea de învățători rromi în cadrul unor licee pedagogice.

Acordarea de către Minister a unor locuri distincte de la bugetul de stat tinerilor rromi absolvenți de liceu pentru admiterea lor în diferite facultăți și colegii universitare (programul, demarat timid în anul univ.1992/ 1993 - extins din anul univ. 1998/ 1999 la o cotă de 149 de locuri în opt universități – a ajuns pentru anul universitar 2005/ 2006 - la 398 locuri). La acestea se adaugă alte 350 de locuri, cu taxă, alocate, în perioada 2000 - 2004, pentru pregătirea institutorilor rromi - profesori de limba rromani de către Universitatea din București (Departamentul de învățământ deschis la distanță CREDIS) în cadrul programului inițiat de M. Ed. C., în anul 2000, în parteneriat cu Universitatea București și CEDU 2000+, cu sprijinul financiar ulterior și al altor parteneri (preponderent, Reprezentanta UNICEF în România, Programul PHARE al M. Ed. C., OSI Budapesta, CRCR Cluj Napoca, Fundațiile Providența și Noroc).

Finanțarea, în prezent, de către inspectoratele școlare județene a unui număr de 420 de catedre de limba și istoria rromilor, pentru tinerii profesori rromi care predau aceste discipline în școli. Este de remarcat faptul că în anul școlar 2002 / 2003 un număr de **15 708** copii rromi (din cei 158.128 elevi rromi care și-au asumat identitatea rromă și frecventau școala) au ales curriculumul adițional rrom, format din 3 - 4 ore săptămânale/ clasă de limba și literatura rromani – la clasele I – XIII, respectiv, o oră de istoria și tradițiile rromilor, prevăzută la clasele a VI-a și a VII-a).

În anul școlar 2004/ 2005, un număr de **24.129** elevi rromi au optat pentru studiul limbii rromani (3 - 4 ore săptămânale de limba și literatura rromani 19.812 elevi, 4.257 elevi și/ sau istoria și tradițiile rromilor, 60 elevi care studiază în limba rromani toate disciplinele) iar numărul de elevi rromi cu identitate rromă asumată a fost în anul școlar 2004/ 2005 de 220.000.

Organizarea anuală de către Minister a unui Concurs național școlar de limba rromani (șapte ediții, între anii 2000 - 2006), însoțit de recompensarea a 200 – 250 copii rromi evidențiați la fazele locală, județeană și națională cu câte un loc în Tabăra de limbă, cultură și creație rromă, desfășurată la mare și organizată și finanțată de Minister (între 1998 – 2002), respectiv de Autoritatea Națională pentru Tineret – ANTTS – edițiile din anii 2003 și 2004, de ANT și UNICEF în anul 2005;

Revizuirea și conceperea de programe școlare de limba rromani (pentru cl. I – IV) și de istoria și tradițiile rromilor (cl. a VI - a VII-a), cu autori rromi.

Din septembrie 2003, pentru prima dată în învățământul românesc, a fost înființată o clasă cu predarea integrală în limba rromani, la Șc. nr. 12 Măguri - Lugoj, jud. Timiș. Tot din anul școlar 2004/ 2005, pentru prima dată în sistemul educațional din România, se trece la experimentarea curriculumului bilingv rromani - român într-o grădiniță cu elevi rromi căldărari de la Sărulești (jud. Călărași).

B. Măsuri și direcții strategice inițiate de Minister în context și cu finanțare europeană

În septembrie 2002, a fost demarat Programului PHARE al MEdC privind accesul la educație a categoriilor dezavantajate, cu accent pe copiii rromi, în 74 școli și grădinițe cu populație școlară preponderent rromă în zece județe (Arad, București – sector 5, Buzău, Călărași, Cluj, Dâmbovița, Galați, Giurgiu, Hunedoara, Vaslui), ce a fost extins, din 2005, în 116 unități școlare din 12 județe noi (Alba, Bacău, Brăila, Covasna, Harghita, Ialomița, Iași, Maramureș, Mureș, Neamț, Sibiu, Vâlcea), între acestea menținându-se și 8 școli resursă din 3 județe din vechiul program (Arad, Cluj și Dâmbovița). Acest megaprogram, fiind extrem de eficient, urmează a fi generalizat, din 2007, la nivel de țară, prin introducerea lui și în celelalte 20 de județe. Programul, ce se derulează conține următoarele activități educaționale în favoarea rromilor:

- acordarea, din sept. 2003, a unui număr de 55 de burse tinerilor rromi din comunitățile rrome din cele 10 județe în care există școli cu elevi rromi, pentru a se forma la Colegiul de învățământ deschis la distanță ca institutori – limba rromani;

- încadrarea în învățământ a tinerilor rromi din comunitățile cu școli în proiect (ca profesori necalificați în curs de calificare) pentru predarea curriculumului adițional rrom (limba rromani și/ sau istoria și tradițiile rromilor, la nivelul celor 3-4 ore săptămânale);

- încadrarea, din septembrie 2003, a 64 de mediatori școlari rromi pentru școlile din cele 10 județe aflate în Proiect, care s-au format, în paralel, prin cursuri de specialitate în anii 2003 - 2004, de asemenea, formarea altor 103 mediatori școlari pentru noile nevoi ale Programului, în anii 2005 și 2006;

- formarea cadrelor didactice nerrome și rrome care lucrează cu copiii rromi și a inspectorilor rromi și nerromi;

- oferirea de cursuri de recuperare școlară comunității rrome, pentru copii, tineri și adulți, în cadrul școlilor din Program (îndeosebi de alfabetizare și/ sau de completare a claselor primare, respectiv a claselor gimnaziale (după caz, componenta fiind însoțită și de profesionalizare, anume, de însușirea unei ocupații sau meserii), prin Programul „A doua șansă“, adoptat de M. Ed.C. în anul 2005 și testat în anul școlar 2005/ 2006);

- instruirea preșcolărilor rromi care nu au frecventat învățământul preprimar în cadrul unor grădinițe estivale premergătoare școlii (3 - 4 săptămâni, în lunile august - septembrie, înainte de începerea clasei I);

- organizarea de “școli ale mamelor rrome” în comunitățile rrome din vecinătatea școlilor din proiect;

- elaborarea de materiale educaționale, uneori și bilingve (în text român și rrom) pentru preșcolarii și elevii ciclului primar;

- asigurarea unei componente de reabilitare spațiu școlar (părți din școală, clase, dependințe, grupuri sanitare, aducțiune apă) și de dotări (mobilier, material didactic, aparatură, mașini - unelte, după caz, mijloc de transport elevi ș.a.), de cele mai multe ori prin atragerea primăriilor în asigurarea de dotări complementare ș.a.

C. Măsuri și direcții strategice inițiate de Ministerul Educației și Cercetării în cadrul Parteneriatului strategic special cu Reprezentanța UNICEF în România

Ministerul a structurat și continuat între anii 2001 - 2006 - în parteneriat și cu finanțarea acordată de UNICEF – o serie de programe ce au vizat:

Editarea de materiale educaționale de limba și istoria rromilor sau care privesc școlarizarea copiilor rromi (un dicționar român – rrom, casete de pilde și povestiri rrome, trei casete de istoria rromilor – în limbile rromani, română

și maghiară, un manual de istoria și tradițiile rromilor pentru profesorii care predau această limbă, un vocabular trilingv ilustrat în limbile rromani, română și maghiară pentru preșcolarii și școlarii rromi de clasa I și pentru educatoarele și învățătorii acestora, un manual de alfabetizare în limba rromani, un volum pe tematică educațională rromă ce avea să marcheze trei ani de la structurarea parteneriatului dintre M. Ed. C. și UNICEF în domeniul școlarizării rromilor, literatură pentru copii și tineri (*Legile șatrei, Despre învățatură*), axată pe legile și tradițiile rromilor, un studiu privind participarea copiilor rromi la procesul educațional, o cărticică în versuri (în limbile rromani, română și maghiară) destinată școlarilor rromi de clasa I care nu au frecventat grădinița, un volum cu *Repere* din istoria rromilor etc;

Acordarea de burse pentru tinerii rromi care predau limba rromani în școli, în scopul realizării de către aceștia - în paralel cu activitatea lor didactică din școli -, a studiilor de institutori - profesori de limba rromani, prin forma de învățământ deschis la distanță la CREDIS - Universitatea din București;

Continuarea formării, în fiecare vară, a câte 45 - 55 de cursanți rromi, în cadrul școlilor de vară de limba și istoria rromilor, care să fie apti să predea limba și istoria rromilor în învățământ;

Organizarea de către MEdC și UNICEF a unei Conferințe naționale, în luna octombrie 2003, cu finanțarea UNICEF în scopul "armonizării" rețelelor educaționale locale (rețeaua de inspectori pentru rromi, rețeaua de metodiști rromi, rețeaua de BJR-iști rromi (experții rromi din structura Prefecturilor), rețeaua de studenți rromi - îndeosebi cea a studenților la distanță care și predau, în paralel, în învățământ, curriculumul adițional rrom, ori sunt educatori ori învățători -, rețeaua de mediatori școlari rromi, rețeaua de ONG-uri rrome și nerrome care sprijină învățământul pentru rromi, rețeaua de voluntari rromi (elevi și studenți) care întreprind în familii rrome activități ușoare în profil educațional / alfabetizare / asistare școlară a elevilor mai mici etc.);

Continuarea programului ZEP ("zone prioritare de educație" - Giurgiu) și preluarea de către Minister a rezultatelor acestuia (programele școlare validate în parteneriatul cu Institutul de Științe ale Educației etc.);

Testarea, în cadrulul unui program - pilot, a grădiniței "estivale" premergătoare clasei I, împreună cu Institutul de Științe ale Educației, Reprezentanța UNICEF (care a asigurat și finanțare) și Romani CRISS, în anul 2001, care a fost acceptat ca structură de "recuperare la nivel preșcolar" și preluat în proiectul educațional PHARE al M. Ed. C., dar și "imitat", anual, de școli și inspectorate;

Demararea, din anul 2004, a "Programului național multianual de formare a cadrelor didactice nerrome care lucrează cu elevi și copii rromi (PNMFCDN), la inițiativa Ministerului Educației și Cercetării și a organizației

Salvați Copiii, cu parteneriatul și sprijinul financiar asigurat preponderent de Reprezentanța UNICEF în România (anual, 10 -12 stagii) și de Biroul Regional P. E. R. (Proiectul pentru Relații Etnice – SUA, biroul din Tg. Mureș), anual 3 stagii – finanțate, uneori, în parteneriat cu DRI (Departamentul pentru Relații Interetnice al Guvernului României). În acest program, câte 450 cadre didactice nerrome care predau la clase și școli cu cel puțin 25 – 35% elevi rromi s-au format în anii calendaristici 2004 și 2005, beneficiind de o formare compensatorie din perspectiva istoriei sociale a rromilor, a specificului cultural rrom, a mentalităților și a așteptărilor rromilor față de prestația școlară a acestora, de asemenea, din punctul de vedere al comunicării în spațiul școlar cu elevi și părinți rromi etc. Programul se continuă și în anul 2006, cu două componente, una de formare de noi profesori nerromi și alta pentru pregătirea a 126 de formatori rromi și nerromi, care, la nivel de județ (câte 2 - 4 / județ) să pregătească alte cadre didactice nerrome din perspectiva rromanipen-ului cu impact educațional.

D. Măsuri și direcții strategice derulate de Ministerul Educației și Cercetării în cadrul colaborării permanente cu diferite organizații neguvernamentale, guvernamentale și interguvernamentale

Pe lângă măsurile și direcțiile strategice concretizate în programele menționate, derulate de Minister sau în parteneriat cu UNICEF, Ministerul a beneficiat, din anul 1998 și până în prezent, de colaborarea cu peste 80 de instituții guvernamentale, neguvernamentale ori interguvernamentale, ca: CEDU 2000+, CRCR Cluj Napoca, Salvați Copiii, PER – Proiectul pentru Relații Etnice prin Biroul din Târgu - Mureș, Agenția de Monitorizare a Presei “Cațavencu” și Romani CRISS - în cadrul programului “Pași spre toleranță”, Partida Romilor, Agenția „Împreună”, Organizația „Amare Rromentza”, Romani Criss în mai multe proiecte, Universitatea București - Colegiul CREDIS, OSI Budapesta, Programul PIR ș.a. Dintre toți partenerii, Reprezentanța UNICEF s-a detașat prin coerență și susținere permanentă (după criteriile numeric și valoric), mai ales în programe de formare a resurselor umane locale, rrome și nerrome, de susținere a proiectelor și programelor destinate educației rromilor (necesitatea spre care ar trebui să se îndrepte toți finanțatorii programelor care au ca grup – țintă rromii!).

E. Măsuri și direcții strategice ce vizează participarea Ministerului Educației și Cercetării în cadrul programului est-european “Deceniul de Incluziune a Rromilor”, în perioada 2005 - 2015

Dacă activitățile și măsurile strategice inițiate, derulate și validate cu consecvență de Minister, în perioada 1990 – 2001, au fost “absorbite” și multiplicat în megaproiectul educațional PHARE al M. Ed. C., în mod similar, toate activitățile educaționale pentru rromi ce și-au demonstrat utilitatea și eficiența și în continuare, dar și în programul PHARE al M. Ed.

C. se vor regăsi, într-o formă extinsă, la nivel național, în cadrul *Deceniului de Incluziune a Rromilor*, program finanțat parțial de filantropul George SOROS, de Guvernul României, prin împrumuturi de la bănci finanțatoare, și de către alți finanțatori și filantropi.

Situațiile statistice din ultimii ani școlari (2002 / 2003 - 2004 / 2005) demonstrează creșterea numărului de elevi rromi care frecventează școala și al celor care au ales studiul adițional de limba și istoria rromilor. Acest lucru a fost posibil prin intensificarea studiului limbii materne rromani în școli, prin sporirea numărului de cadre didactice rrome din școli, prin proiectele educaționale derulate (Phare, cel de formare a cadrelor didactice rrome derulat de M. Ed.C., UNICEF, PER, Salvați Copiii și alți parteneri etc.), datorită activității inspectorilor pentru învățământul destinat rromilor, prin facilitățile ce vizează formarea unei tinere intelectualități rrome etc etc). Reușitele la care ne-am referit mai sus ne fac să fim convinși că în *Deceniul* educațional rrom acestea vor fi reluate și multiplicare.

6. Națiunea rromani

Direcții actuale în abordarea problematicii rromilor

Combaterea sărăciei – vizează, aproape în exclusivitate, rezolvarea problemelor sociale ale rromilor, ignorând problematica rromilor ca minoritate națională, având drepturi culturale distincte, așadar tratează rromii ca grup social dezavantajat.

Combaterea discriminării – vizează asigurarea accesului deplin al rromilor la drepturile civice, fără focus pe problematica rromilor ca minoritate națională, având drepturi culturale distincte, așadar tratează rromii ca cetățeni.

Afirmarea identitară – vizează asigurarea accesului deplin al rromilor la drepturile lor legate de statutul de minoritate națională, cu focus și pe drepturile culturale, inclusiv pe varii forme de autonomie culturală, așadar tratează rromii ca minoritate națională, dar și ca națiune non-teritorială.

a. Fundamente ale națiunii rromani

Ziua de 8 Aprilie reprezintă, pentru rromii din întreaga lume, *O Rromano Themutno Dives / Ziua mondială a rromilor*.

8 Aprilie a fost adoptată ca Zi Internațională a Rromilor cu ocazia primului Congres Internațional al Rromilor, desfășurat la Londra, în 1971, prilej cu care au fost adoptate și celelalte două mari simboluri ale națiunii transfrontaliere rrome: steagul rromilor de pretutindeni, având următoarea structură: jumătatea de jos verde, simbolizând pământul cu iarbă, jumătatea de sus albastră, semnificând cerul, iar la mijloc roata roșie, simbolizând nomadismul, precum și imnul internațional al rromilor „Gelem, gelem”, cântec lansat în 1967, în filmul iugoslav „Am întâlnit țigani fericiți”, de către cântăreața și actrița Olivera Vuco, pe textul lui Jarko Jovanovic și pe melodia prelucrată după un cântec din folclorul sârbesc. La Congresul Internațional al Rromilor desfășurat în 8-12 aprilie 1990, la Varșovia, alfabetul internațional al limbii rromani comune, limbă de origine indiană, s-a alăturat și el simbolurilor identității rrome, ca o încununare a voinței rromilor de a-și construi o patrie a spiritului care să le fie recunoscută ca națiune de către toate celelalte națiuni ale lumii.

8 Aprilie nu este numai sărbătoare, dar și prilej de evocare a unei istorii de stigmatizare colectivă, excludere socială și exterminare, moment de comemorare a rromilor care au căzut victime ale tragediilor istoriei, de la Robie la Holocaust. În fiecare an, rromii de pe toate continentele lumii se închină memoriei strămoșilor prin intermediul Ceremoniei Râului: lumânări aprinse și flori sunt aruncate pe ape și gânduri de recunoștință se îndreaptă

către personalitățile istoriei rromilor care au contribuit la lupta pentru drepturile civice și emancipare. Ziua de 8 Aprilie este și prilejul a numeroase marșuri de protest împotriva rasismului și discriminării față de rromi, totodată moment de bilanț și de regândire a strategiilor de viitor.

b. Minoritatea transnațională a rromilor

„Argumentele Congresului Internațional al Rromilor (Roma National Congress/ RNC) sunt în favoarea faptului că rromii ocupă o poziție unică, atât din punct de vedere istoric, cât și politic, ca națiune legitimă a Europei. Conform afirmațiilor RNC, procesul de emancipare a rromilor trebuie fundamentat pe rădăcini și perspective comune, care sunt dincolo de cetățenie, afiliere la un grup sau țară de origine. Astfel, existând în Europa ca națiune fără stat și fără teritoriu, confruntată cu rasimul și cu persecuțiile de-a lungul istoriei, minoritatea rromă are nevoie de protecție specială. RNC a imaginat o cartă europeană a drepturilor rromilor, obligatorie, care să fie elaborată și ratificată de statele europene.” (Nicolae Gheorghe, Andrzej Mirga, Rromii în secolul XXI: document de lucru pentru o politică publică, în revista „Rromothan. Studii despre rromi”, vol, I, nr. 2, 1997, p. 14

c. Națiunea rromani

„Potrivit afirmațiilor multor militanți rromi, națiunea rromani există. (...) Intelectualii rromi au mers chiar mai departe: conștienți de ambiguitatea și limitările aplicării conceptelor tradiționale la cazul particular al situației lor, ei au introdus concepte inovatoare cum ar fi „națiunea fără stat” și popor „nonteritorial”, „transnațional” sau popor „cu adevărat european” (în Declarația de la Bruxelles), pentru a descrie poziția lor. Toți acești termeni semnaleză că, în procesele de revendicare a recunoașterii lor, liderii rromi nu cer un teritoriu etnic sau o națiune-stat proprie, ci mai curând caută un cadru politic mai larg, în care problema lor poate fi abordată.” (Nicolae Gheorghe, Andrzej Mirga, Rromii în secolul XXI: document de lucru pentru o politică publică, în revista „Rromothan. Studii despre rromi”, vol, I, nr. 2, 1997, p. 12).

Ca urmare firescă a acestei direcții care vizează recunoașterea rromilor ca națiune politică, există astăzi un Forum European al Rromilor, organizație neguvernamentală europeană recunoscută ca partener de către Consiliul Europei, precum și un proiect de Constituție / Cartă morală a rromilor din Uniunea Europeană.

VII. Contribuția rromilor la cultura universală și națională

A. Contribuția rromilor la cultura universală

1. Charles Chaplin

(16 aprilie 1889 – 25 decembrie 1977)

A mărturisit identitatea rromă cu 13 ani înainte de moarte - povestea vieții mele/ my autobiography (1964)

Dacă stereotipul negativ a fost acela care a construit modelul de heteroidentificare a rromilor, conducând la internalizarea stigmatului despre sine și la o autoidentificare etnică deformată, respingerea sau ocultarea propriei identități culturale a fost modul de supraviețuire și de salvare individuală prin aculturație pentru numeroși rromi, în special pentru aceia care s-au bucurat de notorietate.

În acest context, precum și într-o epocă de reconstrucție a identității rromilor în direcția formulării fundamentelor unei națiuni cultural-politice rromani, este firească descoperirea multor rromi „ascunși”, personalități ale istoriei și culturii lumii, care fie nu și-au asumat niciodată identitatea rromă, rămânând ca alții să le dezvăluie originile etnice, fie au făcut-o spre sfârșitul vieții fizice, ca o palidă și deseori prea-târzie încercare de a compune un act reparatoriu, ca pentru a mulțumi și a-și cere iertare de la un părinte renegat sau de la o moștenire trădată.

Cine ar fi crezut că însuși Charles Chaplin, celebrul Charlot, eternul vagabond și judecător al relelor lumii, a fost rrom?

Și totuși, cel care nu și-a asumat, o viață întreagă, nici ca fiu al unor sărmani artiști ambulanti, nici ca glorie a cinematografului mondial, identitatea de rrom, a simțit nevoia să-și mărturisească apartenența etnică cu 13 ani înainte de plecarea din lumea aceasta: „*Bunica era pe jumătate țigancă*”. Mai mult, pare să explice iubirea față de arta spectacolului a familiei sale tocmai prin originea rromă a bunicii sale materne: „*Cu o asemenea ereditate, nu le-a trebuit mult celor două fete frumoșele ale cizmarului să plece de-acasă, atrase de mirajul scenei.*” Disimulându-și tristețea pe care i-o trezește atitudinea negativă a familiei față de bunica „*țigancă*” printr-o frază scurtă și aparent rece: „*Era rușinea familiei*”, Chaplin încearcă să-i repare amintirea printr-o imagine care reunește onoarea – „*Se lăuda totuși că ai ei își plățiseră întotdeauna chiria pentru terenul unde se instala șatra.*” – cu optimismul perceput prin ochii de copil – „*Mi-o amintesc ca pe o bătrânică plină de vioiciune, care-mi făcea de fiecare dată o primire entuziastă și-mi vorbea ca unui copil.*” Regretului de a nu o fi prins în viață prea mulți ani, de asemenea disimulat printr-o frază scurtă și cât se poate de

neutră – „A murit când nu împlinisem încă șase ani.” –, i se adaugă o imagine a bunicii care topește laolaltă misterul – „Era despărțită de bunicul din motive pe care nici unul dintre ei nu le mărturisea.” – și aventura – „Dar după spusele mătușii Kate, bunica avea un iubit și bunicul îi surprinsese odată împreună.”³

În același sens, referitor la o căsătorie nedorită de familia Chaplin, David Robinson, unul dintre biografii lui Chaplin, vorbește despre căsătoria străbunicului lui Charles, Spencer Chaplin, cu „o țigancă de 17 ani, pe nume Ellen Elizabeth Smith, în biserica St. Margaret din Ipswich. Printre martorii la această căsătorie s-a numărat și tatăl fetei, care nu știa carte, dar nu a fost prezent nici un membru al familiei Chaplin, ceea ce demonstrează că aceștia s-au opus căsătoriei. Ellen Elizabeth a murit în 1873, la numai 35 de ani, și nu s-a păstrat nici o fotografie a ei, așa că putem numai specula în legătură cu faptul că Chaplin i-a moștenit chipul remarcabil, părul de cărbune și acei ochi minunați.”⁴

2. Yul Brynner

(născut în 07.07 1915, după alți autori în 12. 07. 1915, în Insula Sahalin, Vladivostok (Rusia) – decedat la New York, la data de 10.10. 1985)

Biografia actorului american *Yul Brynner* [Tadje Kahn] este învăluită încă în mister, referirile cercetătorilor fiind confuze. Cum însă *Yul Brynner* și-a asumat identitatea romă (el fiind prezent și ales ca președinte de onoare la cel de-al doilea Congres Mondial al Uniunii Rome, la Geneva, în anul 1978), cum în viața sa a trăit printre romi și circari, cum biografii vorbesc de faptul că era „pe sfert” rom și tot „pe sfert” evreu, este de presupus că, într-adevăr, faimosul actor avea sânge rom. Tatăl mamei sale, *Marusia Blagovidova*, era evreu rus, iar mama acesteia era romă rusoaică. Oricum, în începuturile sale artistice îl regăsim printre romi, cântând la chitară și evoluând ca trapezist la circ.

În luna iunie 1978, declarația lui *Yul Brynner* dintr-un interviu apărut în „New York Times”, ocazionat de participarea sa la cel de-al doilea Congres Mondial al Rromilor, potrivit căreia este de origine romă, elvețiană și mongolă avea să fie dezmințită de autobiografia fiului său *Bărbatul care ar fi rege* (*The Man who would be King*), „care afirmă că tatăl său a fost crescut în contact cu țiganii, dar nu este țigan” (Donald Kenrick, 2002)

Actorul Yul Brynner este cunoscut din filmele: *The Port of New York* (1949), *The King and I* – Regele și eu (1956), *The Ten Commandments* – Cele zece porunci (1956), *The Brothers Karamazov* – Frații Karamazov (1958), *The Magnificent Seven* – Cei șapte magnifici (1960), *Taras Bulba* (1962), *Westworld* (1975), *Futureworld* – Evadați din viitor (1976) ș.a.

³ Charles Chaplin, *Povestea vieții mele*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor”, București, 1973, p. 13

⁴ David Robinson, *Chaplin: His Life and Art*, p. 2

3. Alte personalități ale rromilor de pretutindeni

În diferite lucrări, sunt menționați și alți rromi faimoși, ca: actrițele *Rita Hayworth* și *Ava Gardner*, actorii *Michael Caine* și *Bob Hoskins*, sportivul *Eric Cantona*, *Jean – Baptiste Reinhardt „Django”* – interpret de jazz, dansatorul și coregraful *Joaquin Cortes*, *Gipsy Kings* ș.a.

4. Personalități rrome din spațiul geografic românesc

După cum se știe, de-a lungul vremii, au activat în context românesc, o serie de personalități ale vieții istorice, sociale, culturale și artistice din rândul rromilor, ca de pildă: domnitorul *Ștefan Răzvan*, cărturarii *Ion Budai Deleanu* și *Petru Maior*, scriitorul *Gheorghe Lăzurică - Lăzureanu*, actorul *Ștefan Bănică*, violoniștii *Grigoraș Dinicu*, *Ion Voicu*, *Ștefan Ruha*, vestiți lăutari și instrumentiști, ca *Barbu Lăutaru*, *Petre Crețul Solcan*, *Cristache Ciolac*, *Angheluș Dinicu*, *Fănică Luca*, *Toni Iordache*, *Fărămiță Lambru*, *Ilie Udilă*, *Marcel Budală*, *Ion Onoriu*, *Ionel Budișteanu*, *Alexandru Țitruș*, *Ion Drăgoi* ș.a., străluciți soliști ai muzicii lăutărești, ca *Zavaidoc (Marin Teodorescu)*, *Dona Dumitru Siminică*, *Florică Roșioru*, *Romica Puceanu*, *Gheorghe Lambru* ș.a., lideri și militanți ai rromilor din perioada interbelică, precum *Gheorghe Niculescu*, *Marin I. Simion*, *Naftanailă Lazăr*, din perioada comunistă, dar și de după căderea comunismului (*Ion Cioabă*, *Gheorghe Nicolae*, *Valerică Stănescu*, *Vasile Burtea* ș.a.).

Și în perioada contemporană, s-au remarcat o serie de personalități în diferite domenii, după cum urmează:

Scriitori: Valerică Stănescu, Gheorghe Păun - Ialomițeanu, Irina Gabor – Zrinyi, Alexandru Ruja Gribussy ș.a.

Poeți: Ștefan Fuli, Luminița Mihai Cioabă (și scriitoare), Gelu Măgureanu, Marius Lakatos ș.a.

Actori și regizori: Moca Rudi, Vera Lingurar, Zita Moldovan, Sorin Sandu Aurel, Mădălin Mandin, Lavinia Răducanu (și solistă operetă și operă), Vali Rupiță (regizor), Mihai Răducu ș.a.

Pictori și graficieni: Eugen Raportoru, Ion Micuță ș.a.

Sculptori: Petre Marian, Mihaela Cîmpeanu ș.a.

Artiști - fotografi: Rupa Marconi

Muzicieni: Johnny Răducanu, Mădălin Voicu, Marin Petrache Pechea, Marius Mihalache ș.a.

Interpreți de muzică lăutărească: Gabi Luncă, Valentina Mocanu, Cornelia Catanga - Pădureanu, Panseluța Fieraru, Mioara și Paula Lincan, Elena Pascu, Nelu Ploieșteanu, Dan Armeanca, Nicu Paleru, Nicolae Guță, Adrian de Vito ș.a.

Soliști - instrumentiști: George Udilă, Ion Miu și fiul său George, Mieluță Bibescu, Leonard Iordache, Marian Mexicanu ș.a.

Cercetători în domeniul științelor sociale, al antropologiei și folclorului: Gheorghe Nicolae, Vasile Burtea, Delia Grigore, Costică Bățălan, Gelu Duminică, Danciu Elisabeta, Mariana Buceanu ș.a.

Istorici: Petre Petcuț, Mariana Sandu, Florin Manole, Ion Sandu ș.a.

Publiciști, ziariști, editori: Vasile Ionescu, Gheorghe Păun - lalomițeanu, George Lăcătuș ș.a.

Teologi: Florin Nasture, Silviu Dulceanu, Boris Caraion ș.a.

Politicieni, deputați, lideri tradiționali rromi: Gheorghe Răducanu, Nicolae Păun, Mădălin Voicu, Florin Cioabă, Rudi Varga, Octavian Stoica, Dumitru Ion Bidia ș.a.

Demnitari: Ivan Gheorghe, Ilie Dincă, Mariea Ionescu.

Sportivi: boxerii Ilie Dragomir, Gheorghe Ștefan, Gheorghe Simion și fii, Marian Negoescu (lupte greco – romane, Pitești) ș.a.

Oameni de afaceri: Vasile Băiculescu (om de afaceri și primar la Toflea), Ninel Potîrcă (președintele Patronatului Oamenilor de Afaceri Rromi din România) ș.a.

Există ipoteze referitoare la etnicitatea rromă și în privința altor personalități istorice sau contemporane, însă, din păcate, numai cele enumerate mai sus și-au asumat apartenența la identitatea rromă. Autorii lucrării de față așteaptă, de la cititori, noi informații în acest sens.

VIII. Abstract

Roma history and traditions

Legends and history

The “legend” mentioned hereinafter was taken from the source, Ali Ceauşev, a Roma “baskets maker” from Sumen (Bulgaria). The English researcher *Donald Kenrick* gathered the legend from him in the sixties. Telling how the Roma were dispersed in three parts of the world, before getting to the Byzantine Empire, the legend worth mentioned, if only because of the way it reflects the impact of the theories related to the Indian origin and Roma migration have in the conscience of the average Roma.

According to Ali Ceauşev, who, at the time, had connections with specialists in the field of Roma, said he had heard the legend from one of his uncles.

The legend was published by Donald Kenrick in 1972.

This is the legend, as it was gathered from Ali Ceauşev: *“We had a great emperor, a Roma. He was our prince, our Shah. At the time, Roma were living all together in a country, in a good place, called Sindh. It was a clean, beautiful country. People were happy and joyful. Everybody had a good life. The name of our emperor was Maramengro Dev. He had two brothers, called Romano and Singan. Everything was alright. But then, there was a great war. Started by the Muslims. The soldiers destroyed the country of Roma. They burned the land. The three brothers led their people far away. Some of them went to Arabia, some in Armenia, others in Byzantium. They became poor in those countries.”*

In relation to other discoveries in the area of linguistics (related to establishing, approximately, where did the Indian ancestors of Roma leave from and when did this happen), researchers reached the conclusion that the area comprises the North West, the Centre and, partially the North East of India; generally, Punjab and, more recently, the Kannauj area are considered to be the most important in this respect.

With regards to the answer to the question “When did the exodus take place?” (Or *the exoduses*, as, most likely, it had more successive stages), subsequent to analyzing and corroborating the data comprised in many studies and researches in the field, we agree with the theory that says that the ancestors of Rome must had left India prior to the formation of the neo-Indian languages (2nd – 8th Century A.D). Or, at most, in the same period (end of 1st Millennium – beginning of 2nd Millennium A.D.).

A number of historical interpretations, more or less recent, more or less based on real facts, supports this theory.

One of the hypotheses related to this aspect, is comprised in one of Donald Kenrick's works; according to it, from a historical point of view, the first migrations of Roma towards west (therefore, of the ancestors of Roma, if we were to extrapolate) have to be regarded in a special context: in 224 A.D., Northern India (currently, Pakistan) was conquered by the Shah of Persia, Adashir (224-221 A.D.), who transformed it into a colony of Persia.

According to Donald Kenrick, this was, for a part of the Indians, a first opportunity to try to induce better work conditions in Persia, given that this first wave of migration composed administrative personnel, priests, mercenaries, guards of the Palace, musicians, accountants, merchants.

However, Kenrick admits that, as far as migration of Indians out of India is concerned, the only certain thing is the fact, between 241-271 A.D., from the order of King Shapur I, Indians were brought to Kabul, to work at Shuster's dam.

There is a legend of bringing the Indian musicians to the court of the Shah of Persia, Bahram V Gur:

According to the legend, the Shah of Persia, Bahram V Gur asked to be sent some musicians from India, to entertain his people with songs and dances. And so, "12000 zots" (according to Hamza al-Isfāhānī) or "10000 lurs" (according to Firdousi) arrived in Persia; they were musicians (men, women, children). According to the legend, the Shah gave, to each family, an ox, a donkey and grains to support themselves; in exchange, they had to sing for free, for the poor people. The Indians were dispersed all over the country to entertain the people; they ate the grains and the oxes and were left with the donkeys; when they got back, one year after, Bahram Gur told them "You shouldn't have eaten all the grains. Now, the only thing you have is the donkeys. Put everything you've got on their back, prepare your instruments and cords and put them under them". "Even nowadays, these lurs continue to wander, searching for food, to sleep together with dogs and wolves, in the open air, and steal, day and night "

Relatively recently, after 1999, Marcel Courthiade reached the conclusion that the migration of Indians is related to the invasion of the Afghan warriors; according to some historical documents, on the 21th of December 1018 he sieged and conquered the Indian city of Kannauj, that was very rich at the time. *The Book of the Yamins*, written by the Arabian scholar Al Utbi, describes, at the time, Kannauj as the richest city from Northern India, and the most populated – it had 53000 inhabitants. According to the legend, after the conquest of the city, Mahmud Ghazni took all the inhabitants prisoners and sold them to the Persian Empire, as craftsmen, musicians, etc.

This array of suppositions, theories, beliefs and stories that are insufficiently founded and analyzed is complemented by a series of fanciful

theories, such as “they are mentioned in the Mahabharata”, “they are mentioned in the Iliad” or “in the Odyssey”, “they are Egyptians”, “they came with the armies of Tamburlaine” (thus their name, in some countries, of Tatars), “they come from the city Singara of Mesopotamia”, “when Jesus was crucified, the one that was supposed to thrust the nails was Roma; out of pity, he stole one of the nails”, “their name comes from the name of Romei, who were the inhabitants of Byzantine Empire”, etc

Corroborating the data contained in so many works in the field of Roma, we established the first documentary mentioning of the Roma in the Balkan area, as follows:

- 1054** – according to the manuscript from Mount Athos, at the time, the “*ασιγγανοι*” were in Constantinople.
- 1068** - the manuscript from Mount Athos mentions the “*ασιγγανοι*”.
- 1322** – according to Simeon Simeonis, from the order of Franciscans, the descendants of the people of Ham, son of Noah, could be found in, Iraklion, Crete Island; “they lived in caves and tents and didn’t stay in one place for more than 30 days”
- 1323** – in his work “History of Byzance”, Nicefor [Nikephoros] Gregoras mentions a group of “acrobats gypsies”, that left from Constantinople and had some shows at the courts of local rulers from Macedonia and Serbia (They even got to the court of Emperor Stephen Dusan [Decan], in Serbia).
- 1335** – “The work of Matei Vlaster /.../ mentions gipsy women that perform magic and gipsy men that raised snakes at their chests and show them to the world/.../ it also mentions “gypsies in the neighborhood of the Ksiropotamos Monastery from Mount Athos and the widow Ana, who has a new husband, a gipsy (Egyptian)” (Marušjakova-Popov **1993**, 30).
- 1340** - Simeon Simeonis, from the order of Franciscans mentions the existence of *mandopols*, that cured various diseases in the land of Moreea; they communicated in a language that nobody else understood.
- 1346** - Beginning with 1346 (Djurić **1987**, 51), or 1386, according to other sources (Marušjakova-Popov **1993**), or “in the second half of the 14th Century” (Liégeois **1985**, 14), a “gipsy feud” was created in Corfú (Kerkira), “feudum acinganorum”, that lasted until the 19th Century; most of the members of the community were ironmongers and cauldroners and they only obeyed to their “bulibasha”.
- 1348** – Stephen Dusan, Emperor of Serbia, enacts the law of taxes in horseshoes for blacksmiths and saddlers.
- 1348** – Depending on the sources, in 1348 (Djurić **1987**, 51), in 1350 (Marušjakova-Popov **1993**, 29) or 1384 (Liégeois **1985**, 14; Kenrick **1995**, 48), the Venitian Nicolo Frescobaldi visited Modon (Methóni),

in the Eastern Pelopones, in Messenia depression, where he noticed the presence of the “ironsmith gypsies”, of “mandopolins”.

1350 – see 1348 - *Modon*.

1362 – A document, dated 5.11.1362, from the Archive of Dubrovnic, mentions the existence of straps (named both “gypsies” and “egyptians”)

1368 – “gypsies ”are mentioned in Zagreb.

1373 – “Craftsmen gypsies ”are mentioned in Zagreb.

1378 – v. 1373.

1378 – In the city of Nauplia (Náfplion), on the coast of the Eastern Pelopones, the venitian Governor recofirms to the leader of the “atinganoi”, called Ian, the privileges that his ancestors had obtained. (According to Kenrick (1995, 48), their presence was mentioned in the year of 1397).

1378 – *The diploma of Rila* of the Tsar Ivan Shishman, dated back to 1378, is mentioned, with a certain reserve, (according to Marušjakova-Popov 1993, 75) that the village “Agoupovi kleti”, mentioned in the text, has been repeatedly connected with the “gypsies” (including the translation of its name “aghiupti kleti”) by the local and foreign researchers /.../, even though the text as such does not provide any base for such interpretations; the text clearly refers to temporary dwellings of the shepherds. (Apud: Il'inskij 1911, 26 - 27). Actually, the word *kleti* from the name “Agoupovi kleti” originates in the greek word *κλητοζ*, which means “named, called”. Rajko Djurić (1987, 54) underlines that the text says that “Ivan Shishman donated to the Monastery of Rila a few villages populated by Roma”! Anyway, the Bulgarian researchers (Marušjakova-Popov 1993, 75) consider that, “In spite of a shortage of precise data and of historical information, we can affirm, with high degree a certainty, that the massive establishment of Roma on Bulgarian land took place between 13th and 14th century; we cannot deny the possibility of some earlier contacts and presences. “

1382 – “gypsies ”are mentioned in Zagabria (Kenrick 1995, 48).

1384 – v. 1348 - *Modon*.

Roma on Romanian territory

First attestations on Romanian territory

According to a document dated back to 3.10.1385, Voivod Dan, mentioned among the donations made by his uncle, Vladislav, to the St. Anthony Monastery from Vodita, 40 families of “atigani” (the negative prefix from the Byzantine Greek was preserved)

In 1387, Voivod Mircea the Old reconfirms these donations (including the 40 families of “atigani”), made to the Monasteries of Vodita and Tismana; in 1388, the Voivod Dan himself donates to the Monastery of Cozia “300 gypsy families”. In 1416 the existence of Roma is mentioned in Brasov (Kronstadt). In 1428, the Voivod of Moldavia, Alexander the Kind donates to the Monastery of Assumption 31 families of gypsies.

Extrapolating, we can affirm that Roma were certainly present in Romanian Country, at last during the period 1364-1373 (the rule of Vladislav voivod), with 12-21 years prior to the first known documentary attestation (1385). The next documentary attestation in Europe were dated back to 1387 (Ljubljana, Slovenia), in 1399 and 1416 (Czech area), in 1407, 1414, 1418, 1419 and 1424 (in Germany) and, among the last attestation, Wales (1579).

Slavery of Roma in Romanian Principalities

Apparently, Roma became slaves shortly after their arrival on Romanian land. This quote on the beginnings of slavery of Roma in Romanian Principalities is taken from Petre Petcut (2005, 30), the main author of the Manual on Roma History

“When they arrived in the Romanian Principalities, Roma were a free people that had left the Balkan Peninsula because the number of Roma arriving from Asia Minor was constantly increasing; this led to the need of finding more villages for trade. When they left Bulgaria and crossed the Danube to the North, there was a time when they could move freely and could settle wherever they wanted; further on, they were enslaved. One of the factors that contributed to this situation is the fact that they left in small, peaceful groups, they had not the military organization of the former migratory tribes. Because they weren’t Christians, some of the Roma were considered pagans by Romanians, who took this into consideration when they enslaved the Roma. An important element that confirms the initial freedom of Roma, consists in a series of liberties granted by the masters to the slaves, such as the liberty to move in the country (the semi-nomad slaves only had to pay an annual fee to the masters) and the autonomy of the community, be it stable or nomad, as well as the right of internal judgment.

Liberation of Roma

Unlike the majority of Western Countries that, from the very first contact with the „bohemians”, enacted very strict laws that forbid Roma to stay for a long time in the neighborhood, Romanian Principalities accepted them and enslaved them, shamefully, for the most half a millennium. This human segregation was completely ended in the middle of the 19th Century; a series of laws were enforced very slowly, although they were

some signs of generosity. Until the last law regarding the liberation of Roma was enacted, there had been some personal or institutional initiatives, prior to the final laws, in 1855-1856. The first initiatives are the ones of 1714, when the Voievod Nicolae Mavrocordat abolished taxes in Moldavia and of 1766, when the Voievod of Moldova Grigore III Ghika gave a decree regarding the liberation of slaves. In the same period, Constantin Mavrocordat gave a decree in Walachia regarding the right of slaves of not being separated (spouses, children and parents etc)

On the 28 of November (10 December) 1855, Voievod Grigore Alexandru Ghika addressed to the Administrative Council, underlining the necessity of abolishing the slavery of Roma, proposing the drafting of a law in this respect. Based on a project of Mihail Kogălniceanu and Petre Mavrogheni, the law was adopt on 10 (22) December 1855 by the General Assembly as a „law on the abolishment of slavery, regulation of indemnities and taxation of the emancipated ”.

Similarly, in Walachia, Voivod Barbu Dimitrie Știrbei enacted, on the 8th (20th) of February „The law on the emancipation of all gypsies from Walachia”.

Rromanipen – basis of Roma identity

Why Roma and not Gipsy

“Roma” is an old word of the Romani language; it has been always used to name the ethnicity of Roma; therefore, this is the correct term. According to the best documented theory, the word comes from the prakrit word “dom”. It meant *human* and it referred, firstly, to the Indian immigrants coming from various ethnical groups, that mixed and married between each other in Persia; there they formed a people and subsequently left, heading for Europe. Secondly, the term referred to an ethnical subgroup from India that continued to exist until nowadays. The natural phonetic evolution led to the change of “dom” in “rrom”, with nasalized r; the word is written with a double rr in romani language in order to underline the nasalized pronunciation of the term.

As far as the word “gipsy” is concerned, on the one hand, it does not belong to Romani language, and it is a way of pejorative hetero-identification of Roma; on the other hand, it is a non-scientific term used to designate the ethnicity, as it denoted the religious affiliation to a group that was considered heretic by the high rank Clerics of the time.

Roma families

There are various Roma families, nations, groups. In the traditional culture of Roma, the term people does not refer to kinship, but to groups that are organized based on the following criteria: traditional occupation, social

structures, family habits and celebrations.

The main Roma group of Romania are:

- **Florists** – in the past they made artificial flowers for mortuary floral arrangements; nowadays they sell flowers; generally, they are merchants.

- **Brick makers**– their traditional occupation is making unfired clay bricks

- **Ironsmiths** – their traditional occupation is ironmongery; they make iron tools, carriage bodies.

- **Gabors** – Hungarian Roma; they speak Hungarian language; most of them can be found in Transylvania and Banat; traditionally, they are tinmen; nowadays they are also nomad merchants of carpets, quilts etc

- **Xoraxané - Turkish Roma** – Muslim Turkish Roma; they speak Turkish language and live mainly in Dobrodgea.

- **Platers** – traditionally they were platers or tinmen; nowadays they collect metals

- **Coppersmiths** – their traditional occupation is making copper cauldrons, buckets, trays, kettles.

- **Musicians** – their traditional occupation is related to music, especially the instrumental music;

- **Lovars** – Hungarian Roma; they speak Hungarian language and live mainly in Transilvania and Banat; in the past, they were horse traders.

- **Bear Tamers** – in the past, they were “bear leaders”; nowadays, their occupations are iron mongering (making various objects out of iron), combing (they make combs and other objects out of bone and horns), screenmaking (they process animal skins and make screens) and music (instruments playing)

- **Romungres** – Hungarian Roma that are deeply influenced by the Hungarian culture; they live mainly in Transilvania and Banat.

- **Woodworkers** – most of them lost their mother tongue and their traditional Romani culture; they are deeply influenced by the Romanian culture; their main occupations are wood processing (they make spoons, axle pins, troughs, furniture pieces, basketry.

- **Silversmiths** – their traditional occupation is silver and gold processing; they make jewels and ornaments.

- **Hearthers** – assimilated/ acculturated Roma; they have been sedentary for a long time, lost their mother tongue and the Roma traditional culture; they are deeply influenced by the Romanian culture.

Traditional occupations of Roma

The main traditional occupation of Roma is metal processing.

Iron processing has the following branches: ironmongery, smithy, locksmiths, carriage making.

Ironmongers make agricultural tools, domestic object, iron parts for building and plumbing. The smith makes and repairs locks, bolts, hinges, keys and various types of locks for doors and gates or make shoes for horse, oxes and donkeys. Carriage makers make wheels and other iron parts of carriages and sledges.

Tinmen make roofs, rain-pipes, and drains. Most tinmen are gaborers.

Another frequent occupation is copper processing. The cauldroners make and repair copper vases for domestic use (cauldron, buckets, trays, pans), or for religious use (founts, etc). There is a very old copper processing technique, hold secret for generations.

Covering copper recipients in brass is an almost extinct occupation.

One of the traditional crafts of Roma is *precious metals processing*, (silver and gold). Goldsmiths make jewels, pieces for harnesses, for clothes (buttons), objects for domestic use (cutlery, bowls, trays, cups etc.) and objects for religious use (founts, candlesticks, crosses etc). Among the special features we have to mention the technique of filigree, the relief technique by hammering and the arts of embedding precious stones.

The wood processing is the main occupation of the woodworkers. They can be grouped as follows : butnars, the one that make wooden objects for domestic use, and troughmakers; spoonmakers (the one that make spoons, teaspoons, cups, soup ladles), chestmakers (they make furniture pieces - (tables, chairs, closets) and especially hope chests, barns and boxes for cereals; another category comprises the axle pin makers. The Roma that make wicker baskets (willow, white willow) are a special category.

Music (instrument playing) is one of the most frequent traditional occupations among Roma. There are many well-know gipsy musicians, from Barbu Lautaru, that got to meet Franz Liszt personally, to Cristache Ciolac, Fanica Luca, Petrea Cretu Solcanu, musicians from Clejani, Grigoras Dinicu, Farimița Lambriu and Ion Honoriu.

This occupation is perpetuated from generation to generation; it is practiced in groups, in bands; they play when there are weddings, parties, fairs; the occupation does not requires knowing musical theory, at least in the past, as nowadays many of the Roma musicians have studies in the field; the most used instruments are, as follows : violin (including type of improvised violin, actually a viola with a semicircle bow or with 6 cords), cymbal, accordion (taken from the German music), the bass (this is their name for violoncello and contrabass), guitar, pipe, the whistle made of aspen, willow or reed, tambourine, clarinet.

The Roma music is very much based on improvisation (this is why, nowadays, some of the Roma musicians showed interest for jazz and improvisation); it is spontaneous, very rich in rhythms and melody, with

ample interpretative valences (sometimes it imitates the sounds of birds); it is very diverse, as far as rhythm is concerned (from delicate to passionate, from sad to exuberant, from gracious to impetuous; it uses the rhythms and measure changes, the syncope, the repetition and the technique of variations; in some areas (Spain and Portugal) it incorporates elements taken from the Andalusian „canto flamenco“; in other areas (the Balkans) they combine, harmoniously, the rhythm characteristic for the area with the oriental variations, especially the turkish ones, such as the ones taken from “manea” and “metarhanea” (these are specific Turkish love songs, mostly instrumental, that are sang in a staccato, slow, sad pace and that started to decline in their origin space, even from the end of the XVIII Century).

The Romani music, vocal or instrumental, is part of the artistic expression of the Roma community; it may have a ritual character (such as the wedding songs and the mournings) or non-ritual (the love songs, the lullabies); it has to be considered as distinct from music as occupation, that is a source of income.

They are two different realities and do not have to be confounded, even though the Roma musicians take motifs or rhythms from the romani music or from the romani interpreting style („*rromane gila*” / romani songs); the phenomenon is known as Romani interpreting style.

Among the occupations that are extinct or on the way or becoming extinct we have to mention *bone processing* (they made combs, buttons, handles for knives and pipes and bats and powder flasks); animal skins processing (they made brushes and brushes for whitewash and pencils), brick making (they made unfired clay bricks), horsetrading, occupation of the *lovars* from Transylvania (according to the legends, they were able to understand the language of horses).

Another extinct occupation of Roma is bearleading; the occupation is placed somewhere between the named circus and magic healing. Based on the fact the bear is symbolizing the power, fertility and renewal of nature, totemic ancestor, lunar animal with magic thaumaturgic and apotropaic powers, the bear leaders transformed the performance of the tamed bears in a ritual with various significances and functions : an apotropaic function of protecting the house from the wild beasts; an initiative function, of fertilizing (there was a prenuptial ritual dance for young men and women involving the bear), a thaumaturgic function (the bear was involved in healing various diseases and harms caused by magic or supernatural forces)

Purity and impurity

The entire life philosophy of the Roma traditional culture is based on the antinomy purity „*uzo*” -impurity „*maxrime*”; the ritual purity means observing the universal order and harmony and respecting the model, while the ritual impurity,

invisible, but sensible in a spiritual way means diverting from the model, thus breaking the balance of the community, provided by a set of behaviors and conduct laws, their validity has been verified in a years experience.

Control and intercommunity solidarity in Roma traditional culture. Unwritten law

In Roma traditional communities, most of the conflicts are solved internally „*maškar e phralenqe*” (among brothers), by internal judgment „*i kris*”, preceded by debating of the case between relatives, „*o divano*” (the discussion). Appealing to a lawyer is a disgrace for the community, because this would prove its incapacity to make justice.

The judgment is made by the wise men; these are old men, that are not relatives of the persons in cause; the ruling requires consensus and the justice is distributive, which means that both of the parts have justice on their side and demand satisfaction; as there is not absolute truth, communication and communion are based on trust and mutual respect.

The purpose of traditional judgment is to solve the conflicts from the community and to make peace between the two parts. The judgment is made exclusively by the members of the community and among them; therefore, when the conflicts involved a Roma and a non-Roma, there cannot be any traditional judgment.

The judge must be a person that hasn't got any blood relation with the parties; preferably somebody from another community, as a guarantee of his neutrality. He must have a rich life experience, to be appreciated by the group of Roma, to be impartial and to have a good knowledge of Roma traditions. He is responsible for the correct evolution of the process and he is the one to decide which of the unwritten, traditional laws are to be applied in the respective case. There is also a jury, formed of a neutral observers; usually, most of them are part of the judge's family. They have the duty to interfere in order to maintain the order, during the process. This family often becomes subject of legend, serving a s a model for the future generation.

The judgment board is formed of an odd number of *krisinitors*, exclusively men. They are reputed for their honor, wisdom, rank and wealth (as a guarantee that they are untouchable); the group has to include some of the eldest members of community, as age is one of the selection criteria.

The participation of non Roma or the intervention of State Institutions, or any other interventions from outside the community are forbidden.

Magic in the Roma culture

The binary vision of the world, including the antinomy purity „*uzo*” - impurity „*maxrime*” is concretized, as far as relations with supernatural

forces are concerned, in a manicheist belief, similarly to the Persian dualism according to which both the forces of Good, represented by God and of Evil, represented by Devil, are complementary and, at the same time, necessary to the harmony of the world.

In the Roma traditional culture there are numerous representations of supernatural forces; most of them symbolizing the Good or the Evil.

The most pregnant representation of evil is "*o Beng*" (The Devil) that is, however, a complementary force to God; they are equally necessary for maintaining the balance of the universe. The Devil is depicted as naive; there is always an intelligent Roma that can fool the Devil; this demonstrates that the Fear of Evil is counterbalanced by the pragmatic trust in one's own forces.

Roma nowadays

The assimilation policy of the communist regime was caused by the domination racism that marked it: Roma were forced to settle and their gold was confiscated; the communists also had a systematic program of suppressing the Roma identity. The communist regime didn't recognize them as a national minority.

In the anomie after 1989, even the recognition of Roma as a national minority involved gaining some political civil rights, the deterioration of the economic and social situation was a consequence of racism. From a cultural and social point of view, Roma are considered a marginal social group; this leads to the proliferation of racist attitudes. In the framework of a young democracy, obstructing the access of Roma to social rights and excluding them from the resources for individual/community development led to violent recrudescence of discrimination and racism; subsequently their status as citizens became very fragile.

Social exclusion, racial discrimination and the lack of interest from the state with regards to adopting proactive policies lead to a strong ethnic character of poverty. One of the consequences of discrimination is the fact that, from an economical and social point of view, Roma communities are the most marginalized community in Romania. The severe poverty and the low levels of access to labor market lead to the dependency of welfare, which is far from being able to provide them decent living standards.

Three quarters of Roma live in poverty, and more than half (the percentage is 5 times bigger than the one for Romanians) live in severe poverty. In 2001 the poverty ratio in Roma population was 75.1%; for Romanians, the ratio was 24.4%. In the same year, the severe poverty ratio was 52.2%; the ratio for Romanians was 9.3%.

The report between income and needs deteriorates in time; in 1998, more than 2 thirds of the Roma population considered their income was insufficient.

Due to the fact that improving the situation of Roma is one of the political criteria for the accession of Romania to the European Union, Romanian Government has started to tackle the Roma Problem as a public policy, in the framework of international regulations and recommendations and from the perspective of signing and ratifying certain European documents.

The first great step towards this direction was adopting, on the 25th of April 2001, the HG 430 (government decision), The Strategy for improving the situation of Roma. As it is a government decision, and not a law, some of the Counties and Local Councils refused to implement it, on the basis that it was not compulsory. The only remarkable result of the Strategy was the foundation of Offices for Roma within the County Prefectures; but the offices do not function properly, due to obstructing the access to information and decision of the Roma experts and to overcharging them with various tasks, often not related to their role. The Roma experts did not receive a proper training, do not have precise tasks and are not supported by a technical work group.

The National Agency for Roma was founded in 2004; it is a special body of the public central administration, it has a legal personality, led by a president with a rank of State Secretary. He is nominated by the Minister charged with coordination of General Secretariat of the Government appointed by the decision of the Prime Minister and reports to the Minister charged with coordination of General Secretariat of the Government; The National Agency for Roma has taken over the tasks of the Office for the Roma Problems within the Department for Inter-ethnic Relations. The agency enforces, monitors and assesses the measures in the social intervention sectors that The Strategy for improving the situation of Roma, comprised in H.G. Nr.430/2001. National Agency for Roma initiates participates and promotes, together with the specialized institutions and NGOs, actions, projects and programs for enhancing the situation of Roma, which is a political criteria for the accession of Romania to EU.

In 2003, Romania assumed the active participation within the most important international program - The Decade of Roma Inclusion.

The Decade of Roma Inclusion is an international program that stretches over 10 years, focused on Roma, initiated by the Open Society Institute and the World Bank and launched with the occasion of the conference "Roma in an Expanding Europe: Challenges for the Future," (Budapest, 30th of June – 1st of July 2003).

The main objective of the program is fighting against poverty and social exclusion of Roma.

IX. Bibliografie

Achim, Viorel 1998, *Țiganii în istoria României*, București, Ed. Științifică.

Blajut, Eugen 1982, *Viețile sfinților* vol. I (ianuarie-iunie), București, Arhiepiscopia Romano-Catolică, 296 p.

Boeriu Doina, Cristina Corciovescu, Rodica Pop - Vulcănescu ș.a., *Secolul cinematografului. Mică enciclopedie a cinematografului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 274; 449;

Borde [Boorde] Andrew 1547, *The first Booke of the Introduction of Knowledge*.

Candrea., I.A. 1931, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București.

Chelcea, Ion 1944, *Țiganii din România*, Monografie etnografică, București, Imprimeria Institutului Statistic.

Copoiu, Petre 1996, *Rromane paramisa. Povești țigănești*. Ediție bilingvă. Selecția, redactarea în limba țigănească și Nota asupra ediției: profesor Gheorghe Sarău. Postfață, prof. univ. dr. Octav Păun, București: Editura Kriterion.

Corciovescu Cristina, Bujor T. Rîpeanu, *Dicționar de cinema*, București, Univers enciclopedic, 1977, p. 72;

Courthiade, Marcel 1995, *Phonologie des parlers rrom et diasystème graphique de la langue rromani*. These pour le doctorat (Arrêté du 30 mars 1992). Présentée par ... sous la direction de M. le Professeur René Gsell), Université de la Sorbonne Nouvelle Paris III. *Premier cahier*: questions générales et de méthode (I-XI+1 - 179p.); *Deuxième cahier*: le parler mečkar de Tirana (analyse phonologique; p.180-331); *Troisième cahier* le parler kalderaš de Varsovie (analyse phonologique – p. 332 - 445); *Quatrième cahier*: le diasystème polylectal la question de la graphie (p. 446 - 761); *Cinquième cahier*: Annexe; Références bibliographiques (p. 762 - 963).

Djurić, Dr. Rajko 1987, *Serbe Roma. (Krugovi pakla i venac sreće)*, Beograd: BIGZ .

Graffunder, Regierungs-Schulrath 1835, *Über die Sprache der Zigeuner*. Eine gramatische Skizze Vom [...] vorgetragen in der Sitzung der Königl. Akademie gemeinnütziger Wissen schaften zu Erfurt, am 11. und 18. Februar 1835, 60 p.

Grellmann, H.M.G. 1783, *Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprunge*, Dessau und Leipzig, [6]f. + 274 p.

Grellmann, H.M.G. **1787**, *Historischer Versuch ueber die Zigeuner betreffend die Lebensart und Verfassung Sitten und Schicksale dieses Volks seit seiner Erscheinung in Europa und dessen Ursprung. Zweite, viel veraenderte und vermehrte Auflage*, Goetingen, XVI + 358 (-368) p.

Hancock, Ian F. **1992** *On the Migration and Affiliation of the Dōmba: Iranian Words in Rom, Lom and Dom Gypsy*, In „IRU Occasional Papers“, series F., p.1-19.

Il'inskij, G.A. **1911**, *Gramoty bolgarskih carej*, Moskva.

Kenrick, Donald **1995**, *Zingari. Dall' India al Mediterraneo*. La migrazione degli Zingari. Tradotto dall'inglese da Andrea Mauri, Parigi - Centro di Ricerche Zingare, Roma - Centro Studi Zingari - Anicia, 64 p.

Kenrick Donald, *Dicționar istoric al țiganilor (rromilor)*, Cluj Napoca: Editura Motiv, 2002, p. 28; 50).

József főherceg és Ponori, Thewrewk Emil **1888**, *Czigány nyelvtan. Romano csibákero sziklaribe* [A bevezetést Ponori Thewrewk Emil írta], Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

Kogălniceanu, Mihail **1891**, *Desrobirea țiganilor. Ștergerea privilegiilor boierești. Emanciparea țăranilor*, București: Litotipografia Carol Göbl - discursul rostit în ședința solemnă din 1 (13) aprilie 1891 la Academia Română.

Lal, Chaman **1969**, *Forgotten children of India* [Foreword by dr. C.P. Ramaswami Aiyar], New Delhi, Skylark Printers, 216 p.

Lecca, Octav George **1908**, *Asupra originii și istoriei Țiganilor*, „Viața Românească ‹lași›, An III, vol. X, p.174-197.

Liégeois, Jean-Pierre **1985**, *Tsiganes et Voyageurs. Données socio-culturelles. Données socio-politiques*, Strasbourg: Conseil de l'Europe.

Marušiakova, Elena - Popov, Veselin **1993**, *Ciganite v Balgarija*, Sofija, Izdatelstvo „Klub '90“, 240 p.

Marushiakova, Elena and Popov, Veselin **1994** (Notes...), *Donald Kenrick: [Legend about Gypsy origin]*, „Studii Romani“, I (1994), Sofia, Club '90 Publishers, p.63-64; p.64-65).

Miklosich, Franz [Xavier] **1872-1880**, *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's*, Wien, în „Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften“ (ed. în 8 vol. (I - VIII): **1872-1877**); ed. în 12 vol. (I - XII): **1872-1880**, Viena: „Commission bei Karl Gerold's Sohn; v. și *Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten*, Wien, în „Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften“, **1874** (vol. I - II), **1876 - 1878** (vol. III - IV) [lucrare reeditată, sub același titlu, în anul **1984** la Leipzig].

Pathania, Janardhan Singh **1994**, *Patrineske lila*, „Patrin“ [Amsterdam / Presov], n° 3 / 1994, p.5.

Petcuț, Petre **2005**, *Istoria și tradițiile minorității rromani*. Manual pentru clasele a VI-a și a VII-a, București, Editura Sigma, p. 52- 55.

Pobocniak, Tadeusz **1964**, *Grammar of the Lovari Dialect*, Krakow, Polska Akademia Nauk - Oddziat w Kracowie.

Potra, George **1939**, *Contribuțiuni la istoricul Țiganilor din România*, București, M. O. Imprimeria Națională.

Pott, Dr. A. Friedrich **1844-1845**, *Die Zigeuner in Europa und Asien*. Ethnographisch-linguistische Untersuchung, vornhmlich ihrer Herkunft und Sprache, nach gedruckten und ungedruckten Quellen von [...], Halle, a.d.s. Julius Fricke's Buchh. I. Einleitung und Grammatik (1844), XVI + 476 p.; II. Einleitung über Gaunersprache, Wörterbuch und Sprachproben (1845), IV + 540 p.; Nachdruck, Leipzig, 1964.

Puxon, G.[rattan], Kenrick, D.[onald] **1972**, *The Destiny of Europe's Gypsies*, London, Sussex University Press.

Rüdiger, Jacob Carl Crystoph **1782**, *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien*, în „Neuster Zuwachs der teutschen fremden und allgemeinen Sprachkunde in eigenen Aufsätzen, Bücheranzeigen und Nachrichten“, Erstes Stück, Leipzig, p.34-84.

Sarău, Gheorghe și Gheorghe, Nicolae **1986**, *Criterii socio-lingvistice în clasificarea colectivităților de țigani* [comunicare prezentată de ...], Simpozionul „Implicațiile sociologiei în cercetarea limbii și literaturii“, organizat de Catedra de Limba Franceză a Universității București și Centrul de Studii Sociologice București, Universitatea București, 29 martie 1986, [7 p.].

Sarău, Gheorghe **1998**, *Rromii, India și limba rromani*, București: Ed. Kriterion, p. 118 – 119.

Serboianu [Șerboianu], C. J. Popp **1930**, *Les Tsiganes: Histoire – Ethnographie – Linguistique - Grammaire - Dictionnaire*, Paris, Payot (Bibliothèque scientifique).

Turner, R.L. **1926**, *The Position of Romani in Indo-Aryan*, „J.G.L.S.“, Third Series, 5 (4), p.145 - 189 retipărit în „Collected Papers 1912-1973“ (**1975**), London, Oxford University Press, p. 251-290.

Vaux de Foletier, Françoise **1971**, *Mille ans d'histoire des Tsiganes*, Paris.

Vekerdi, József **1985**, *La parola „zingaro“ nei nomi medievali*, „L.D.“, Anno 21, n° 3, p.31.

Vulcanius, Bonaventura **1597**, *De litteris et lingua Getarum sine Gothorum. Item de notis Lombardicis. Quibus accesserunt specimina variarum linguarum /.../, Lugduni Batavorum.*

Wislocki, Dr. Heinrich **1884**, *Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner. Grammatik, Wörterbuch von /.../, Leipzig, Wilhelm Friedrich Königliche Hofbuchhandlung.*

Zograf, G.A. **1960**, *Jazyki Indii, Pakistana, Cejlona i Nepala*, Moskva: Izdatel'stvo Vostočnoj Literatury.

Zograf, G.A. **1976**, *Indoarijskie jazyki* (p.110-113), *Drevnie indoarijskie jazyki* (p.114-131), *Srednie indoarijskie jazyki* (p.132-140), *Novye indoarijskie jazyki* (p.141-147) și *Severnoindijskie jazyki* (p.148-270), în vol. „Jazyki Azii i Afriki. Indoevropskie jazyki Hettoluvijskie jazyki. Armjanskij jazyk. Indoarijskie jazyki“, Moskva: Nauka.

Cuprins

Cuvânt înainte	p. 3
I. Originea rromilor – teorii, legende, fapt (Gh. Sarău)	p. 4
Rromii – popor indian. Limba rromani – limbă indiană	p. 4
Legătura limbii rromani cu limbile indiene-surori	p. 5
Legende privind exodul proto-rromilor din India, cauzele și drumul lor spre Bizanț	p. 7
II. Drumul rromilor din India spre Europa (Gh. Sarău)	p.11
Contribuția limbii rromani la clarificarea unor probleme vizând exodul și migrația rromilor spre Imperiul Bizantin și Europa	p.11
Rromii în spațiul Imperiului Bizantin și primele menționări în epocă	p.13
Impactul lingvistic	p.17
III. Rromii pe teritoriul României (Gh. Sarău)	p.17
Primele atestări pe teritoriile românești	p.17
Robia rromilor în Țările Românești	p.18
Dezrobirea rromilor	p.19
Configurația istorică, socială și lingvistică a colectivităților de rromi din România	p.21
IV. Rromii în Europa. Contribuțiile majore privind cercetările referitoare la rromi (Gh. Sarău)	p.31
Primele menționări documentare	p.31
Primele indicii privind originea indiană a limbii rromani	p.31
V. Rromanipen – fundamente ale identității rromilor (Delia Grigore)	p.33
De ce rrom și nu țigan	p.33
Nomadismul rromilor – între stereotip și arhetip	p.33
Neamurile rromilor	p.35
Ocupații tradiționale ale rromilor	p.36
Pur și impur	p.38
Căsătoria tradițională	p.39
Copilul rrom. Nașterea. Educația tradițională	p.43
Forme de control și solidaritate intracomunitară în cultura tradițională a rromilor. Dreptul cutumiar	p.45
Sărbători calendaristice ale rromilor	p.47

Magicul la rromi	p.56
Rromii despre timp, spațiu și Dumnezeu	p.59
VI. Rromii în actualitate (Delia Grigore)	p.61
Rromii din România – stare de fapt	p.61
Consecințele istoriei asupra structurării identității rromilor. Autoidentificare stigmatizată și heteroidentificare stereotip-negativă	p.63
Excluderea socială și etnicizarea sărăciei. Accesul pe piața muncii. Accesul la servicii sociale: locuirea, serviciile de sănătate, educația școlară	p.67
Politici publice adresate rromilor	p.72
Măsuri și direcții strategice ale Ministerului Educației și Cercetării privind învățământul pentru rromi – 1998-2006 (Gh. Sarău) . . .	p.75
Măsuri și direcții strategice proprii (derulate și finanțate de Ministerul Educației și Cercetării	p.75
Măsuri și direcții strategice inițiate de Minister în context și cu finanțare europeană	p.76
Măsuri și direcții strategice inițiate de Ministerul Educației și Cercetării în cadrul Parteneriatului strategic special cu Reprezentanța UNICEF în România	p.77
Măsuri și direcții strategice derulate de Ministerul Educației și Cercetării în cadrul colaborării permanente cu diferite organizații Neguvernamentale, guvernamentale și interguvernamentale . . .	p.79
Măsuri și direcții strategice ce vizează participarea Ministerului Educației și Cercetării în cadrul programului est-european „Deceniul de Incluziune a Rromilor”, în perioada 2005-2015	p.79
Nașterea rromani (Delia Grigore)	p.81
VII. Contribuția rromilor la cultura universală și națională (Delia Grigore, Gh. Sarău)	p.83
VIII. Abstract	p.87
IX. Bibliografie	p.99